

Žmogus ir lageris

Kančių ir vilties kelias – praeities skauduliai

Viktorija Sprindžiukaitė
Plungės „Saulės“ gimnazija
Mokytojas Vaidotas Račkauskas

Ši istorija paremta Stanislovo Kančiausko atsiminimais. Dabar jis jau miręs, o savo skausmą ir atsiminimus nusinešė į kapus. Man jo gyvenimą pasakojo senelis, kuriam Stanislovas buvo taip išklajęs:

„Buvau pasiturintis ūkininkas, bet vis tiek neužtekdavo pinigų. Su žmona auginome keturis vaikus. Jie man buvo svarbiausi pasaulyje: smagu juos matyti žaidžiančius pievoje. Viskas klostėsi puikiai, kol 1940 metais birželio viduryje į Lietuvą įžengė SSRS kariuomenė. 1941 metais turtingus, išsilavinusius lietuvius trėmė į visai nepažįstamą kraštą – Sibirą. Kartais naktimis neužmigdavau, nes negalėjau įsivaizduoti savo žmonos, likusios vienos su keturiais vaikais. Mat, iš dešimties didelių mano kaimynų šeimų ištrėmė beveik visus vyrus. Ėjo dienos, o baimė vis didėjo.

1950 metų gegužės 15 dienos naktį į duris kažkas pabeldė. Atidariau ir pamačiau juos, stovinčius tarpdury. Tai buvo rusų kareiviai. Aš pradėjau priešintis. Staiga stvėriau peilį, kareivis jau norėjo šauti, bet iš miegamojo išėjo vyriausias sūnus ir paklausė: „Mamyte, kas čia dedasi? Aš noriu miegučio“. Pasigirdo šūvis. Atsisukau: sūnus sukniubo, žmona pakėlė jį, bejėgį, be gyvybės žymių. Norėjau pribėgti, apkabinti, bet kareiviai griebė nuo kėdės mano drabužius ir jėga išsivedė. Pavymui dar girdėjau žmonos balsą. Buvau bejėgis, rankos ir kojos nebeklausė manęs, rodėsi, jog visas pasaulis slysta iš po kojų.

Mane nuvezė tardyti. Tardė karininkai, beveik nekreipdami dėmesio į mano parodymus: elgėsi savavališkai, nes sovietų įstatymai dar tik formavosi.

Po savaitės, praleistos kalėjime, vienas iš saugumiečių atidarė duris ir pakvietė eiti. Apsidžiaugiau, nes pamaniau, kad pagaliau pamatysiu artimuosius. Bet kai įsodino į dengtą sunkvežimį ir pradėjome važiuoti, supratau, kad važiuojame ne namų link. Mašinoje buvo penki kaliniai. Naktį pasiekėme geležinkelio stotį. Siaubas kaustė, galvoje vis sukosi mintys apie šeimą: kaip jie laikosi, kaip jiems sekasi. Vis kaltinau save dėl sūnaus mirties. Norėjau bėgti namų link, bet visur buvo kareiviai su šautuvais. Mus pradėjo skirstyti grupėmis ir sodinti į vagonus. Vagonai – aklini, apytamsiai, jų viduryje – krosnis. Ji nedegė, nes nebuvo malkų. Traukinio vagonė ankšta, nėra vietos vaikščioti, nes buvo daug žmonių. Kojos nuo tupėjimo užtirpo. Kartą vienoje stotelėje sustojus kareivio paprašėme vandens, nes buvome labai ištroškę, bet jis tik atšovė: „Vanduo jums nepriklauso“. Tad laizėme apšerkšnijusius vagonų varžtus. Po kelių valandų sustojus įkėlė kibirą vandens, bet jo užteko tik vežamųjų lūpoms susivilgyti.

Su kiekvienu kilometru vis toliau nuo šeimos ir nuo savo tėvynės, bet viltis, kad aš dar sugrįšiu, neblėso. Visą kūną niežėjo, nes užpuolė utėlės. Vagone buvome vieni vyrai.

Pagaliau traukinys sustojo, ir mums liepė išlipti. Tada ir prasidėjo kančių kelias. Buvo labai šalta. Mums liepė nusirengti nuogai ir kruopščiai apieškojo. Radę vertingesnį daiktą, pasiėmė. Mus kelis kartus suskaičiavo, bet trūko vieno vyro. Staiga vienas kareivis, pažvelgęs į vagono vidų, sušuko, kad vagonė kažkas yra. Ten buvo negyvas senyvo amžiaus vyras. Atsisukęs pamačiau sieną, aptvertą spygliuota viela. Daviau sau žodį: „Privalau išgyventi, kad vėl pamatytčiau šeimą ir tėvynę.“ Mus įvedė į lagerį. Lagerio viduryje buvo kalinių brezentinės palapinės, kuriose tilpo po 40 žmonių, greta – vadovų būstinė. Lagerį saugojo prižiūtotėjai, budintys ištisą parą. Prieš vartus – virtuvė. Kalinių guoliai dviaukščiai, padaryti iš alksnių, berželių... Kai atvykome, mums davė šimtasiūles, veltinius. Davė ir numerius, kuriuos turėjom prisisiūti prie šimtasiūlės. Mes visi buvome nekalti, bet jautėmės kaip kokie nusikaltėliai. Tą pačią dieną mus nuvedė į pirtį. Ten padavėme išdezininfekuoti savo drabužius.

Pagaliau kiekvienas atsigulėme į savo gultą. Daug kas negalėjo užmigti, girdėjosi kūkčiojimai. Gultai buvo kieti, nes nebuvo čiužinių. Šaltis kaustė visą kūną. Užmigti niekaip negalėjau. Vis galvojau apie namus. Ryte mus vėl suskirstė į grupes. Aš ir telšiškis Antanas buvome stipriųjų grupėje. Dirbome miške: tampėme rąstus ir atlikome kitokius miško darbus. Labai pavargdavome, nes dirbdavome po dešimt valandų dideliame šaltyje. Kiti neištverdavo

ir nugriūdavo. Grįžę gaudavom „kopūstynės“, nors joje nebuvo nė vieno kopūsto. Visi mums skirti riebalai atitekdavo virėjams, tiekėjams, viršininkams ir jų draugams. Visiems duodavo vienodas porcijas, nes išalkę žmonės galėjo susimušti ir dėl trupinėlio duonos. Po darbo drabužiai būdavo šlapi, bet jų nebuvo kur išdžiovinti, o nuo šalčio drabužiai tiesiog sustingdavo į ledą. Laiškus galėjome rašyti du kartus per metus ir tik rusų kalba. Jeigu neatlikdavom darbo normos, gaudavome mažiau maisto. Kaip sakydavo Antanas, „gyvename pilkoje zonoje pilką gyvenimą“.

Buvo griežtai draudžiama gyventi su savo šeimos nariais. Moterų lageriai buvo už tvoros. Moterys ir mažamečiai vaikai veždavo iš upės vandenį, skalbdavo šaltame vandenyje, muilo nepakako. Vandens irgi trūko, nes iš upės parsinešti toli, ledą tirpinti nebuvo kuo.

Eidamas per lagerio kiemą, pamačiau savo pusseserę Julę. Vienas kitą sunkiai atpažinome, nes buvome labai sulyšę ir išbalę. Alkis kankino nuolat. Kartą pamatęs ropojantį vabalėlį, suvalgiau jį. Tada man terūpėjo, kaip numalšinti alkį ir pilvo gurgėjimą. Stengiausi išgyventi iš paskutiniųjų dėl vilties ir tikėjimo, kad dar grįšiu į tėvynę. Visi tremtiniai buvo santūrūs. Jie nepyko ant tų, kurie juos trėmė. Sulaikyti neapykantą ir pyktį reikėjo labai daug vidinių pastangų. Jų mes ir taip turėjome mažai, nes buvome susitelkę į vieną tikslą – išgyventi dar vieną dieną, dar kitą ir dar... Tada neapykantai, kerštui neliko vietos. Mes buvome už įstatymų ribos. Joks teisingumas mūsų negynė. Kartą mačiau, kaip atvežė 200 kalinių, alkanų ir sergančių, kuriuos varė dirbti sunkių, nepakeliamų miško darbų. Nuo ligų, bado ir šalčio žmonės mirdavo, bet mes su Antanu laikėmės. Oras Sibire buvo labai nepalankus: vasaros drėgnos, žiemą – 50 laipsnių šalčio, bet nepaisant šalčio mus išgindavo į darbą. Mūsų veltiniai plyšo, todėl iš konservų dėžučių pasidarydavome adatas ir juos bandydavome susiūti. Po kurio laiko ėmėme drabužius mainyti: į maistą ir kitokius daiktus. Po poros mėnesių iš 1 300 tremtinių į darbą išeidavo vos 600–700 asmenų, kiti sirgo arba buvo jau mirę. Kartą sunkiai ir aš susirgau, maniau, kad mirsiu, bet išgyvenau.

Lageriuose tremtiniai stengėsi palaikyti ir dvasią, todėl ėmė rengti koncertus, susibūrė į chorą, dainuodavo solistės. Tai truputį nuramindavo, bet širdis ir siela pasiliko tėvynėje. Buvau tik kūnas – be širdies ir jausmų kaip koks robotas. Su Antanu turėjome dar du ištikimus draugus – labai draugiškus partizanus, nors ir šiaip visi lageryje buvome kaip viena šeima.

Ėjome kryžiaus kelią, o galo nebuvo matyti. Šventes įsigudrinome švęsti slapta. Lageryje buvo ir padorių sargybinių, kurie nedrabstydavo žmonių purvu, netgi padėdavo kaliniams pabėgti, elgdavosi žmoniškai. Kai kurie tremtiniai iš lagerių patekdavo pas kokį ūkininką dirbti žemės ūkio darbų. Lageryje galėjai išgyventi tik kovodamas ir nepasiduodamas. Mirtis galėjo užklupti bet kurią akimirką.

1955 metais mus su Antanu išvežė dirbti į mišką. Labai nudžiugome, nes galėjome slapčia prisirinkti grybų. Nors grįžusius mus kruopščiai apieškodavo, įsigudrinome miško gėrybes slėpti. Pradėjome gauti maisto talonų. Per lageryje praleistus aštuonerius metus mano viltis ir tikėjimas, kad grįšiu į tėvynę, dar nebuvo išblėšęs. Aš ir Antanas jau buvome prisitaikę prie bado, šalčio, jau ir utėlės mūsų nebeerzindavo.

1958 metų pavasarį išgirdome, kad kieme kilo sąmyšis. Išėję pamatėme stovint dešimt nuogų vyrų. Jie pradėjo protestuoti – esą, nebeisia į darbą, todėl juos išvedė į kiemą, liepė nusirengti ir visus sušaudė. Kulkos skraidė į šalis, o kraujas aptaškė sniegą. Buvome matę visko: ir darbe nušaudavo. Sklido kalbos, kad silpnesnius išveža prie upės ir sušaudo.

Tą kartą mano širdis, atrodo, sustojo ir aš Antanui pasakiau: „Užtenka būti vergais. Bėgam, Antanai, į gimtąjį kraštą, kur liko mūsų širdys ir sielos.“ Mes nutarėme bėgti Naujųjų metų naktį. Vienas sargybinis visada palikdavo atvirus vartus, nes visi prižiūrėtojai išeidavo švęsti Naujųjų metų. Mūsų beveik niekas nebesaugojo, todėl pabėgome. Buvo be galo baisu, atrodė, kad širdis iššoks lauk, buvo abejonių, gal grįžti, nes jeigu mus sučiuptų, sušaudytų. Reikėjo rinktis: arba niekada neišeisime iš lagerio ir nebepamatysim tėvynės, artimųjų, arba rizikuoti. Po trijų savaičių pasiekėme Lietuvą. Kelionėje buvo labai sunku, bijojome sutikti saugumiečius. Slapstėmės miškuose ir atokesnėse vietose. Pavojus galėjo tykoti tiesiog už kampo.

Kai su Antanu įžengėme į Lietuvos teritoriją, ašaros pradėjo tekėti skruostais. „Pagaliau mes tėvynėje!“ Su Antanu išsiskyrėme Šiauliuose. Vėliau susirašinėjome, jis sveikas grįžo namo, kur jo laukė artimieji.

Kai įžengiau į savo kiemą, per kūną perėjo baimės virpuliai. Staiga pamčiau atbėgančią kaimynę. Ji man papasakojo, kad vieną vakarą atvažiavo kariškiai ir norėjo išsivežti mano žmoną. Ji priešinosi, todėl ją nušovė, sušaudė ir nespėjusius pasislėpti du mano vaikus. Tik vienas Jonelis liko gyvas, nes pasislėpė daržinėje. Dabar jis gyvena Kelmėje, pas mano brolių. Išgirdęs

šią klaikią žinią, suklypau, nežinojau, kur eiti, nieko nesuvokiau. Viskas, ką turėjau, ką taip branginau, dingo, išnyko lyg dūmai, prisiminimai. Kaip dabar gyvensiu be savo žmonos ir be vaikų, net negalėjau įsivaizduoti. Laikas tą akimirką sustojo. Bet reikėjo keliauti į Kelmę pas savo vienintelį likusį saulės spindulėlį – Jonuką. Tą pačią dieną išvykau ten. Pamatęs Jonuką, tvirtai jį apkabinau. Ilgai verkėme. Jis viską man papasakojo: kaip matė kareivius nušaukiant mamą, brolių ir seserį. Likome kaip vienas stiprus kumštis. Dabar sūnus sukūręs savo šeimą, bet manimi rūpinasi.

Niekas manęs ir Antano neieškojo. Su draugu susirašinėjome iki pat jo mirties. Jis mirė nuo vėžio. To, ką patyriau lageryje ir ko išmokė mane toks gyvenimas, niekada nepamiršiu.“

Dabar rankose laikau mažą dėdės nuotrauką. Atrodo, niekuo neišsiskiriantis iš kitų, jo akyse neišduoda viso skausmo ir nevilties. Nuotrauka maža, bet daug ką primena.

Aš didžiuojuosi savo dėde, jis – vienas iš tų, kurie kentėjo dėl Lietuvos. Jis – vienas iš Lietuvos didvyrių.

Kai senelis man viską pasakojo, jaučiausi taip, lyg viską pati išgyvenusi. Džiaugiuosi, kad rašiau šį rašinį, nes daug sužinojau, ką teko patirti tremtiniams. Tokiems žmonėms reikėtų pastatyti paminklus, nes jie kentėjo dėl Lietuvos ir mūsų laisvės.

Už teisybės ieškojimą – kančios lageriuose

Airida Stašauskaitė
Mažeikių rajono Kapėnų pagrindinė mokykla
Mokytoja Birutė Marčiauskienė

Nerasi žmogaus, kuris gyventų Mažeikių rajone, Dargužiškių ar gretimuose kaimuose, ir nežinotų sodybos, vadinamos Mačiške, nors šioje sodyboje Mačių šeima jau nebegyvena daugiau kaip šešiasdešimt metų – nuo 1948 metų vasaros. Nuo tada, kai visą jų šeimą išvežė į Sibirą. Senasis Kazimieras Mačius, gimęs 1927 metais ir dabar gyvenantis šiame kaime, dažnai žvilgteli gimtosios sodybos pusėn, į kurią ir sugrįžęs iš tremties neturėjo teisės įžengti. Gyveno tada jų name keturios svetimos šeimos... Neretai šviesią atmintį išsaugojusiam Kazimierui tenka sugrįžti mintimis į tuos tolimus 1948 metus. Todėl, kai lankiausi pas jį, maloniai sutiko pasidalyti prisiminimais.

Mačių šeima tada turėjo penkiasdešimt hektarų žemės, kuliąmają mašiną, sukamą garo katilo, ketvertą arklių, devynias melžiamas karves. Pieną statė į Kapėnų pieninę. Anksčiau samdydavo samdinius darbams dirbti, paskutiniu metu to neberekėjo, nes šeima buvo didelė – daug suaugusių darbingų žmonių. Be tėvų, dar buvo septyni vaikai, iš jų trys – mokyklinio amžiaus, o kiti – suaugę. Išvežė į Sibirą visus, taip pat ir tetą – tėvo seserį Petronėlę, kuri kartu gyveno.

Senolis prisimena, kad paskutinė naktis tėviškėje buvusi nerami. Nuo vidurnakčio ėmė loti šunys, girdėjosi krebždesys apie trobesius. Mačių šeima jautė, kad yra saugoma. Iš ryto tie „naktiniai sargai“ ir pasakė, kad Mačiai bus vežami į Sibirą, pas baltąsias meškas... Skubiai liepė krauti daiktus. Mačiai pasiėmė drabužių, vieną kitą darbo įrankį. Turėjo išsikepę duonos, įsidėjo mėsos, lašinių. Liepė pasikinkyti arklius. Į vežimą tilpo ne visi, kiti turėjo pėdinti

iš paskos, užtat tos kelionės užsakovui – Vieکشnių seniūnui Petrikui – vietos jame atsirado. Ginkluoti palydovai taip pat ėjo pėsčiomis. Atvažiavo iki Kraikių. Ten trumpam stabtelėjo. Stribai skubino pasiimti daiktus ir lipti į mašiną. Sunkvežimiu nuvežė į Mažeikius.

Po pusės paros, praleistos geležinkelio stoty, susodino į vagonus ir traukinys pajudėjo Rusijos link. Dardėjo Sibiro link pusę mėnesio. Vežė į Krasnojarsko kraštą. Sustojus traukiniui atnešdavo silkių ir duonos po 100 gramų, nuo tokio maisto labai norėjosi gerti. Savo maistą taupė, nes nežinojo, kas jų laukia ateityje. Sustojus vienoje stotyje, vežamieji pamatė, kaip rusės moterys parduoda blynus, tačiau stribai neleido prie jų prisiartinti, kad lietuviai negalėtų nusipirkti. Nors ir nemokėdami kalbos, vieni kitus suprato: moterys blynus tremiamiesiems metė mestinai, o tie – pinigais. Traukiniui sustojus išleisdavo atlikti gamtinių reikalų ir vėl grūdo į vagonus, užkalė juos ir vežė tolyn.

Pagaliau paskutinis sustojimas – Birusinsko miško pramonės gamykla. Ten išlaipino – jau ilgam. Atėjo „pirkliai“. Kas pateko į kolūki, kas – į fabriką. Mačių šeimą paėmė darbams į Taišeto fabriką Irkutsko srityje. Apgyvendino mediniuose barakuose, kurių sienos iš lentų, o tarpusieniai pripilti pjuvenų. Viename tokiaame kambarielyje turėjo tilpti dešimt žmonių, tad gausiai Mačių šeimai teko vienas toks kambariys. Pasidarė dviejų aukštų gultus. Kūrenimui malkų niekas nedavė, tad patiems teko apie kilometrą temptis rąstgalius, kad galėtų apšildyti būstą. Taišete išskirstė į darbus. Kazimieras pateko prie rąstų krovimo, kiti – į lentpjūvę, dar kiti – prie stalių darbų. Labai taupiai valgė, ką patys buvo atsivežę. Dirbantiesiems davė po 50 rublių duonai, kurią galėjo nusipirkti tik su kortelėmis. Sunkų darbą dirbantys gavo po kilogramą, kiti po pusę, o niekur nedirbantys – tik po 250 gramų. Mačių šeimoje penki dirbantieji turėjo išmaitinti kitus penkis šeimos narius.

1952 metais Kazimieras pateko į kalėjimą. Buvo taip. Algų mokėjimo dieną iš sesers Bronės kažkas atimdavo pinigais. Brolis nusprendė išsiaiškinti kaltininką. Nuėjo už kampo ir saugo. Kai sesuo išėjo su pinigais, tuoj ir prisistatė du, vienas iš jų – su pistoletu. Kai tas seseriai riktelėjo: „Atiduok pinigais!“, Kazimieras šoko prie vagies ir trenkė per nagus... Nieko nelaukęs, čiupo ant žemės nukritusį pistoletą ir, atkišęs jį, nusivarė abu nusikaltėlius į miliciją. O ten paaiškėjo, kad abu plėšikai buvo milicijos darbuotojai... Kazimierą suėmė, nebenuėjo net į naktinę pamainą. Išvežė į Taišeto punktą, po

to – į Irkutsko kalėjimą. Išbuvo ten pusantrų metų. Buvo tardomas dėl netinkamo elgesio su pareigūnais. Tik niekas nesiaiškino, kaip pareigūnai galėjo taip nedorai elgtis.

Pirmasis tardytojas buvo Satunovas (vardo nežinojo) – Lietuvos rusas. Tardė lietuviškai. Buvo gyvenęs Degimų kaime, už kokių penkių kilometrų nuo Kazimiero tėviškės. Tapo saugumiečiu, o Sibire – tardytoju. Buvo žiaurus, neteisingas, grubus. Per tardymą pistoletu trenkė per veidą ir išmušė dantį. Užvirė žmogui kraujas. Sakosi tada pamanęs: „Kas tu toks, niekše, kad mane daužytum už teisybę?“ Nieko nelaukęs čiupo po ranka pasitaikiusią taburetę... Tardytojas apsipylė kraujais. Kazimieras pats paspaudė mygtuką, išsikvietė kalėjimo prižiūrėtojus ir tie jį išsivedė. Tada dar manė, kad teisybė jo pusėje... Apgyvendino šaltoje kameroje. Cementinis gultas, aplink vanduo, sienos apšarמושios, o jis vienais apatiniais ten išbuvo septynias paras. Visą tą laiką valgyti nieko nedavė. Čiulpė savo marškinių rankovę, kad bent troškulį malšintų. Ir pats stebisi, kad visa tai iškentė – mat buvo jaunas ir stiprus. Paskui jį perdavė kitam tardytojui – ukrainiečiui. Jam priekaištų neturėjo, tas užrašė, ką Kazimieras pasakė.

Taišete buvo uždaras teismas. Nuteisė dešimčiai metų kalėjimo. Išsiuntė į Irkutsko paskirstymo punktą, vėliau – į lagerį Angardesstroika, kur statė namus. Varė su šunimis į darbus. Žemė įšalusi tris metrus, o reikėjo iškasti pamatams duobes. Kalinimo vietos Kazimierui Mačiui giliai įstrigo atminty, pasakoją lyg iš rašto skaitytų...

Iš šio lagerio vėl išsiuntė į Irkutską, iš ten – į Badaibo, prie Angaros. Bet ir ten Kazimiero nepaliko, vežė toliau. Traukiniu per kalnus dardėjo net 70 kilometrų, kol pasiekė aukso kasyklas. Iš ten – į aukso šachtas, į Artiomą. Požeminės aukso kasyklos 300 metrų gylyje. Vaizdas bjaurus – vanduo kaip nuo stogo laša. Amžinas įšalas. Ten pradirbo metus, skaičiavo už dieną tris – tokiu santykiu. Privalejo išdirbti normą. Iš pradžių išdirbdavo, paskui nusilpo, nes darbas alinantis – su karučiais vežiojo skaldą, iš kurios buvo plaunamas auksas.

Iš pasakojimo supratau, kad šis žmogus ir tremtyje dirbo sąžiningai, kaip buvo pripratęs tėviškėje, nes buvo paskirtas net darbininkų „viršininku“. Tačiau neilgai jam teko tuo džiaugtis. Griuvo šachta, ir dviese su draugu jie liko atskirti nuo pasaulio. Cecho viršininko rūpesčiu gaisrininkai pramušė vamzdžius orui tiekti. Devynias valandas praleido po žeme. Kazimierui lūžo abi rankos žemiau peties, skausmas begalinis. Kai juos atkasė, vos pajėgė laip-

tais išlipti iš 300 metrų gylio. Sugipsavo, sutvarstė, žodžiu, suteikė pagalbą. Po nelaimės šachtose dirbti nebeleido.

Pasveikusį Kazimierą vėl perkėlė į Badaibo lagerį. Bet vėl nelaimė – surigo apendicitu, todėl pateko į ligoninę. Papulkininkis vokietis buvo chirurgas, taip pat tremtinys. Jis padarė operaciją, ir Kazimieras per savaitę šiek tiek pasveiko. Tas vokietis chirurgas pasiūlė jam padirbėti vyresniuoju sanitaru. Prieš tai, žinoma, pasiteiravo, ar nebijąs kraujo. Ligoninėje prisižiūrėjo visokių baisybių, priprato. Pavyzdžiui, kai mirdavo ligoninėje žmogus, prižiūrėtojai išveždami lavonui trinktelėdavo į galvą kūju, kad neatsigautų. Sanitaru dirbti patiko, nes darbas patalpoje, nereikėjo šalti lauke, galėjo padėti žmonėms. Be to, leisdavo eiti be sargybos, tik valgyti ir nakvoti pareinant į lagerį tekdavo praeiti per patikrinimo punktą. Vėliau bausmės laiką tęsė Kiachtoje, kalkių degimo ceche, Taišete.

Šachtose tremtinys buvo užsidirbęs daug pinigų, juos pervesdavo į banko sąskaitą, bet vėliau jie prapuolė, nes buvo likviduoti lageriai. Atlikęs bausmę po septynerių metų tapo laisvas, galėjo važiuoti namo, bet neturėjo pinigų. Grįžo pas tėvus į Taišetą. Pasijuto laimingas, nes su šeima, kol buvo kalėjime, negalėjo bendrauti laiškais, nei su tėvais, nei su artimaisiais neleido pasimatyti. Dirbo statybose kolūkyje: statė namus, fermas ir po darbo grįždavo kaip šeimos narys.

Senolis rodė keletą išlikusių nuotraukų. Jose nusifotografavę tremtiniai prie barakų, statybose. Vienoje iš jų tremtiniai su savo darbo įrankiais: obliumi, kampainiu, kirviu, pjūkleliu, plaktuku... Stebėjau, kad jie didelius ir gražius pastatus suręsdavo ir su tokia „technika“.

1958 metais Mačių šeima grįžo į Lietuvą. Grįžo visi, išskyrus tetą, kuri mirė tremtyje. Nors turėjo statybų patirties, įsidarbinti pavyko sunkiai. Priėmė ją dirbti miško darbininku, juo ir dirbo iki pensijos. Iki šiol su žmona Aldona gyvena Dargužiškiuose, savo paties suręstame name.

Įdomu man buvo bendrauti su šiuo žmogumi, buvusiu tremtiniu, dar tokiu žvaliu, nors ir perkopusiu aštuoniasdešimt. Nors buvau skaičiusi apie tremtį vadovėliuose, bet supratau, kad išgirsti gyvą žodį kur kas įspūdingiau.

Kelias į laisvę vedė per Vorkutą

Rūta Atroškaitė
Visagino „Verdenės“ vidurinė mokykla
Mokytoja Lilija Ramanauskienė

Tiesa niekada nebūna nuodinga.

Ji tiktai būna kai kam nemaloni.

Jonas Kirdeikis

Kartais atsitinka taip, kad svarbiausios, per amžius gintos vertybės nustumiamos į šalį, užmirštama jų svarba ir manoma, kad praeities neverta nagrinėti. Apmaudu. Milžinas molinėmis kojomis slėgė visą tautą, nors mūsų laisvę – tai, ko net Dievulis neuždraustų, bet ką draudė KGB, NKVD, Mask-va – gynė visa tauta: ginklu miške, žodžiu kaimo mokykloje, Sibire... Sakoma, kad žmogus, laisvės paragavęs, niekada nebus vergas. Vertybės perduodamos iš kartos į kartą. Džiugu, kad mūsų tėvynėj buvo žmonių iš didžiosios raidės, kurie visą save atidavė laisvei – vertybei, be kurios gyvenimas nieko vertas.

Sakoma: lietuvybė – tai jėga, kuri įauga į kraują. Aš taip pat negaliu abejingai stebėti, kaip lengvai užmirštama skaudi mūsų tautos praeitis, nesuskaičiuojamos žmonių aukos. Esu visa širdimi dėkinga tiems, kurių kraujo, ašarų, lūžusių kaulų, nebylių riksmų KGB požemiuose kaina dabar mėgaujuosi laisve. Jie iškovojo mums galimybę patiems būti savo gyvenimo šeimininkais, suteikė teisę rinktis. Jų dėka šiandien nejaučiame ir slegiančios „geležinės uždangos“. Didžiudamasi galiu pasakyti, kad ir aš pažįstu žmogų, kurio gyvenimas – pavzdys jaunajai kartai, jos idealams, prasingiems siekiams.

Jonas Kirdeikis gimė 1919 metais balandžio 6 dieną Antalieptės valsčiuje, Padusčio kaime. Jis buvo vyriausias šeimoje, turėjo brolių ir dvi seseris. Jo tėtis dalyvavo Pirmajame pasauliniame kare. Iš jo grįžo 1918 metais, surado likimo skirtą gyvenimo draugę, susituokė. Po metų gimė Jonas. Šeima ūkininkavo, tėvas buvo geras muzikantas, groti išmoko ir sūnus.

1927 metais Jonas pradėjo lankyti Antalieptės mokyklą. Jo mokytojas buvo tikras patriotas: skausmingai išgyveno J. Basanavičiaus mirtį, patriarcho laidotuvių dieną paskelbė, kad pamokų nebus. Į klasę atsinešė radijo imtuvą ir visi klausėsi transliuojamo reportažo iš Kauno.

Jonas norėjo tęsti mokslus, todėl įstojo į Antalieptės progimnaziją, kurioje mokėsi ketverius metus. Ją baigęs kurį laiką dirbo raštininku Zarasų valsčiuje, Dusetų pašte. 1937 metais išvažiavo į Zarasus mokyti toliau. Šiame mieste, kaip sako Jonas, prabėgo gražiausi jo jaunystės metai, saulėtos gimnazisto dienos, tylūs vasaros vakarai su draugais. Čia buvo patirta ir pirmoji meilė, kuri, deja, baigėsi nelaimingai: mylimąją pasiglemžė negailestinga liga – džiova. Prezidento Antano Smetonos idėjų sužavėtas įstojo į Šaulių sąjungą, puoselėjo viltį stoti į Karo mokyklą, bet gyvenimas susiklostė kitaip.

1941 metais mokslai Zarasuose buvo baigti. Šios, pirmosios tarybinės, abiturientų laidos birželio mėnesį laukė brandos egzaminai. Istorijos egzaminas vertas atskiro pasakojimo, nes jis sutapo su pirmaisiais lietuvių trėmimais į Amžino įšalo žemę, Sibirą. Trumpai apie jį papasakosiu, kad būtų galima geriau suprasti, kaip tuometiniai įvykiai Lietuvoje galėjo sukresti žmogų.

Jonas sėdėjo klasėje, ruošėsi atsakinėti. Pagaliau atėjo jo eilė, atsistojo prieš komisiją ir tuo metu pro langą pamatė kraupų vaizdą – į mašiną drauge su kitais tremiamaisiais buvo laipinama auklėtojos šeima. Taip ir išpylė šaltas prakaitas, tarsi kažkas užstrigo gerklėje, pritrūko oro. Mokytojai – egzaminų komisija – susimąstę, priblokšti, skausmo kupinu balsu kartą, kitą paragino Joną pradėti pasakoti. Jo veidu it žirniai ritosi ašaros. Jonas tepasakė: „Neatsakinėsiu nei dabar, nei vėliau...“ Mokytojai įtikinėjo, kad veltui nueis tiek darbo, bet Jonas buvo neperkalbamas. Dar porą minučių pastovėjęs atsisėdo. Taip jis gavo istorijos pataisą, dėl kurios po karo turėjo daug rūpesčių. 1941 metų rudenį Jonas nesunkiai ją išlaikė, bet tuomet Lietuvą jau buvo okupavę vokiečiai ir gimnazistas gavo tokį brandos atestatą, kurio tarybinė valdžia nepripažino. Sovietmečiu įstojo į pedagoginį institutą, o po metų studijų iš jo pareikalavo tarybinio vidurinio mokslo baigimo dokumento. Iš kur jį gauti?

Vokiečių okupacijos metais gautų dokumentų sovietai nepripažino. Su nieku nepasiginčysi. Taigi, dėl bolševikinių nomenklatūrininkų nelankstumo Jonas tik po septynerių metų gavo reikiamus dokumentus ir įstojo į Vilniaus universitetą.

Neilgai raudonieji pirmą kartą užsibuvo – užėjo vokiečiai. Tuo metu jaunuolis ketino studijuoti mediciną, bet okupacinė valdžia delė atidaryti Vilniaus universitetą. Ėmėsi mokytojo darbo. 1941 metais Joną paskyrė į Gaidės-Vilkaragio pradinę mokyklą, kurioje buvo mokoma lenkų kalba.

Dirbdamas šioje mokykloje Jonas susipažino su būsima žmona Marija Savickyte, vedė ir kartu po metų iškeliavo mokytojauti į Grybėnų pradinę mokyklą. Darbu šioje mokykloje labai džiaugėsi, Jono teigimu, čia dirbti jam buvo maloniausia. Šiame krašte gimė dukra Birutė.

1944 metais su šeima grįžo į tėviškę ir gavo darbą Antalieptės progimnazijoje. Ji buvo įsikūrusi Antalieptės rūmų pirmame aukšte, antrame šeiminkavo NKVD. Per pamokas mokiniai girdėdavo, kaip pareigūnai tardydavo žmones: jų riksmi išduodavo, kad tai veikiau nepakeliamas kankinimas nei teisinė procedūra.

Čia Jonas dirbo tik tris mėnesius. Mokytojo J. Kirdeikio brolis partizanavo, tad NKVD vis nedavė ramybės, reikalavo jį išduoti. Nepakenčiamos buvo tokios kvotos. Jonas žinojo, kur yra brolis, be to, jis tėvų namuose buvo įsirengęs slėptuvę. Tad nusprendė iš tėviškės išvykti – 1944 metų gruodį pradėjo dirbti Dūkšteliuose. Čia veikė Žemės ūkio mokykla ir progimnazija. Gyveno Pažemiškių mokyklos mokytojų bute. Viskas tekėjo ramia vaga iki 1945 metų vasario 12 dienos...

Tą dieną Jonas neturėjo pirmos pamokos, tad laiką leido namuose. Staiga atbėgo bendradarbis Savickas ir pasakė, kad skubiai keliautų į mokyklą. Jau ateidamas iš tolo pamatė keistą vaizdą – aplinkui buvo pilna stribų. Jie tarsi šešėliai slankiojo apie mokyklą, ūkinius pastatus. Įėjęs į vidų Jonas visiškai suglumo. Tai pamatyti jis nesitikėjo – sargyba stovėjo prie visų durų, niekam neleido laisvai nei įeiti, nei išeiti. Buvo galima suprasti, kad šis užpuolimas parengtas iš anksto.

Mokykloje kilo didžiulė panika. Apie pamokas niekas nė negalvojo. Keltas vyresniųjų berniukų bandė bėgti, bet buvo sugauti ir perspėti, kad jei dar ką panašaus iškrės, bus nušauti kaip šunys. Mokiniai bandė pabėgti per langus, bet buvo sugaudyti ir akylai saugomi. Mergaitės raudėjo ir beviltiškos buvo

mokytojų pastangos jas nuraminti. Jonas stengėsi guosti visus, sakydamas, kad nėra ko bijoti, nes nieko nusikalstamo jie nepadarė.

Spėliojo ir Jonas, ir jo bendradarbiai, kodėl NKVD juos apsupo: gal prasiėjo žmonių trėmimas į Sibirą, gal vyresnius berniukus nori surinkti ir pasiųsti į Raudonąją Armiją, gal mokyklos pastate pastebėta kas negero, kad sribai čia sugūžėjo?.. Mokiniai laukė paaiškinimo iš mokytojų, o jie ne ką daugiau žinojo.

Pagaliau visus mokytojus sušaukė į mokytojų kambarį. Atvedė ir Žemės ūkio mokyklos dėstytojus. Kambaryje Jonas išvydo siautėjančius sribų vadus. Įsakė suvarytiesiems sėstis. Mokytojai pakluso įsakymui. Liejo pyktį ir mokytojus klausinėjo: vardas, pavardė, tėvo vardas. Liepė pasilikti trimis mokytojams: Sidarkevičiui, Šakiui ir Vaiciuvėnui. Juos, kaip ir anksčiau areštuotus mokyklos direktorių Lukį ir mokytoją Šarulį, suėmė. Kitiems buvo liepta grįžti į klases ir nuraminti mokinius, nes, esą, nieko blogo čia nenutikę. Apie areštus nė prasitarti nebuvo galima, nes sribai šmirinėjo aplink klases, klausėsi pokalbių. Prie mokyklos durų privažiavus „gaziukui“ ir į jį sugrūdus suimtuosius, mokiniams reikėjo naiviai paaiškinti, kad juos tik paklausinės ir paleis. Mergaičių skruostais vėl ritosi ašaros...

Prabėgo dar kelios dienos ir sribai vėl apsilankė Dūkšteliuose. Dabar laukė Jono eilė. Jį, einantį iš darbo namo, sustabdė, išklausinėjo asmens duomenų ir... areštavo! Nuvedė į progimnazijos patalpas. Ten mokytojas pamatė savo kolegą Černių, kurio likimas buvo toks pat. Suimtąjį nuodugnai apieškojo. Radęs Jono kišenėje rožančių vienas iš saugumiečių pasiuto ir užsimojęs jam trenkė. Tai buvo pirmasis antausis ilgame smurto, kurį šis žmogus iškentė, kelyje. Kelyje, kuriame smūgiais papildavo nuo galvos iki kojų, kuriame iš skausmo netekdavai sąmonės, kuriame tavo kraujas kūnu sruvo it vanduo...

Suimtuosius saugumiečiai sustatė šalia vienas kito, liepė susikibti už parankių ir Persveto ežero ledu nuvarė į Dūkštą.

Dūkšte suimtuosius nuvarė į daboklę. Mokytojas laukė rimto pašnekesio su vyresnybe, troško greičiau viską išsiaiškinti ir grįžti namo, o tegavo įsakymą keliauti į vieną vasarvietę, kur turėsias nakvoti. Lauke spaudė penkiolis laipsnių šaltis, tiek pat buvo ir toje patalpoje, bet Jonas nejautė šalčio.

Praleidęs bemiegę naktį suimtasis nekantriai laukė auštančio ryto. Norėjo saugumiečių paprašyti, kad praneštų namiškiams, jog šie atneštų šiltesnių drabužių. Jis vylėsi, kad, blogiausiu atveju, čia dar kelias dienas pabus ir

po apklausos kelias namo pas mylimus žmones – žmoną ir dukrelą. Tada Jonas dar nežinojo, kokią košę užvirė minėtasis mokyklos direktorius Lukys, kuris, saugumiečių iškviestas į apklausą ir „prispaustas“, ėmė kurti negirdėtą neregėtą istoriją, neva jis esąs šioje apskrityje veikiančios LLA organizacijos vadas. Tardytojo Charlamovo spaudžiamas, direktorius melavo, kad dauguma mokytojų yra šios organizacijos nariai.

Jono viltys ištrūkti iš sovietų nagų neišsipildė. Ryte atėjęs sargybinis jį bei kitus suimtuosius nuvedė į daboklės patalpas, kur dar kartą visi buvo apklausti. Tada išgirdo nuosprendį – bus vežami į Zarasus. Jonui ir jo bendradarbiams buvo liepta į pastotes sėstis po vieną. Kartu įsiropštė dar po du saugumiečius. Gabeno it didžiausius nusikaltėlius. Matyt, komunistinei valdžiai Jonas toks ir buvo, nes drįso mylėti Lietuvą tėvynę ...

Kelias buvo užpustytas, pastotės judėjo palengva ir Jonas toliau laiką leido savo apmąstymų pasaulyje. Sargybiniai nutarė pasistiprinti ir pastotės sustojo Didžiasalio kaime. Su suimtaisiais užėjo į trobą. Šeiminkai siūlė Jonui maisto, bet saugumiečiai draudė „bandiugoms“ [banditams] valgyti. Tada vyras ėmėsi gudrybės – sargybinius tyčia nugirdė ir kol šie „ilsėjosi“ žmona atnešė Jonui maisto. Sužinoję, kad Joną suėmė ne namuose, jog jis nieko su savimi neturi, gerieji žmonės siūlė viską, ką geriausio turėjo. Jonas ir jo draugai buvo sujaudinti tokio gailėstingumo.

Netrukus sribai davė komandą sėsti į vežimus. Vėl kelionė. Įvažiavus į mišką saugumiečiai tapo gerokai budresni, ragino važnyčiotojus greičiau važiuoti. Jono teigimu, jie baiminosi „miško brolių“ – partizanų.

Vežimai sustojo prie saugumo rūmų durų. Suimtųjų pasitikti atėjo pats tardytojas Charlamovas. Nusivedė visus į kabinetą, dar kartą paklausinėjo vardų, pavardžių, tėvų vardų, gimimo metų ir liepė sargybiniams vesti visus į „dežurką“ (laukiamąjį).

Nesulaukdamas jokios situacijos atomazgos J. Kirdeikis visas viltis ėmė sieti su savo „galingaisiais pažįstamais“. Jo tėvas turėjo stiprų užtarėją apskrities partiniame komitete, todėl Jonas manė, kad šis žmogus galėtų viską sutvarkyti. Deja, sovietų saugumo aparate negaliojo patarlė, jog varnas varnui akies nekerta. Tad suimtas ir toliau gyveno laukimu pagal komandas „padjom“ ir „otboj“. Ne visiems pavyko išverti. Jono kameros draugas, Dūkšto veterinaras Šeinartas vis reikalavo, kad čia atvestų Zarasų apskrities žemės ūkio vedėją, tas patvirtinsiąs, kad Šeinartas nekaltas. Sribai jį tram-

dė, „apdovanojo“ šūsniu antausių. Šeinartas nenurimo: vakare, po komandos „otboj“ įsibėgėjo, šoko pro langą ir su rėmais atsidūrė gatvėje. Šeinartas buvo sučiuptas, nes išsinarino koją ir nesugebėjo pasprukti.

Joną ir jo draugus sustatė po du ir įsakė keliauti į rūsį. Vos į jį įžengus nosį ėmė riesti nepakeliamas dvokas. Šioje patalpoje buvo supuvusios grindys, dvokianti vandens statinė ir siena, kuri rūsį skyrė į du kambarius. Vienas didesnis – ten savo dienas leido apie 25–30 kalinių, o kitas mažesnis – čia šeimininkavo „komendantūra“: du rusai, dezertyravę iš kariuomenės ir todėl čia atliekantys bausmę, ir lietuvis, Lietuvos nepriklausomybės metus leidęs Rusijoje.

Didesniajame kambaryje kaliniai vos tilpo. Kartais tai viename, tai kitame šios patalpos kampe išsibėgdavo degtukas ir drabužio paviršiumi perslinkęs užgesdavo. Taip buvo naikinamos užpuolusios utėlės. Jų čia buvo tiek daug, kad visur rėpliojo, įsiveisdavo drabužiuose, tad pagrindinis užsiėmimas dienomis buvo kasytis. Naktimis vis pasigirdavo skausmo kupini vaitojimai – tardymų pasekmė. „Komendantūrai“ tai kėlė smagumo, bet ir tų „pramogų“ jiems buvo per maža. Atiminėdavo iš įkalintųjų maistą, daiktus. Tai, ko nenu-savindavo saugumiečiai, pavesdavo išgrobstyti šiems banditams.

Slinko dienos, kupinos kartėlio ir nerimo. Visa tai, ką Jonas išvydo rūsyje, palaidojo jo viltis ištrūkti iš šio pragaro. Gyvenimas virto egzistencija: valgant stribų ir „komendantūros“ apiplėštus maisto siuntinius (tiksliau, jų likučius) iš namų, geriant nepakeliamo dvoko vandenį, kurio duodavo tiek mažai, kad niekam kitam, išskyrus troškuliui numalšinti, jo naudoti negalėjai. Veidą Jonas apsiprausdavo lauke sugriebtu sniegu, utėlių krauju subjaurotų rankų jis nutrinti nespėdavo... Vien pasvajojus apie pirtį, kaip sako Jonas, lūpos imdavo šypsotis, o dar labiau utėlių „draugija“ kankinti.

Kamera, kurioje buvo Jonas, tapo „pedagoginė“. Padėtis kiek pasitaisė, nes visi griežtai uždraudė „komendantūrai“ terorizuoti ir apiplėšinėti įkalintuosius.

Ir štai nušvito šviesa tunelio gale (kokia ironija!): prasidėjo tardymai. Po truputėlį ėmė sklaidytis nežinios rūkas. Byla, į kurią pateko Jonas, buvo didelė ir itin svarbi. Ją vesti patikėta tardytojui Charlamovui, tikram tarybinio antžmogio pavyzdžiui. Grubus elgesys, keiksmas, nuo kurių net ausys linkdavo, buvo neatskiriami jo būdo bruožai.

Jonas sako, kad tikrai nesitikėjo šiame pragare išlikti. Tuo metu atrodė, jog sutiks su šautuvo durtuvo smūgiais, kariškos sagties pliekimu ir dar neži-

nia su kuo, kad tik greičiau viską išsiaiškintų ir paleistų namo – pas žmoną, vaiką, pas tėvus!

Įkalintieji kentėjo nuo Charlamovo ligi sąmonės netekimo. Jei nualpdavo – būdavo apliejami šaltu vandeniu ir toliau kęsdavo šonkaulių laužymą, nuo smūgių byrančių dantų skausmą, su kiekvienu „aš nekaltas“ atkeliaujantį tardytojo ar saugumiečių smūgį į galvą. Tardymuose kalbėti apie nebūtus dalykus, prisiimti nepelnytą kaltę tik taip ir priversdavo. Kai Jono ir jo draugų nepalauždavo smurtas, įvairūs kankinimai, tardytojas pakviesdavo Lukį, kuris it potierius išklodavo, kaip kuris „tapo LLA nariu“, ką jis organizacijoje veikė ir t. t. Lukys melavo taip ramiai lyg tikėtų, jog sako tiesą. Niekomet nematė tardomieji jo sumušto. Patys tuo tarpu kentė baisius sužalojimus tol, kol būdavo priversti prisipažinti. Aišku, buvo tokių kalinių, kurie iš karto pasirašydavo prisipažinimą, nes bijojo, kad nesibaigtų kaip tiems, kurie kaltę neigė.

Charlamovas triumfavo: byla mezgėsi. Prieš Jono draugus prasidėjo nežaboto smurto banga. Kai kuriuos į rūšį po tardymų atnešdavo, nes sužalojimai neleido jiems net ant kojų pastovėti. Į prašymą suteikti medicininę pagalbą ataidėdavo nuoširdus saugumiečių palinkėjimas: „Dvēsk, bandiuga“. Tardyme užmuštuosius lyg šunis užkasdavo pamiškėse ir taip dingdavo jauni Lietuvos vyrai iš šio pasaulio be jokios žinios. Sunkiai sužaloti vaitojo ir raitėsi iš skausmo ant šaltų gultų. Neramus Jonas laukė savo eilės, bet jo vis nekvietė. Kitus jau spėjo „apdoroti“ ir po kelis kartus, o Jonas buvo tarsi užmirštas. Neilgam, kaip paaiškėjo vėliau...

Po kurio laiko saugumiečiai liepė suimtiesiems susiimti už parankių ir po komandos „Žengte marš“ visi nukeliavo... kalėjimo link. Joną apėmė keista nuotaika. Jis pirmą kartą peržengė kalėjimo slenkstį.

Laiptais nuvedė visus į antrą aukštą ir liepė sueiti į mažytę kamerą. Jonas gerokai nustebo: kaip jie čia tilpsia?! Ne jam vienam kilo toks klausimas, bet saugumiečiai nesuko galvos ir keikdamiesi, „ragindami“ automatų ir šautuvų baksnojimais, grūsdami žmones it mėsą, visus „sutalpino“ į tą kamerą. Aišku, nekreipė jie dėmesio į tai, kad vieni gulėjo, kiti ant jų sėdėjo ar stovėjo. Svarbu, kad sutilpo.

Jonas pasakodamas prisimena, kaip jau po poros minučių kameroje ėmė trūkti oro. Žmonės duso, šaukėsi pagalbos, bet veltui. Labai negreitai pagaliau atsivėrė kameros durys. Pora žmonių nuo spaudimo iš karto išgriuvo. Juos sargybiniai kažin kur nusivedė. Iškeliaavę nebegrižo. Po kiek laiko išleido

antrą grupę. Jonas išėjo su trečiaja. Dievulėliau, nuvedė į pirtį! Kokia prabanga! Gaila, kad už pirties durų laukė niūri tikrovė – ginkluoti saugumiečiai. Vėl „susiimkit už parankių“, vėl „marš, bandiugos“.

Nuvedė atgal į rūsį, kuris buvo aptvarkytas. Jono nuotaika pagerėjo. Visi juokavo, kad dabar gyvena kaip utėlių ministrai. Tuo metu Jonas dar neįtarė, kad gyventi rūsyje liko nebeilgai.

Jau tos pačios dienos vėl vakarą įkalintuosius šaukė pavardėmis ir būreliais po tris keturis išvesdavo. Grupavo tardytojai pagal bylas, pagal „prisipažinimus“ – kad tos pačios bylos žmonės būtų skirtingose kamerose, į kurias suimtuosius lydėjo stribai.

Joną įstūmė į antrąją kamerą, esančią viršutiniame aukšte. Iš viso čia buvo dar trys kameros ir karcerais, kuriame visus buvo sugrūdę prieš pirtį. Jono teigimu, kameroje žmonių buvo sausakimšai. Tekdavo susispausti, kad tilptų visi sugulti, kad būtų vietos nors ir ant grindų. Prieš miegą laukdavo komanda „pasiruoškite patikrinimui“. Po sargybinio komandos „otboj“ buvo galima gultis miegoti. Rytais gaudavo visai dienai 600 gramų duonos. Pietums kaliniams duodavo samtį sriubos ir porą šaukštų košės, vakare laukdavo tik drumzlinas, kiek salstelėjęs skystis – „kava“. Laimei, kaip pasakoja Jonas, nuo bado gelbėjo saugumiečių iškratyti ir „pratuštinti“ siuntiniai iš namų.

Dienos bėgo liūdnei ir monotoniškai, bet kaliniai stengėsi laiką bent kiek naudingiau praleisti. Sustodavo, pavyzdžiui, į eilę ir ratu vaikštinėdavo po kamerą. Susigalvodavo šiokių tokių sporto ir mankštos pratimų, nes nuo begalinio sėdėjimo skaudėjo raumenis, traukė mėšlungis, svaigo galva. Jonas troško dirbti, manė, kad tada būtų geriau: pasimirštų sunki, vergiška padėtis, atitoltų juodos mintys. Tokie svarstymai vėliau tapo realybe ir jam teko ištarti skaudžiausius gyvenime žodžius: „Sudie, Lietuvėle“. Bet iki to dar laukė nelen-gvas kančių kelias...

Jonas Zarasų kalėjime praleido apie keturiasdešimt nykių ir varginančių dienų. Įprastinį gyvenimo ritmą suardydavo tiktai naujų kalinių atėjimas arba iškvietimai į tardymus. Naujokai, likimo broliai, turėjo ką Jonui papasakoti. Per juos sužinojo, kad brolis legalizavosi, žmona su dukrele persikėlė gyventi pas savo mamą, sesuo su vaikeliumi prisiglaudusi pas tėvus. Jonas nuolat laukdavo žinių apie saviškius. Rodos, jaudinosi labiau dėl jų nei dėl savo likimo. Iš jo buvo atimta galimybė pamatyti artimuosius, atimta laisvė, darbas, dienos šviesa. Žmonės buvo nužmoginti. Net, kaip prisimena Jonas, „kelionė“ į tua-

letą buvo itin sunkus išbandymas, nes kalinius palydėdavo bjaurūs šūksniai arba sargybinių smūgiai tiems, kurie sirgo ir vos tegalėjo pajudėti.

„Skubiai pasiruošk į tardymą!“ – sykį gavo Jonas Kirdeikis paliepiamą iš saugumiečio. Toli eiti nereikėjo. Nuvedė Joną į kalėjimo raštinę, kur jau lūkuriavo Charlamovas ir jo parankinis. Saugumietis išdidžiai perskaitė Jono arešto nutarimą, pasigyrė būsiąs jo tardytojas ir išreiškė lūkestį, kad jei bus nekvailas – ne tik pats prisipažins, bet ir kitus išduos. Atvestasis atsakė, kad jis nekaltas ir apie kitus nieko nežino. Charlamovas ironiškai atkirto: „Nieko. Pagalvosi ir atsiminsi, mes tau padėsime“. Jonas buvo kaltinamas tėvynės išdavimu pagal baudžiamojo kodekso 58 straipsnio pirmą dalį, dešimtą punktą. Iš pašnekusių su draugais, kuriems kaltinimas jau buvo paskelbtas, Jonas žinojo, kad už šį „nusikaltimą“ jam gresia laisvės atėmimas nuo 10 iki 25 metų. Su šia mintimi jau buvo apsipratęs, tad per daug nesijaudino. Raštinės tarnautoja paėmė Jono piršto antspaudus ir šią akimirką už meilę tėvynei mokytojas buvo įtrauktas į pavojingų nusikaltėlių sąrašą. Po keleto dienų, naktį, buvo iškviestas į tardymą.

Du sargybiniai virve už nugaros surišo jam rankas, kitą virvės galą apvyniojo aplink kaklą, rankas iki skausmo užlauždami aukštyn. Kaltinamasis dar kartą įsitikino, kad net mušimas ir badas taip skaudžiai neatsiliepia kaip asmenybės paniekimas ir sutrypimas. Stribams – tai tik juokas ir linksmybės!

Iš pradžių Charlamovas elgėsi žmoniškai, klausinėjo apie gyvenimą, apie šeimą, apie vokiškosios okupacijos laikus, apie darbą mokykloje ir t. t. Dialogas buvo ramus. Charlamovas pasiūlė Jonui parūkyti. Nebuvo kaip atsakyti. Jis veidu palinko prie tardytojo rankos ir tuo metu Charlamovas taip trenkė Jonui kumščiu, kad kraujas pasipylė upeliu. Jonas užsidengė veidą delnais, užsikniaubė ant stalo krašto ir juto, kaip iš už nugaros kažkokiu minkštu ir sunkiu daiktu pliekiamas per galvą. Akyse mirgėjo kibirkštys, bet mušamasis dar spėjo pamatyti, kad jį sunkiais kareiviškais veltiniais mušė Charlamovas su kitu saugumiečiu. Viskas aptemo ir Jonas prarado sąmonę. Kaip jį atvarė atgal į kamerą, jis prisiminė tik kaip slogų sapną.

Kitą dieną kameros draugai papasakojo, kad Jonas, įvartytas į kamerą, stovėjo prie durų it stabo ištiktas. Jie apšluostė likimo brolio kruviną veidą ir paguldė miegoti. Jonas jautėsi siaubingai: skaudėjo visą veidą, kraujavo sutinusi nosis, negalėjo valgyti, buvo sunku kalbėti, galvos visai nepajėgė

pajudinti. Dar labiau nei kūnas buvo sužalota jo siela. Tokios veidmainystės, pažeminimo, niekšiško neteko gyvenime regėti.

Jonas po tardymų šiaip ne taip gyveno toliau. Spėjo šiek tiek atsigauti, bet šė tau – vėl į tardymą. Kaip ir paprastai – naktį. Vienas saugumietis siūlė pabėgti, bet Jonas tokios „laimės“ atsisakė, nes žinojo, kad tada savo dienas baigs nuo kulkos.

Tardymas prasidėjo gana ramiai. Charlamovas buvo gerai nusiteikęs, bet, kaip ir aną kartą, neilgam. Netrukus vėl pasipylė iš jo lūpų įvairūs „epitetai“. Charlamovui buvo labai įtartina, kodėl Jono nepakorė ar nesusaudė vokiečiai okupacijos metais. Juk jis buvo komjaunuolis (iš kur tardytojas galėjo žinoti, kad tai tik akių dūmimas. Jono pažiūros tikrai nesutapo su tomis, kurias skelbė tarybinė valdžia, bet į šią organizaciją įrašydavo nieko nė neklausdami, mat visi turėjo galvoti vienodai). Tardytojas manė, kad jei Jonas liko gyvas, tai tik todėl, kad dirbo vokiečių naudai. Vėliau prikibo, kodėl Jonas viduryje mokslo metų perėjo dirbti iš Antalieptės į Dūkštelius. Jonas atsakė, kad netoli buvo Rudeniškės kaimelis ir jo šeima turėjo kur gyventi ir galėjo naudotis žmonos giminių materialine parama, be to, nenorėjo išduoti brolio Antano, kuris partizanavo. Tardytojas ėmė klausinėti kur brolis yra dabar, bet Jonas sakė nieko nežinąs. Tardytojas užstaugė, kad susidoros ir su Jonu, ir su jo broliu. Vėliau ėmė suokti, kad jei viską sąžiningai papasakos, liks sveikas gyvas. Charlamovas paklausė: „Papasakok, kaip pasidarei tos teroristinės organizacijos nariu! Ką veikei? Kas tavo bendrai?“. Bet Jonas pakartojo ką jau ne vieną kartą buvo sakęs – nepriklauso jis jokiai organizacijai!

Kovo mėnesio pabaigoje mokytojo Kirdeikio laukė paskutinis tardymas Zarasuose. Tardytojas buvo kitas: jaunas, inteligentiškos išvaizdos leitenantas, lietuvis, pavarde Beinaras. Tai, kad tardytojas ne rusas, kuriam beveik visi lietuviai yra „bandiugos“, „fašistai“ ir „svoločiai“, Jonui teikė vilčių, kad jis bus suprastas. Pokalbis buvo trumpas. Beinaras uždavė keletą bendrų klausimų, kurie mažai kuo siejosi su kaltinimais, pavartė Jono bylą, peržiūrėjo vienintelį jo tardymo protokolą. Jis tepasakė, kad Jono ir jo likimo draugų byla esanti paini, todėl tardymas bus tęsiamas Vilniuje.

Balandžio mėnesio pradžioje visus kalinius nuvedė į pirtį. Jonas jautė, kad laukia perkėlimas, juk ne šiaip sau tokį malonumą – išsimaudyti – suteikė!

Po kokio pusvalandžio Joną ir jo draugus saugumiečiai nuvarė į kalėjimo kiemą. Ten juos rikiavo, sodino, klupdė, šaukė pavardėmis, tikrino pagal

bylas, grupavo ir vėl klupdė – ruošė koloną. Prasidėjo perdavimas-priėmimas. Kalėjimo administracija mokytoją Kirdeikį ir kitus kalinius perdavė, o „konvojus“ priėmė. Sargybos viršininkas paskelbė, kad visiems teks paėjėti iki Turmanto, prigrasė, kad būtų laikomasi drausmės ir nebandytų bėgti, na, nebent nusibodo gyventi. Gyvenimas Jonui tuo metu tikrai nebuvo mielas, bet kažkokia jėga dar vis laikė jį čia, krauju ir ašaromis pasrūvusioje žemėje.

Kalinius apsupo ginkluoti kareiviai bei sribai. Atsivėrė kalėjimo vartai ir buvo duota komanda: „Šagom marš“. Jie – „tėvynės išdavikai“, pasak mokytojo J. Kirdeikio, buvo itin gerai saugomi, beveik kiekvienas turėjo po sargybinių! O dar saugumiečiai vedėsi šunis, buvo parengtos pastotės su kulkosvaidžiais... Viena pastotė gabelo „sergančiuosius“ – nukankintus tardymuose. Ja keliavo Jono draugai Būgenis ir Taranda. Žmonės su siaubu žiūrėjo į šią „procesiją“. Jonas išvydo savo tėvą ir žmoną, iškėlęs ranką suriko: „Mus varo į Vilnių!“. Sargybinis pistoleto rankena už tokį „išsišokimą“ smogė J. Kirdeikiui į galvą. Jono žmona pravirko ir rankomis užsidengė veidą...

Eiti buvo sunku. Kelias ilgas – 24 kilometrai. Teko bristi per purvą ir tirpstantį sniegą. Kankino nuovargis ir troškulys. Pailsėti neleido. Sargybiniai „ragino“ kalinius keikdami, stumdydami, pjudydami šunimis. Žmonės griuvo, kėlėsi ir vėl griuvo...

Pagaliau buvo prieitas Turmantas. Geležinkelio stotyje Jono ir jo likimo draugų laukė jiems skirtas vagonas. Visus sugrūdo į „kajutes“ po penkiolika žmonių, nors šios tebuvo skirtos šešiams aštuoniems. Kaip mena mokytojas J. Kirdeikis, čia buvo rojus, palyginti su tuo, ką jam teko patirti genamam iš Zarasų. Saugumiečiai atliko detalią kratą, patikrintus grūdo į mažytes belanges vienutes. Žmonės duso, spaudė vieni kitus ir keikė šiuos „išvaduotojus“. Viskas buvo veltui. Tik pavakare vėl suvarė į kajutes, kuriose, kaip sako Jonas, toliau kankino tas nelemtas troškulys. Užsimerkdavo ir matydavo vandens telkinius. Nuo to regionio tapdavo dar sunkiau...

Naktį įkalintieji praleido Turmante, o rytą traukinys pajudėjo į Vilnių.

Pasiekus sostinę, Joną ir jo lemties draugus sugrūdo į dvi belanges kaliniams vežioti skirtas mašinas, privažiavusias prie pat bėgių, ir jos su kaliniais nurūko į Valstybės Saugumo ministerijos rūmus.

Jonas pateko į 52-ą kamerą. Ji šliejosi prie tuometinio Lenino prospekto, priešais Lukiškių aikštę. Kaliniai apspito Joną ir ėmė klausinėti, kas naujo laisvėje, kaip sekasi partizanams – visi buvo ištroškę žinių. Deja, mokytojas

J. Kirdeikis nieko naujo negalėjo pasakyti, nes jo žinios dėl užsitęsusių kalinių buvo ribotos. Kartu su Jonu kameroje sėdėjo aštuoni „tėvynės išdavikai“ – išsilavinę, nemažą gyvenimo patirtį turintys žmonės, nusikaltę tik tuo, kad nebuvo sovietinio režimo pasekėjai.

J. Kirdeikis prisimena, kad Valstybės Saugumo kalėjime tvarka buvo itin griežta. Pradėti ir baigti dieną reikėjo tiksliai nustatytu laiku. Atsikelti kiek anksčiau buvo uždrausta, kalbėtis naktį taip pat. Gulėti dienomis negalima, nebent esi sužalotas tardymuose ir gydytojas ar tardytojas davė tam leidimą. Du kartus per dieną – po pusryčių ir vakarienės – marširavimas aplink kamerą. Kartą per savaitę leisdavo „pasivaikščioti“ – penkiolikai minučių išvesdavo į vidinio kiemo aikštelę. Sargybiniai čia buvo žmoniškesni: kalinių nekeikdavo, nesityčiodavo. Tiesa, iš siuntinių daiktus vogdavo, bet, palyginti su Zarasais, tai darydavo, pasak J. Kirdeikio, „sąžiningai“: pasiimdavo tik vertingesnius daiktus, nors ir bijodami gauti pylos nuo vyresnybės.

Kartą per mėnesį kameroje atlikdavo dezinfekciją. Tada suimtieji keliaudavo į atsargines patalpas, o jeigu laisvų nebūdavo – į karcerius. Taip Jonas pirmą kartą išvydo žmogaus rankomis sukurtą siaubą: mažą kambarėlį su aukštai esančiu „langeliu“, apraizgytu grotomis, ir piltuvėlio formos grindimis, kurių viduryje – įmūrytas metalinis strypas. Į duobės vidurį prileisdavo vandens, tad kaliniui būdavo dvi išeitys: stovėti arba gulti į vandenį. Šioje patalpoje kankindavo tuos, kurie nepripažindavo savo kaltės tardymo metu. Baisu, pasak Jono, būdavo girdėti nelaimėlių šauksmus ir dejones. Norėdavo si sienas versti iš įsiūčio ir kartu liūdesio, kad taip kankinami žmonės...

Šiuose „rūmuose“ Jono likimas pateko į tardytojo Beinaro rankas. Dar Zarasuose mokytojas J. Kirdeikis buvo susidaręs gana gerą nuomonę apie jį, tikėjo, nes buvo lietuvis, manė, kad šis žmogus nėra aklas Stalino saulės gerbėjas. Deja, Vilniuje teko nusivilti. Jonas suprato, kad jo tikslas toks pats, kaip ir kitų saugumiečių – bet kokiomis priemonėmis „sulipdyti“ bylą, priversti prisipažinti.

Pirmą kartą į tardymą J. Kirdeikis iškviečiamas jau atėjus pavasariui. Procedūra prasidėjo tradiciniais klausimais, kurie nebuvo susiję su byla. Beinas klausinėjo, kaip sekasi, kokia nuotaika, ar namiškiai atsiunčia siuntinių. Vėliau kabinete įsivyravo tylą ir po nemenkos pauzės Beinas tiesmukiškai paklausė, kaip mokytojas J. Kirdeikis tapo LLA nariu. Jonas atsakė, kad nepriklauso LLA ir neturi ką pasakoti. Tardytojas ragino „pripažinti“ savo kaltę, bet įtariamasis

atsakė tą patį, ką ir pirmą kartą. Pašokęs iš igeltas saugumietis ėmė rėkti ir įsakė kaliniui sėsti ant kėdės krašto, ištiesti abi kojas, padėti ant šlaunų rankas, pakelti galvą ir taip sėdėti įsitempusiam. Mokytojas J. Kirdeikis darė viską, ką įsakė pareigūnas. Tuo metu Beinaras vartė ir skaitinėjo kažkokius raštus, žvilgsniu vis primindamas, kaip Jonas turi sėdėti. Praėjus maždaug pusvalandžiui nuo tokio kankinimo pradžios tardomąjį ėmė pilti šaltas prakaitas, akyse darėsi tamsu arba mirgėjo kibirkštys. Jonas suvokė, kad ilgai taip neišsėdės, o Beinaras vis reikliau ir pikčiau reikalavo sėdėti kaip prisakyta. Mokytojas J. Kirdeikis nebeturėjo jėgų būti tokioje būsenoje, atsipalaidavo ir tuomet saugumietis visai sužvėrėjo: ėmė Joną kumščiuoti smūgiais į pasmakrę, tarsi kėlė Jono galvą aukštyn ir baubė: „Na, kalbėsi?! Visą priversiu tave pasakyti! Mano rankose ir akmuo prabyla!“. Jonas tepasakė, kad neturi ką pasakoti. Tuomet Beinaras liepė sėdėti kaip sėdėjus. Tardomasis iš paskutiniųjų stengėsi paklusti, bet raumenys buvo pernelyg nuvargę ir jis susmuko šalia kėdės, prisipažindamas, kad nebegali taip toliau sėdėti. Tardytojas nurimo, pasakė, kad šiam kartui pakaks. Liepė eiti į kamerą pagalvoti. Patarė verčiau prisipažinti, nes dabartinė „taktika“ jam nepadėsianti, ir priminė, kad naktį Joną vėl pasikvies.

Atėjęs sargybinis nuvedė apklaustąjį atgal į kamerą. Tokį kankinimo būdą mokytojas J. Kirdeikis patyrė pirmą kartą. Jis buvo ne ką mažiau skausmingas nei Charlamovo mušimai, tik daug gudriau paspėstas: jokių smurto žymių, jokių mėlynių.

Antrą kartą Joną į tardymą pašaukė rusams atšventus pergalę kare. Beinaras ėmė džiūgauti, kad priešai įveikti, komunizmas plinta po pasaulį ir žlunga viltys tų, kurie laukė kažin kokios pagalbos iš Anglijos ar Amerikos. Jonas ramiai atsakė, kad jokio išsigelbėjimo jis nelaukė. Beinaras išdidžiai kalbėjo, kad tokį galingą priešą įveikę dabar sovietai be vargo sunaikins visus „tėvynės išdavikus“ kaip utėles. Kai tardymas pagaliau buvo baigtas Beinaras surašė protokolą ir jį perskaitė, duodamas Jonui pasirašyti. Vilties išbristi iš šios duobės mokytojui beveik neliko. Jei jau areštavo, tai bet kokiomis priemonėmis apkaltins...

Trečiasis Jono ir Beinaro susitikimas įvyko vieną gegužės mėnesio naktį. Tardytojas budėjo Saugumo rūmų kanceliarijoje, tad ten nusivedė ir Joną. Toje patalpoje buvusios merginos ramiai sau dirbo palinkusios prie rašomųjų mašinėlių. Beinaras su jomis šūktelėjo, pajuokavo. Jonui tada jis pasirodė esąs paprastas žmogus. Bet kodėl tardymo metu jis pavirsdavo velniu, Jonui liko neįminta mįslė.

Merginos, baigusios savo darbą, išėjo. Pareigūnas paliepė Jonui sėsti prie stalo, kitoje pusėje prisėdo pats. Priminė, jog budės iki 9 valandos ryto ir todėl norėtų su Jonu pasikalbėti iki soties, kad daugiau netektų to daryti. Mokytojas paklausė, o kas būsią toliau. Beinaras ramiai atsakė: „Teismas. Užbaigsiu bylą ir atiduosiu teismui“. Vėliau ėmė suokti, kad Jono draugai jau prisipažino, ragino jį padaryti tą patį, nes teismas atsižvelgs į nuoširdų savo kaltės pripažinimą. Laikas slinko labai lėtai. Kai kalinys jau buvo gerokai nuvargęs, tardytojas ėmė klausinėti apie Mamertą Gaidelį. Jonas prisipažino, kad jį pažįsta. Tai buvusios klasės draugės vyras. Tuomet Beinaras pasakė tai, kas sukėlė Jonui didžiulę nuostabą – Mamertas esą užverbavo Joną į LLA. Tardomasis tai neigė, saugumietis ragino nemeluoti. Jei Jonas nepripažįsias, čia bus atvestas M. Gaidelis ir jis viską „priminsias“. Šis asmuo iš tiesų buvo prikūręs nebūtų dalykų ir tuo labai apsunkinęs Jono padėtį.

Saugumietis atkakliai tvirtino, kad M. Gaidelis tikrai priklausė šiai organizacijai, kad jis platino proklamacijas ir galiausiai pripažino savo kaltę! Mokytojas bandė paaiškinti, kad Mamertas nieko neplatinęs, o pavieniai lapeliai su įvairiais komunistiniais ar lietuviškais tautiniais atsišaukimais buvo įprastas dalykas, žmonės jais dalijosi ir už tai niekas nebuvo ir nėra baudžiamas. Beinarui netiko ši tiesa, jam reikėjo tokios, kuri padėtų baigti bylą, todėl pažadėjo Jonui įrodyti jo „kaltę“, parašė protokolą, kuriame teigė, kad mokytoją J. Kirdeikį stoti į LLA užverbavo M. Gaidelis. Jonas iš pradžių nesutiko su tuo, atsisakė pasirašyti, bet Beinaras pareiškė, kad mokytojo parašo jam net nereikia, nes M. Gaidelis jau pasirašė ir to užtenka. Nedviprasmiškai pridūrė: jei jis panorėsiąs, Jonas pasirašys. Tapo akivaizdu, kad grasinama panaudoti smurtą. Pasirašė... Šis melas bus paneigtas tikrai šaltoje Vorkutos žemėje...

Gerokai po vidurnakčio Beinaras nuvedė Joną į kamerą.

Gegužės 30 dieną atėjo į kamerą dar nematytas kalėjimo administracijos tarnautojas ir liepė mokytojui J. Kirdeikiui pasiruošti ir išeiti. Širdyje įsižiebė laisvės kibirkštėlė. Pagaliau paleis namo pas tėvus, žmoną, dukrele. Jonas atsisveikino su kameros draugais, pažadėjo vieni kitų nepamiršti.

Kalėjimo kieme stovėjo brezentu dengtas sunkvežimis, prie jo laukė ginkluoti sargybiniai. Ir šią akimirką mokytojo J. Kirdeikio svajonė grįžti namo subliuško it muilo burbulas. Viskas aišku – vėl kažkur veš, vėl ta pati

nežinia, smaugianti jau daugybę mėnesių. Baisiausia mintis, aplankiusi Joną tuo metu, – veža sušaudyti.

Vežamas Jonas pajuto keletą staigių posūkių. Sunkvežimis sustojo, suskambo geležiniai vartai. Sargybiniai paliepė išlipti. Jonas pakluso. Apsidairęs aplinkui pamatė didelio kalėjimo kiemą: po kojomis – akmenų grindinys, šališkai – aukšta mūro siena, kurios viršuje – aštrių metalinių strypų tvora, išpinta spygliuota viela; aikštės kampuose – sargybos bokštai, kuriuose stypčioja ginkluoti kareiviai. Kartu su mokytoju J. Kirdeikiu čia atvežė likimo draugus Tarandą ir Igną Šimelionį. Suprato esantys Lukiškių kalėjime. Jonas iki šiol buvo tik jo pavadinimą girdėjęs, o dabar ir pats čia atsidūrė. Sovietų Sąjungoje „tėvynės išdavikams“ visi keliai vedė į „laisvę“!..

Vos spėjus įeiti į kalėjimo koridorių naujoką sukrėtė tragiškas vaizdas. Čia jis pamatė žmones, uždarytus į „cigankas“ – didžiules nišas, esančias storo mūro sienose. Nuo koridoriaus „cigankos“ buvo atitvertos geležinių virbų pinučiais, kuriuose – nedidelės drelės kaliniams landžioti. Šie įrenginiai – lyg didžiuliai narvai, skirti plėšriems žvėrimis laikyti. Tik dabar čia buvo sugrūsti gyvi žmonės... Jie godžiai sekė akimis atvykusius naujokus. Kažkas šūktelėjo mokytojo pavardę, bet Jonas nespėjo tamsioje nišoje to žmogaus atpažinti. Lukiškėse galėjai laukti pačių netikėčiausių susitikimų. Per šį pragarą viena kryptimi – į tremtį – perėjo žmonės iš visų Lietuvos kampelių... Į „ciganką“ įgrūdo ir Joną bei jo draugus. Mat šiame kalėjime narvai ir buvo skirti tik ką atgabentiems kaliniams.

Vėliau iš „cigankos“ Jonas keliavo į didžiulę bendrą kamerą kitame kalėjimo korpuse. Norint ten patekti reikėjo pereiti dar du kiemus. Naujasis kalinys suprato, kad Lukiškės – ne vienas didelis pastatas, bet ištisas „grotuotų“ namų kvartalas. Kiek pasmerktųjų tarybinė valdžia vienu metu galėjo sugrūsti į Lukiškes Jonas nė spėlioti nebandė. Žinojo, kad kalėjimas perpildytas ir jo gyventojus tektų skaičiuoti tūkstančiais.

Mokytoją J. Kirdeikį su draugais įstūmė į sausakimšai prigrūstą kamerą. Jų neatskyrė, tad Jonas suprato, kad ši byla tardytojų nebedomina ir jį ruošiamasi išvežti.

Kameroje buvo sugrūsta apie šimtas žmonių. Labai dvokė „paraša“ – metalinis kubilėlis, atstojuantis tualetą. Į tikrąjį tualetą išleisdavo tik tai tuos, kurie nešdavo išpilti „parašą“. Jiems, kaip Jonas pasakoja, labai pasisekėdavo: gaudavo vandens atsigerti iki soties, nusiprausdavo ir į kamerą vogčiomis

vandens parnešdavo. Jo labai reikėjo alpstantiems atgaivinti. Kone pusė kameros sirgo dėl dvoko, gryno oro stokos ir amžino troškulio. Žmonės tiesiog žudė antisanitarinės gyvenimo sąlygos. Jono jėgos irgi silpo: svaigo galva, visiškai dingo apetitas, išseko kūnas. Laimei, po poros savaitių jį ir draugus iš šios velnio irštvos išskirstė į vienutes – maždaug 5–6 kvadratinių metrų kambarėlius, skirtus vienam žmogui, tik šito tarybinė valdžia nepaisė. Į vienutes grūdo po 10–15 žmonių. „Tėvynės išdavikų“ buvo tiek daug, kad buvo perpildytos visos patalpos. Mokytoją J. Kirdeikį ir I. Šimelionį įstūmė į 139-ą vienutę. Čia jau buvo devyni lenkai ir du lietuviai...

Liepos mėnesio dienos buvo labai karštos. Jonas prisimena, kaip tvanku buvo kameroje. Dieną dar šiaip taip tverdavo, o ką naktį daryti? Kaip sugulti? Bandė kaliniai dviem eilėmis, galvas atrėmę į priešpriešines sienas, bet taip netiko, užmigę vieni kitus apspardydavo. Tada sugulė eile pagal vieną sieną. Visi ant vieno šono susispaudę it silkės statinėje, bet ir taip buvo ne ką patogiau: šoną nuskausta, o apsiversti juk nėra kaip. Sutartinai visi tai padarydavo du, tris kartus per naktį. Pagaliau imta miegoti pakaitomis, bet sargybinis, pamatęs šį „gudravimą“, liepdavo visiems sykiu gultis.

Mokytojas J. Kirdeikis mena, kokia didelė bėda buvo prakaitas. Jis upe-liais žliaugė per visą kūną. Drabužiai dieną naktį būdavo šlapi. Nuolat niežėjo šuntantį kūną. Vienutėje tvyrojo dvokas. Galima buvo tik pasidžiaugti, kad kameroje nebuvo „parašos“, kalinius išleisdavo į tualetą. Kartais sargybinis ten leisdavo pabūti ir 10–15 minučių. Tuomet galėdavai atsigaiivinti vėsiu vandeni. Nusiprausi – kiek laimės patiri!

Dėl nuolatinio karščio ir tvankumo mokytojas išsirengdavo iki juosmens, nors tokia „prabanga“ buvo uždrausta – tegul kaliniai pasikankina. Reikėjo jų gyvenimą taip apkartinti, kad nebesinorėtų rytą nė nubusti iš neramaus miego.

Mokytojas prisimena, kad visi kaliniai itin laukdavo pasivaikščiojimo. Kartą per savaitę Joną ir kitus išvesdavo į didelę, gyvatvore apsodintais take-liais, aikštę. Sargybinis parodydavo, nuo kur iki kur galima vaikščioti ir palikdavo kalinius vienus. Netrukus atveddavo kitos kameros žmones, kuriems taip pat paskirdavo teritoriją. Vienu metu aikštėje vaikščiodavo keletas kalinių būrelių. Lauke leisdavo būti apie valandą laiko, o tai tikra prabanga, palyginti su gyvenimu perpildytose, dvokiančiose kamerose.

Pasivaikščiojimo metu niekas ant kalinių nerėkė, nesmurtavo. Juos iš bokštelių stebėjo sargybiniai. Čia jis pamatydavo pažįstamų veidų, net atsargiai vieni kitiems ką nors pasakydavo ar ženklais parodydavo. Mokytojas J. Kirdeikis matė ir kai kuriuos tos pačios bylos žmones, sužinojo, kad jų ne-tardė. Ankstesnės izoliacijos jau nebuvo ir tai leido nujauti, kad reikia laukti ištrėmimo. To Jonas nebijojo, netgi laukė. Jeigu jau nebėra tikrosios laisvės, tai tegul bent būna laisvė kvėpuoti grynu oru!

Liepos mėnesio antroje pusėje J. Kirdeikį iškvietė į tardymą. Tardytojas prisistatė, pasakė savo pavardę – Ubeika. Jis esąs iš Dusetų, pažįsta Jono tėvą – puikų žmogų. Prisipažino, kad girdėjęs ir apie Joną, tik asmeniškai jiems dar nebuvo tekę susitikti. Dabar malonu tai padaryti, nors ir nelabai tinkamomis aplinkybėmis. Tardytojas postringavo, kad viskas baigsis gerai, jo misija – išleisti Joną į laisvę ir pasirūpinti jo ateitimi.

Šie žodžiai mokytoją gerokai suglumino. Jonas negalėjo suprasti, kodėl tardytojui rūpi jo ateitis. Svarbiausia – nė vieno žodžio apie bylą, jokio kaltinimo, nė mažiausio nepasitikėjimo. Gal čia kokia nauja klasta? Charlamovas ir Beinaras pradėdavo bauginimu, smurtu, teroru, o šis gal bandys kitaip „gudrauti“? Ubeika ėmė domėtis, ką Jonas veiks išėjęs į laisvę. Atsakė, kad padirbėtų ūkyje, nes dabar pats vasaros darbymetis, o rudenį eitų mokytojauti. Aišku, jei priimtų. Tuomet leitenantas pasakė: „Kodėl galėtų nepriimti? Priims. Tiktai ar beverta jums grįžti į mokyklą? Galėtumėte imtis geresnio darbo. Pavyzdžiui, dirbti mūsų sistemoje.“ Šis pasiūlymas nudiegė Jonui širdį. Mokytojas paprieštaravo, kad jis nėra tokiam darbui pasiruošęs. Leitenantas postringavo toliau, kad jei siūlo, tai, vadinasi, reikia, be to, Jonas yra baigęs gimnaziją, o tai jau labai daug. Dirbti paliktų čia, Vilniuje, jo lauktų graži ateitis. Tada mokytojas J. Kirdeikis atsakęs, kad leistų pagalvoti. Karininkas leido apsispręsti. Įsivyravo slogi tylą.

Joną kankino klausimas, ar išleis į laisvę, jei šio pasiūlymo atsisakys. Mintyse jis apsvarstė visus „už“ ir „prieš“. Buvo tikras, kad jei sutiks, iš karto bus paleistas iš kalėjimo. Bet laisvės sąlyga degino krūtinę – tampa nors ir nedideliu, bet sraigteliu to valstybės mechanizmo, su kurio veikla susijęs geriausių lietuvių tautos žmonių naikinimas. Būtų tikroji tėvynės išdavystė! Jonas svarstė, kad gal pavyktų užimti „vidurio“ poziciją, tačiau jautė, kad tai nebus įmanoma. Jonas nenorėjo rinktis šio kelio. Aišku, laisvė viliojo, bet jos sąlyga

graužė sąžinę. Mokytojas sukaupė visas dvasios pastangas ir atsakė: „Ne, negaliu. Saugumietis ryžtingai paklausė: „Vadinasi, atsisakote?“ Jonas linktelėjo. Jo atsakymą Ubeika išvertė majorui į rusų kalbą. Šis pareiškė: „ Ir nereikia! Nenori būti žmogumi, tegul važiuoja ten, kur baltos meškos!“. Atėjo sargybinis ir Joną nuvedė atgal į kamerą. Vėliau daug kartų mokytojas J. Kirdekis prisiminė šį pasiūlymą ir visada jautėsi teisingai pasielgęs. Nei šiaurės šalčiai, nei katorgiškas darbas, nei fizinės ir moralinės kančios neprivertė gailėtis. Sąžinės ramybė ir ištikimybė savo tautai – brangiau už viską, net už asmeninę laisvę.

Liepos 31 dieną kalėjimo koridoriuose pasigirdo triukšmas. Buvo trancomos kamerų duryskažkas pakuždėjo, kad atrenka žmones naujam etapui – ištremis. Mokytojas J. Kirdekis ir I. Šimelionis laukė savo eilės. Į kamerą atėjo vienas iš Lukiškių kalėjimo vyresnybės ir liepė mokytojui J. Kirdeikiui ir I. Šimelioniui greitai susiruošti ir su daiktais išeiti iš kameros. Daugiau čia jie nebegrįš... Su žmonėmis elgėsi blogiau nei su gyvuliais: nieko neaiškino, tik keikė, spardė, mušė, varinėjo – vieni pažeminimai bei nepagrįsta neapykanta.

Jonas ir jo draugas norėjo su kameros draugais bent atsiveikinti, bet saugumietis taip pasiuto, kad jie lėkte išlėkė iš šios „vienutės“.

Mokytojas J. Kirdekis ir I. Šimelionis perėjo dar nematytą kiemą ir įžengė į naują korpusą. Antrame aukšte – didžiulė apvalios formos kalėjimo bažnyčia. Čia susodinta ir sukludyta šimtai žmonių. Prie sienos stovėjo bylomis apkrauti stalai, patalpoje vaikščiojo karininkai ir su didžiule panieka žvelgė į kalinius. Kiti saugumiečiai zujo aplinkui, stebėjo kiekvieną kalinių judesį, net žvilgsnį, griežtai draudė kalbėtis. Kalėjimo bažnyčioje savo likimo laukė vyrai ir moterys, jauni ir seni, sveiki ir ligoniai, kurie dar šiaip ne taip paėjo – „tėvynės išdavikai“, „liaudies priešai“, drįsę nepaklusti tarybinės santvarkos primetamoms idėjoms.

Sausakimšai prigrūstoje bažnyčioje MVD kapitonas ėmė postringauti, kad reikia atkurti fašistų sugriautą šalį, be to, kas nedirba, tas nevalgo. Netrukus visi čia surinktieji bus išvežti ten, kur darbu turės išpirkti savo „nusi-kaltimus“.

Tada ėmė šaukti pavardėmis, naujai suskirstė grupėmis maždaug po dešimt žmonių, rikiavo, klupdė, stumdė; sargybiniai iškrėtė kišenes, atėmė visus turėtus metalinius daiktus ir išdalino medinius šaukštus. Mokytojas J. Kirdekis džiaugėsi, kad atsidūrė toje pačioje grupėje su savo draugu I. Šimelioniu.

Kalinius, jau paruoštus ilgai kelionei, vėl nuvedė į vienutes.

Rugpjūčio pirmą dieną sargybiniai ėmė belsti į kamerų duris ir garsiai šaukti: „Padjom!“ Kaliniam davė po gabalą duonos ir šilto vandens. Kalėjimas vėl ėmė ūžti. „Tėvynės išdavikus“ suvarė į nevilties aikštę, kurioje žmonės atsisveikindavo ne tik su Lukiškėmis, bet ir su tėvyne Lietuva, savo mylimais žmonėmis, savo svajonėmis. Iš čia prasidėdavo tremtinio kelias... Saugumiečiai vėl atliko tą pačią tikrinimo „procedūrą“. Jonas prisimena, kaip skaudu buvo žiūrėti į moteris, kurios alpo, šaukė vaikų vardus.

Koloną paruošė žygiui, „konvojaus“ vyresnysis griežtai įsakė laikytis drausmės, nesidairyti ir nesikalbėti, eiti susikibus už parankių ir nė negalvoti apie pabėgimą, nebent gyventi pabodo. Mokytojas J. Kirdeikis minioje pamatė kaimyną iš tėviškės, pakėlė ranką ir pašaukė jį pavarde. Pribėgęs saugumietis nagano rankena smogė Jonui į pakaušį. Kraujo srovelė nutekėjo už apykaklės. Taip savo krauju mokytojas paženklino tremties kelio pradžia.

Už kalėjimo vartų koloną apsupo NKVD kareivių kuopa. Kolonos priesakyje ėjo du karininkai ir rodė kelią. Kareiviai iš gatvių vijo žmones, bet nieko negalėjo padaryti tiems, kurie šią liūdną eiseną stebėjo pro langus norėdami atsisveikinti su artimaisiais, mylimais žmonėmis.

Mokytoją Joną ir jo lemties draugus vijo greitai. Žmonės klupo, griuvo ir vėl kėlėsi. Nebegalinčius paeiti grūsdavo į uždarus sunkvežimius. Liga – ne priežastis tremčiai atidėti. Jei mirsi – tik geriau, nes tavo gyvybė čia nieko verta.

Vilniaus geležinkelio stotyje jau laukė vagonai – ilgiausias sąstatas, kurį saugojo kareiviai. Saugumiečiai šaukė, keikėsi, šunimis pjudė pasmerktuosius tol, kol juos sugrūdo į vagonus. Stotyje nebuvo nė vieno pašalinio žmogaus. Niekas neturėjo teisės žinoti, kur „liaudies priešai“ dingo iš Lukiškių kalėjimo. Jų artimiesiems bus pasakyta, kad tokio kalinio čia nėra ir nežinia kur jį rasti. Saugumiečių nejaudino žmonių kančios, neviltis, skausmas.

Tremtiniai sugrūdo į vagonus. Vaizdas ne itin malonus: prie vienos sienos – gultai, langai, apraizgyti metalinėmis grotomis, čia pat stovi indas su geriamuoju vandeniu ir metalinis kubilas, skirtas tualetui. Anksčiau tokiu vagonu gabenო gyvulius, dabar – žmones.

Kelionė prasidėjo kitą dieną. Prieš ją Jonas visą naktį nesumerkė akių. Suprantama – jaudulys, baimė dėl ateities neleido užmigti. Sunku buvo susitaikyti su mintimi, kad turi palikti tėvynę.

Traukinys judėjo šiaurės rytų kryptimi. Mokytojas J. Kirdeikis parašė trumpą laiškėlį ir išmetė jį pravažiuojamoje vietovėje, kur gyveno pažįstami. Laimei, suradusieji perdavė trumpą atsisveikinimo žinutę artimiesiems.

Dešimt parų truko kelionė į nežinią. Ešelonas, kuriuo Jonas keliavo, gana dažnai ilgam sustodavo, nes tekdavo praleisti kitus traukinius. Be to, daug bėgių buvo išardyty ir tai sunkino kelionę. Kaliniai juk gali palaukti. Keliaujančius tikrindavo saugumiečiai, duodavo vandens ir pavalgyti tiek, kad išgyventi galėtumei.

Pamažėl traukinys pasiekė Rusijos teritoriją, tas vietas, kur esti „baltošios naktys“. Jonas jautė, kad jau greit privažiuos paskutinę stotelę.

Pagaliau traukinys įriedėjo į suodinę stotį ir sustojo ant bėgių plikoje tundroje. Tai buvo Vorkuta, kur laukė darbas anglies šachtose. Gerokai įdienojus sargybiniai ėmė kviesti tremtinius, pasakė, kad toliau nebeveš ir kad jų darbas ir gyvenimas laukia čia. Mokytoją J. Kirdeikį ir jo draugus išvijo lauk iš vagonų, suklypdė prie jų. Klūpėdamas nepabėgsi, nors ir bėgti nelabai žinojai kur.

Laukė dar vienas tikrinimas: vardas, pavardė, gimimo metai ir vieta, specialybė, pagal kurią straipsnį kaltinamas. Mokytojas viską sąžiningai atsakė ir buvo paklupdytas prie „egzaminą“ išlaikiusio būrio. Tada visiems buvo pranešta, kad jų laukia Rudnikų gyvenvietė ir lageris, kuri vadino „aštuntąja šachta“. Gana menka sargyba palydėjo tremtinius į jiems paskirtą vietą. Teko pereiti geležinkelio tiltą, aukštą, 15 metrų pakilusį virš Vorkutos upės. Sargybiniai grasė, piktai ragino greičiau judėti.

Pagaliau atvežtieji pasiekė jiems skirtą teritoriją, kuri buvo aptverta spygliuota viela. Čia virė ypatingas kalinių gyvenimas. Išleisdavo tik į darbus, kitais atvejais nebuvo galima prisitarti prie tvoros. Sargybiniai iš bokštelių viską įdėmiai stebėjo. Teritorijoje – kelios eilės barakų. Joną ir kitus vyrus įkurdino viename iš jų, moteris, žinoma, – atskirai. Vietos buvo mažoka, bet visa kita – pusėtina: įrengti gultai, išklotos grindys, nors ir gerokai išpuvusios. Lagerio administracijos pareigūnas liepė veltui nosies į lauką nekišti ir be reikalo nevaikštinti. Vėliau paaiškėjo, kodėl. Mat naujokus puldavo senieji lagerio gyventojai, atimdavo viską, ką jie turėjo geresnio. Jonas prisimena, kad net į tualetą vaikščiodavo keliese, nes vienam apsiginti – beviltiška. Mokytojas J. Kirdeikis vos tik atvykęs buvo įdarbintas. Teko sunkiu, geležiniu kėstuvu valyti zonoje esantį nuotekų griovį. Darbas ne pats maloniausias, bet pakenčiamas.

Pirmas įspūdis nebuvo itin bauginantis. Mokytojas J. Kirdeikis tikėjosi, kad kita diena būsianti bent jau ne blogesnė. Klydo. Visas siaubas dar laukė ateityje.

Ryte naujokus nuvedė į pirtį, apkirpo. Joną su draugais apgyvendino švaresniame barake, kuriame rado šiokią tokią patalynę, gultus. Čia buvo ir savotiškas patarnautojas, kuris privalėjo kūrėti krosnį, atnešti malkų bei vandens. Deja, jis atlikdavo kiek kitokią misiją – vogdavo kalinių daiktus ir vėliau perduodavo viršesniems už save. Vagišiumi pabandė atsikratyti, bet nieko neišėjo ir jis toliau vertėsi tuo amatu. Teisybės čia nebuvo ir net nereikėjo ieškoti, moralinių normų – tuo labiau.

Pirmiausia kalinius apžiūrėjo medikai. Aišku, į sveikatos problemas nekreipė dėmesio, tik atrinkinėjo, kuris tvirtesnis ir galės dirbti daug ištvermės reikalaujantį darbą. Komisijai, kuri buvo gretimame kambaryje, reikėjo pasakyti savo profesiją ir ką sugebi dirbti. Jonas pasisakė esąs mokytojas. Mokytoją J. Kirdeikį į savo komandą paėmė darbų vykdytojas Antonas Antonovičius Velikijus. Taip pateko į brigadą, kuri rūpinosi Rudnikų gyvenvietės laisvaisiais piliečiais. Darbai įvairiausi – remontai, švaros ir tvarkos palaikymas, šulinių ir kelių priežiūra, įvairios statybos, net tualetų valymas. Dirbti teko už zonos nė nesaugomam. Juk vis tiek niekur nepabėgsi. Tėvynė Lietuva už tūkstančių kilometrų ir pasiekiamą tik ilgesingose svajonėse ar neramiuose sapnuose. Gražią, skambią lietuvių kalbą čia nustelbdavo rusiškų keiksmažodžių lavinos. Šaipėsi keikūnai iš mokytojo Jono, nes jis kalbėjo taisyklingai, mandagiai. Nepraustaburniams tai buvo svetima.

Darbas nebuvo lengvas. Brigadoje jis buvo pagalbinis darbininkas, todėl tekdavo atlikti viską, ką tik jam vyresnieji liepdavo: nešti krovinius, kasti žemę ir anglis, rausti tunelius ir t. t. Kartais dirbdavo savoje brigadoje, kartais talkindavo šachtoje, nes reikėjo padėti ten plušantiems darbininkams, nes šie nespėdavo įvykdyti planų. Iš viso Vorkutoje praleisto laiko apie ketvirtadalį paaukojo šiai pragaro virtuvei: alkanas, žaizdotas, krečiamas šalčio, visas perslapęs ir negaunantis tyro oro, įkvėpiantis tik dulkių debesis. Vilkdamas neklusnias kojas Jonas turėjo atlikti jam pavestas užduotis nedelsiant, be poilsio. Niekam nerūpėjo, kaip tu jautiesi, ar dar gali dirbti, kokia tavo sveikata.

Mirusius šiltesniuojų metų laiku išveždavo už lagerio ribų ir užkasdavo, o žiemą jų kūnus numesdavo į sniegą laukiniams žvėrimis sudoroti. Čia tremtinys buvo it vaikščiojantis mėsos gabalas, mėtomas vėtomas kaip kam norėjosi.

Tapęs „netinkamas“ – sunkiai susirgęs, išsekęs – būdavo išmetamas tarsi balastas. Ir kas šiandien pajėgs suskaičiuoti, kiek žmonių kaulų nusėjo Amžino įšalo žemę. Argi įmanoma tai padaryti?

Mokytojas Jonas, kad ir sunkią dalią kęsdamas, nenorėjo atsisveikinti su gyvenimu. Pamatęs, koks yra išsekęs – vieni kaulai ir oda, jausdamas silpnumą, nuėjo į polikliniką. Gydytojas tepasakė, kad tokių kaip jis – šimtai, padėti niekuo nepadės, nes tai bendras silpnumas, kuris, neva, praeis. Išties, kai kas įveikė šį negalavimą, bet daugelis amžinam poilsui atgulė Vorkutos žemėje. Laimei, mokytojas J. Kirdeikis nepasidavė, kovojo už savo gyvybę dėl žmonos, dukrelės, tėvynės. Nesuvokiama stiprybė! Jonas iškentė ir atlaikė didžiausią išbandymą savo gyvenime.

Darbas vargino diena iš dienos. Būtį sunkino dar ir tai, kad negalėjai tinkamai pavalgyti. Mokytojas gerai prisimena lageryje buvusią savotišką „šešių katilų“ maitinimosi sistemą. Tie, kurie būdavo „viršūnėse“, gaudavo gana gerą maisto davinį, o žemesniųjų maistą būtų galima apibūdinti lesalu. Todėl visi ir brovėsi į aukštesnes „vietas“, nes priklausyti pirmam ar antram katilui, reiškė pasmerkti save lėtai bado mirčiai. Mokytojas J. Kirdeikis ir dabar tiksliai žino, kaip maitinosi lageryje: duonos gabalėlis, šaukštas košės, virintas vanduo su džiovintos žuvies gabaliukais, dilgėlėmis ar kruopomis ir nedidukas žuvies kotletas. Taip pavalgęs jaunas vyras turėjo būti sotus ir aštuonias valandas „arti“ anglies šachtoje ar kitame, daug fizinės ištvermės reikalaujančiame darbe. Aišku, stipresnieji išgyveno, bet sveikataėjo silpnyn. Dėl tokio „pilnaverčio“ maisto raciono Jonas buvo susirgęs skorbutu – liga, kurią sukelia vitamino C trūkumas: ima kraujuoti dantenos, krenta dantys, ilgai negyja žaizdos, žmogus nusilpsta. Nuo žaizdų pradėjo gangrenuoti dešinė koja. Naudos iš gydymo nebuvo, nes reikėjo laikytis švaros, daryti perrišimus, o kaip tai įmanoma, kai tenka dirbti, braidžioti po sniegą ir purvą, vargti šachtose? Tad koja negijo ir toliau. Gydytojai liepė valgyti svogūnus, jais trinti žaizdas. Bet jie Vorkutoje – tikras deficitas. Ilgainiui lietuviams namiškiai ėmė siųsti šią stebuklingą daržovę. Siuntinį gavo ir Jonas. Praėjus porai savaitių koja ėmė gyti.

Greičiausiai mokytoją J. Kirdeikį globojo angelas sargas, nes pavyko iškęsti visas baisybes, ligas ir išlikti tvirtos dvasios žmogumi. Nepaprasta didi asmenybė, verta gražiausių žodžių ir didžiausios pagarbos. Nė lašo savanau-diškumo. Iš namų gautą tabaką Jonas išdalydavo rūkantiems tremtiniams ir už tai neimdavo nė duonos gabalėlio, nes jam atrodė nesąžininga iš badaujan-

čio atimti paskutinį kąsnį. Išlikti lageryje tokiam kilniam prilygo stebuklui, nes tarybų valdžia šiame pragare žmogų nužmogindavo, atbukindavo ir paversdavo sau pavaldžiu įrankiu. Jonas įstengė įveikti visas negandas ir išlikti žmogumi iš didžiosios raidės. Jis iškentė miegą blakių apsuptyje, kai šios dorėjo kūną taip, kad be nuolatinio kąsymosi negalėjai išbūti nė minutės, nesi-skundė, jei pirtyje būdavo tik ledinis vanduo ir spyriai, kuriais buvo raginama praustis greičiau. Jam tai atrodė menka, palyginti su tuo, koks ilgesys graužė širdį dėl mylimų žmonių, tėvynės, kaip troško grįžti namo ir kaip buvo slogu kai, atrodė, kad į gimtąją žemę galbūt niekada nebegriš.

Tačiau likimas mėgsta staigmenas. Jono byla po bene pusantrų lageryje praleistų metų buvo „atgaivinta“. 1946 metų rugpjūčio mėnesį iš naujo prasi-dėjo tardymai. Kaltinamieji ėmė neigti savo ankstesnius parodymus. Tardy-tojas tiesmukai pareiškė, kad su byla nebevargs, išsiųs kaltinamuosius atgal į Lietuvą ir ten tegul arba paleidžia į laisvę, arba nuteisia. Joną bei kitus tos pačios – „Dūkšto“ – bylos įtariamuosius po poros savaitių išvežė iš lagerio. To-bula teisėtvarka! Pirma ištremia, priverčia iškęsti baisiausias kančias, o vėliau susisgrimba, kad nėra nustatyta bausmės trukmė, nėra paskelbtas nuosprendis ir nutaria gabenti atgal į gimtąjį kraštą.

1947 metų lapkričio 2 dieną mokytojas J. Kirdeikis ir dar vienuolika tremtinių buvo surinkti grįžimui į Lietuvą.

Persiuntimo punkte mokytojui Jonui teko pabūti iki lapkričio 4 d. Šios dienos rytą lydimas dviejų sargybinių J. Kirdeikis nuėjo į geležinkelio stotį, kur jau laukė areštuotiesiems paruoštas šarvuotas vagonas, prikabintas prie keleivinio traukinio. Įvyko įprastinis „priėmimas-perdavimas“ ir štai Jonas jau vagonė. Pajudėjo „keleliu ilgu, kuris vedė namo“.

Kelionė truko apie tris savaites, nes kaip tik tuo metu buvo švenčia-mos Spalio revoliucijos metinės. Su kaliniais niekas nenorėjo „terliotis“. Rusija šventė!

Kelionės metu buvo du „sustojimai“. Teko „pasisvečiuoti“ Vologdos ir Leningrado kalėjimuose. Pirmajame laikė šešiolika dienų, antrajame – tris. Vologdos kalėjime Joną žiauriai sumušė leitenantas. Pasiteisindamas „krata“ šis niekingas žmogus atėmė maistą, saugotą ilgai kelionei, reikalavo tabako ir pinigų. Mokytojas nei viena, nei kita neturėjo ir už tokią „nuodėmę“ gavo laviną antausių. „Plėšikai“ pinigų ėmė ieškoti Jono drabužiuose, bet rado tik suvyniotą į popierių nosinaitę su išsiuvinėtu užrašu: „Tėveliukui nuo dukrytės

Birutės“. Ją mokytojas Jonas gavo kartu su siuntiniu iš namų. Leitenantas pasiuto nieko nepėšęs. J. Kirdeikiui ši skepetaitė buvo labai svarbi, tad paprašė ją gražinti. Leitenantas įniršo it laukinis žvėris, ėmė smaugti Joną ir daužyti jo galvą į geležinius pynučius. Kraujas tekėjo mokytojo kūnu, lašėjo ant grindų. Sadistas baigė savo kruviną „darbą“ tik tuomet, kai netoliese pamatė šmirinėjantį kapitoną. Jonas atsipeikėjo, bet jautėsi prastai. Dėl sumušimų temo akyse, norėjosi vemti, svaigo galva. Vieno telaukė – kelionės namo. Deja, prieš atsivėriant vartams į namus pirmesni buvo Leningrado kalėjimo vartai. Didžiausia kančia čia buvo šaltis. Teko miegoti ant grindų, tad visas kūnas drebėte drebėjo. Džiaugsmas tik vienas – ilgai čia nelaikė. Po poros dienų prasidėjo paskutinis kelionės etapas į Lietuvą. Jono krūtinę draskė nenusakomas jaudulys. Širdimi jautė, kad dabar namus tikrai pasieks. Neklydo.

Džiaugsmo ašaros liejosi Jono veidu, kai traukinys įvažiavo į Lietuvos žemę.

„Kelelis ilgas“ pagaliau atvedė į namus. Bet kas laukia toliau? Šis klausimas kaip kirminas graužė mokytojo sąmonę. Traukiniui tik sustojus į peroną įvažiavo specialiai kaliniams vežti skirta motorizuota „būda“. Saugumiečiai suvarė į ją atvykusius dvylika žmonių, ši pajudėjo iš stoties ir nudardėjo į Lukiškių kalėjimą. Ir vėl apėmė slogi nuotaika: čia buvo išgyventi baisūs įvykiai, patirtas žeminantis smurtas, būtent iš Lukiškių aikštės prasidėjo jo kaip tremtinio kelias. Tad, savaime suprantama, čia grįžti nesinorėjo. Deja.

Dienas leido didelėje kameroje, kurioje tuo metu glaudėsi apie šimtas žmonių. Kone visi jie buvo grįžę iš tremties. Mokytojas J. Kirdeikis nekantriai laukė tardymo, troško grįžti namo, pas mylimus, artimus žmones. Nežinia dėl ateities per visus šiuos pragariškus metus jį kankino labiausiai, neapleido ir laukiant savo likimo nuosprendžio. Bėgo mėnesiai, bet tardyti niekas neskuobėjo. Kameroje Jonas sutiko 1948 metus. Tik šventinės nuotaikos nebuvo, nes jo lemtis vis dar buvo neaiški ir miglota. 1948 metų pradžioje Lukiškių kalėjime prasidėjo „Dūkšto“ bylos kaltinamųjų tardymai. Joną perkėlė į „vienutę“, kur žmonių vis daugėjo ir darėsi ankšta.

Sausio pabaigoje mokytoją J. Kirdeikį pakvietė į tardymą. Vėl klausimai apie LLA, apie veiklą joje... Jonas nepripažino jokios kaltės. Tardytojas buvo sukaupęs daug žinių apie asmeninį J. Kirdeikio gyvenimą, žinojo net apie priklausymą Lietuvos Šaulių sąjungai. Išgirdus klausimus apie ją išpylė šaltas prakaitas, bet mokytojas nieko neneigė, nematė prasmės meluoti. Tą

kartą tardymas taip ir baigėsi. Jonas nekantriai laukė kito. Kameros draugas Miškys mokytoją J. Kirdeikį drąsino, sakydamas, kad byla bus nutraukta. Be to, ir pats mokytojas netikėjo, kad jį nuteistų vien už priklausymą Šaulių organizacijai. Atgimė viltis ištrūkti iš šios pragaro virtuvės, grįžti pas artimuosius, vėl pasijusti žmogumi.

Vasario devynioliktą dieną J. Kirdeikį iškvietė dar į vieną tardymą, kurio metu paaiškėjo, kad Jonas bus paleistas namo. Mokytojas tuo netikėjo, nes daug kartų buvo girdėjęs panašius „pažadus“. Tardytojas pasakė, kad šiandien vakare jis bus išleistas namo, nes byla nutraukiama. Jono širdį apėmė žodžiais nenusakomas jausmas, jis pratrūko verkti, nes krūtinėje buvo taip gera, kad susivaldyti tiesiog negalėjo.

Sutemus į kamerą atėjęs saugumietis išsivedė mokytoją J. Kirdeikį. Jie kartu nukeliavo į kalėjimo kanceliariją, kur jau buvo kiti „Dūkšto“ bylos kaltinamieji – Panavas ir Černius. Paskui atvedė Matulį bei Bubulį. Patikrino kalinių asmenybes, atliko detalią kratą. Vieno kalinio – Panavo – dokumentuose buvo neteisingai užrašytas tėvo vardas, tad jam teko Lukiškėse pasilikti iki kitos dienos, o Joną bei visus kitus, paėmę pirštų antspaudus, davę pasirašytus išlaisvinimo dokumentus, prigrasę niekam nieko nesakyti, su „gražiausiais“ palinkėjimais išleido tą patį vakarą. Po dviejų nelaisvės metų mokytojas J. Kirdeikis pagaliau buvo laisvėje ir galėjo pasijusti žmogumi. Galėjo kvėpuoti laisvės oru, jausti, kad pavyko iš paties velnio nagų ištrūkti gyvam ir džiaugtis dėl to taip, kad širdis šoko iš krūtinės.

Jonas bei jo draugai iš pradžių buvo sumišę ir nesigaudė, kur reikia eiti, bet sargybinių iš tolo „gražiai“ paraginti nukeliavo kur akys veda. Nieko geriau nesugalvoję J. Kirdeikis su draugu sumanė nueiti į kokius griūvėsius ir ten sulaukti aušros. Taip ir padarė. Drebedami nuo šalčio ir pervargimo nekantriai laukė ryto.

Nauja diena prasidėjo mėginimu surasti tetą Antosę, kurią asmeniškai pažinojo ir pats Jonas, pas ją prisiglausti. Mokytojas J. Kirdeikis ir Černius

buvo Antosės priimti, pamaitinti ir paraginti pamiegoti, pailsėti, kol ji grįš iš darbo. Šeiminkė išskubėjo iš namų, bet po keliolikos minučių grįžo atgalios... su Jono žmona Maryte. Ji buvo atvažiavusi perduoti vyrui siuntinio ir netikėtai gatvėje sutiko Antosę. Mokytojas, pasakodamas apie susitikimą su žmona, nesulaikė ašarų... Tai buvo kažkas nepaprasto: grįžimas į šeimą, pas mylimus žmones, į namus. Neįmanoma to perteikti gražiausiais žodžiais. Pa-

sakotojo susijaudinimas geriausiai atspindėjo tai, kad ši akimirka ir šiandien gyva jo prisiminimuose, be galo brangi.

Mokytojas J. Kirdeikis atsidėjo Antosei už svetingumą ir kartu su žmona iškeliavo pas savo pusbrolių. Šis susisiekė su Jono tėvais ir pranešė, kad lauktų sūnaus vakare Utenos geležinkelio stotyje.

Saulei leidžiantis Jonas su žmona pasiekė Uteną. Jį pasitiko tėvas verkdamas iš laimės. Kelionė namo toliau tęsėsi vežimaičiu. Ir nors namus pasiekė tik naktį, mokytojo artimieji kantriai laukė grįžtančio. Dukrelė Birutė iš pradžių nepažino tėtės, bet mamai pasakius, kad čia tėvelis, priėjo ir apkabino. Vyras nuoširdžiai prisipažįsta, kad už tai dėkoti reikia tik žmonai, kuri išmokė vaiką laukti ir neleido pamiršti tėvelio.

Daug kalbų, daug šnekų buvo vėl susėdus visiems kartu. Jonas pasakojo apie išgyventą siaubą, artimieji – kaip kentėjo nuo sovietų, kurie rasdavo šimtus dingsčių įsiveržti į namus, grobstyti turta.

Tuometinė valdžia į Joną, kaip buvusį politinį kalinį, žiūrėjo įtariai, todėl tekdavo nuolat saugotis ir apsimetinėti. Darbą gauti irgi buvo nelengva. Mokytojui dabar reikėjo gauti pasą ir karinį bilietą. Norėjo jį į armiją paimti, bet pažįstamo gydytojo Buzelio dėka pavyko šio „malonumo“ išvengti. Pasą kuo nuoširdžiausiai padėjo sutvarkyti kaimynas iš tėviškės Didrikas, tuo metu dirbęs apskrities pasų stalo viršininku Zarasuose.

Pagaliau gavo darbą – ėmė mokytojauti Dusetų valsčiaus Vabolių pradinėje mokykloje, taigi nuo 1948 metų jis vėl dirbo mokytoju. Dar po kurio laiko J. Kirdeikis jau mokytojavo Dusetų gimnazijoje, dar vėliau Salake. Buvo grįžęs jaunystės pėdomis – Grybėnuose dirbo septynmetės mokyklos direktoriumi. 1952 m. J. Kirdeikis buvo paskirtas dirbti į Dūkštą, nuo naujų metų – švietimo skyriaus vedėju. Jonas stebėjosi, kad jis, buvęs politinis kalinys, paskirtas tokioms aukštomis pareigoms. Neilgai tebuvo šiame poste. Mat pradėjo „verbuoti“ į komunistų partiją. Švietimo skyriaus vedėjas negali būti „netarybinis“. Partkomo sekretorius Ežerinis pasišaipydamas pasakė: „Yra tik du švietimo skyriaus vedėjai nekomunistai. Vienas Karakalpakijoje, kitas Dūkšte“. Mokytojas J. Kirdeikis tvirtai atrėžė, kad Karakalpakijos jis nepasieks, o čia susitvarkys taip, kaip jam reikia, ir padavė pareiškimą dėl atleidimo iš šių pareigų. Nuo 1953 m. Jonas toliau dirbo mokytoju Dūkšte. Į pensiją išėjo sulaukęs garbaus amžiaus 1979 m.

Jonas Kirdeikis niekuomet nebuvo „tarybinis“ mokytojas, neliepė garbinti Spalio revoliucijos švenčių. Dėl lietuviybės puoselėjimo pagalius į ratus mokytojui Jonui „raudonieji“ kišo iki pat Lietuvos Nepriklausomybės atgavimo, bet J. Kirdeikis atrėždavo, kad negali Maironio kūrybos komentuoti išmesdamas tautiškumo, pilietiškumo motyvų, nes tai neatsiejama nuo jo veikalų. Mokytojas neišsižadėjo savo įsitikinimų, visą savo gyvenimo kelią išliko didis ir pagarbos vertas žmogus.

Nesijaučia šis žmogus esąs didis, kitų tragedijos jam šimtus kartų baisesnės nei jo paties. Tame ir slypi jo garbingumas, teisingumas ir taurumas.

Žmogaus būtis lageriuose ir tremtyje

Ieva Nasevičiūtė

Kaišiadorių Vaclovo Giržado vidurinė mokykla

Mokytojos Jūratė Šeškevičiūtė ir

Violeta Prokarenkienė

Per Antrąjį pasaulinį karą ir pokario metais daug žmonių buvo tremiami į tolimus kraštus, kad negalėtų kurstyti išsilaisvinimo idėjų. Tarp tų Lietuvos šviesuolių ir patriotų buvo taip pat ir mano senelis Vladas Nasevičius. Šį rašinį skiriu šviesiam jo atminimui.

Vladas Nasevičius gimė 1909 m. liepos 15 d. Rygoje. Prasidėjęs karui, 1914 m. šeima grįžo į Lietuvą, į Antalmestės kaimą Utenos apskrityje. Kai 1918 m. senelis baigė Saldutiškio pradinę mokyklą, tėvas jį nuvežė į Vilnių, kad toliau galėtų mokytis gimnazijoje. Tuo metu Vilniaus gimnazijoje dirbo ir daktaras J. Basanavičius. Jis mano seneliu pasitikėjo, nes duodavo pernešti per sieną dokumentus ir pinigus nurodytiems asmenims, nes tuo metu Vilniaus kraštas buvo okupuotas lenkų. Senelis tas užduotis noriai ir sąžiningai atlikdavo. Kai lenkai užėmė Vilnių, visus gimnazijos mokinius ir mokytojus atleido. Įkūrus „Saulės“ gimnaziją Utenoje, senelis persikėlė mokytis į Uteną. 1939 m. baigė VDU teisės fakultetą. Tais pačiais metais pradėjo dirbti Užsienio reikalų ministerijoje ir buvo atsakingas už ryšius su Lietuvos išeiviais. Tuo pačiu metu dirbo ir Mokslų akademijos bibliotekoje. Nuo mažų dienų senelis tvirtai siekė užsibrėžtų tikslų, džiaugiuosi, kad jo pastangos buvo pastebėtos ir įvertintos.

Nesu mačiusi senelio gyvo, nes jis mirė dar prieš susipažįstant mano tėvams. Močiutė ir tėtis man yra pasakoję apie jį, jo gyvenimą tremtyje. Todėl apie savo senelio gyvenimą lageriuose papasakosiu tai, ką tėtis ir močiutė pasakojo man ir ką skaičiau močiutės užrašuose (kai senelis pasakodavo, močiutė užrašydavo jo prisiminimus).

Jis visada sakydavo, kad Lietuva turi būti laisva. 1941 metais buvo rengiamo Birželio sukilimo štabo narys. 1941 m. birželio 23 d. 9 val. ryto jis buvo paskelbtas vidaus reikalų ministru, tačiau likus dviem dienoms iki paskelbimo, t. y. birželio 21 d., saugumiečiai jį suėmė. Nuvežę į saugumą ilgai tardė, kankino, laužė rankas. Tačiau senelio nepalaužė. Prasidėjus karui jį su kitais suimtaisiais pilnutėliuose traukinių vagonuose vežė į kalėjimą laukti teismo. Juos išvežė akimirksniu, niekas nespėjo pasiimti maisto. Mano senelis buvo geros širdies – dalijosi su kitais šokolado plytele, kurią turėjo kišenėje. Važiuoti tremtiniais buvo labai sunku, nes šešias paras nedavė gerti, o buvo labai karšta ir tvanku. Tik privažiusus raistą karininkai žmonėms atnešė vandens pasėmę savo kepurėse. Atvežti į Gorkio kalėjimą, visi vyrai buvo uždaryti į vieną kamerą, kurioje jie laukė teismo.

Teismas vyko Gorkio kalėjime. Maskvos apygardos karinis tribunolas 1941 m. lapkričio 26–28 d. nuteisė senelį pagal RTFSR BK 58-6 str. laisvės atėmimu 15 metų. Reabilituotas Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo 1990 kovo 12 d., kitą dieną po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo. Per teismą senelis nemelavo, kad liktų gyvas. Jis iki paskutinės akimirkos jautėsi esąs lietuvis ir nepripažino rusų tautybės. Jei ne karininkas (vienas iš trijų teisėjų), kurio gyvybę anksčiau išgelbėjo senelio mama (savo namuose Rygoje jį slaugė ir sužeistą išgydė), tai senelis būtų buvęs nuteistas sušaudyti, tačiau to karininko dėka jį nuteisė penkiolika metų kalėti įvairiuose lageriuose. Močiutės užrašuose yra toks įrašas: Pagal Komijos Autonominės Respublikos 1956.II.6 išrašą, Vladas Nasevičius, s. Vlado, buvo kalinamas Vetlage (1942.01.13–1942.06.15), Ūsollage (1942.06.15–1949.10.04), Nimlage (1949.10.04–1955.11.14).

Po teismo, 1941 metų gruodžio 24 dieną, šv. Kūčių vakarą, senelis buvo bendroje kameroje, kurioje tilpo iki 400 kalinių. Joje buvo politiniai kaliniai kartu su recidyvistais. Šie buvo grubūs ir triukšmavo. Senelis šv. Kūčių vakarą iš rusų popo gavo riekelę baltos duonos ir padalijo ją į mažus gabalėlius. Tada visų paprašė nutilti. Pasakė, kad tas vakaras Tėvynėje Lietuvoje yra šventas. Tas ramybės vakaras – tai Kristaus gimimo šventa naktis ir mums, katalikams, toks tėra vienas vakaras per metus. Pasimeldę ir prisiminę gimtuosius namus, suvalgė duonos gabalėlius. Tai buvo pirmosios kalinio šv. Kūčios, tačiau ir tokiomis sunkiomis sąlygomis senelis liko ištikimas Kristui.

Senelis kalėjo lageriuose prie Volgos didžiųjų intakų Kamos ir Viatkos, netoli Solikamsko, dirbo miškų kirtimo ir rąstų plukdymo darbus. Gyveni-

mas lageriuose buvo labai sunkus. Visur buvo nešvara ir daugybė utėlių, todėl kaliniai prašydavo kuo trumpiau kirpti plaukus. Prausdavosi trindami kūną molio gabalu ir šaltu upės vandeniu, baltinių niekas nekeisdavo, nešiodavo juos tol, kol supūdavo ant nugaros. Būdavo šalta ne tik lauke, bet ir gyvenamosiose patalpose. Kai vienoje vietoje kaliniai miško darbus baigdavo, juos nuvarydavo į kitą vietą. Buvo labai šalta. Labai daug kalinių mirė. Kad bent kiek sušiltų, tekdavo naktį gyviesiems prisidengti kalinių lavonais. Per žiemą iš keturių tūkstančių kalinių beliko tik aštuoni šimtai. Priežiūra buvo griežta, nes lagerių administracija į kalinius žiūrėjo kaip į didžiausius priešus ir tarybinės santvarkos griovėjus. Kiekvieną dieną vykdavo kratos, kurių metu buvo atimama literatūra, rašymo reikmenys. Kai vykdavo patikrinimai ir kratos, žmonės šaldavo lauke. Juos už menkiausius nusizengimus uždarydavo į karcerius. Visi privalėjo vilkėti drabužius, ant kurių nugarų buvo užrašyti asmens numeriai. Maistas buvo duodamas sušalęs, neskanus – beveik nevalgomas. Ligoniams gydyti vaistų labai trūko.

Nežmoniškos gyvenimo sąlygos pakenkė senelio akims. Gerai, kad bent vokiečių gydytojas jo pasigailėjo ir padėjo išsaugoti regėjimo likutį. Jis liepė apvirti nugaišusio arklio kepenis ir valgyti jas. Tik tai ir išgelbėjo senelį nuo apakimo. Ilgi metai, praleisti lageriuose, išsekino senelį, todėl gydytojas išsiuntė jį į ligoninę. Senelis jautėsi visiškai nusilpęs, net daugybės lentelė nyko iš atminties... Kai ligoninėje gydytojas paklausė, kokia jo tautybė, senelis atsakė, kad esąs lietuvis ir, paėmęs gydytojo ranką, rusų kalba pasakė: „Aš nemirsiu“. „Nemirsi, nemirsi“, – atsakė gydytojas. Vakare, atėjęs į palatą, liepė seneliui išsižioti, kad galėtų sugirdyti vaistus. Iš tiesų tai buvo cukrus, kurio senelis neturėjo burnoje jau kokius ketverius metus. Gydytojas pasirūpindavo geresnio maisto, padėdavo po pagalve duonos arba cukraus gabalėlį. Rūpinimosi seneliu priežastis paaiškėjo tada, kai į palatą atėjo gydytojo žmona lietuvė. Ji jau 30 metų nebuvo sutikusi jokio lietuviu. Seneliui pavyko ištrūkti iš mirties nagų. Atgavęs jėgas senelis keletą metų dirbo toje ligoninėje buhalteriu. Dirbdamas buhalteriu, stengėsi, kad pagerėtų maisto davinyš ligoniams. Rudenį, kai pildavo į sandėlius bulves ir daržoves, senelis stengėsi jų užpajamuoti mažiau, kad kuo didesnis kiekis daržovių būtų skirtas „nugaravimui“. Nepailstamai rūpindamasis ir nuolat rizikuodamas senelis gelbėjo daugelį kalinių.

Paskutinis senelio lageris buvo Abezė, Nimlage, kuriame gyveno daug lietuvių. Būdamas lageriuose, senelis barzdos neskuto, todėl ji buvo vešli ir

atrodė įspūdingai. Dėl ilgos barzdos lietuviai jį palaikė rusu, todėl labai nu-stebo, kai jis prakalbo lietuviškai. Abezėje jam taip pat buvo leista dirbti bu-halterijoje. Lageryje visi jaunesnieji kaliniai senelį vadino „dėde“, nes jis visa-pusiškai rūpinosi savo likimo draugais, rėmė juos vaistais, kuriuos gaudavo siuntiniuose iš rašytojo Antano Vienuolio ir kitų. Su rašytoju Antanu Vie-nuoliu senelis susipažino ir pradėjo draugauti prieš karą. Jų draugystė tęsėsi iki rašytojo mirties.

Abezės lageryje buvo toks atsitikimas. Pas senelį į buhalteriją atėjo ka-linys ir paprašė cukraus davinį pakeisti į „machorką“ (tabaką). Senelis pasi-žiūrėjo į jį ir paklausė: „Ar žmoną ir vaikų turi?“ Kai jis atsakė turintis šeimą, senelis supylė cukrų į jo burną ir pasakė, kad daugiau taip nesielgtų. Atlikęs bausmę lageryje ir grįžęs pas šeimą, tas kalinys parašė seneliui laišką, kuriame padėkojo už tai, kad jį sulaikė nuo blogio.

Abezėje susipažino su keliais kunigais, tarp kurių buvo ir klierikas Al-fonsas Svarinskas. Senelis padėjo jį slapta išventinti į kunigus (išventino lage-rio ligoninėje vyskupas Ramanauskas). Gydytojo Vlodo Šimkūno paprašytas senelis rūpinosi profesoriumi Levu Karsavinu, praskaidrino paskutines jo gy-venimo dienas. Grįžęs iš lagerio senelis parašė atsiminimus apie profesoriaus L. Karsavino atsivertimą į katalikų tikėjimą ir mirtį (išspausdinti laikrašty-je „Šiaurės Atėnai“, 1994 metų liepos mėnesį). Lageryje buvo daug balsingų vyrų, kurie susibūrė į lietuvių chorą. Choras slaptai rengtuose koncertuose dainuodavo patriotines dainas, o oficialiai užrašydavo, kad tai revoliucinės dainos. Senelis, sužinojęs, kad greitai leis grįžti namo, parašė tokį atvirlaiš-ki: „Važiuoju – grįžtu į Tėvynę Lietuvą, kurios nemačiau penkiolika metų“. Vienos nuotraukos kitoje pusėje jis užrašė: „Tauta bus gyva ir laisva, jei mes, sūnūs ir dukros laisvos Lietuvos, vykdydami Aukščiausiojo valią, gyvensime Dievui ir Tėvynei Lietuvai“.

Kalėdamas lageryje senelis susapnavo savo mamą: ji buvo nešvari, su-vargusi ir sirgo. Po kelių dienų atėjo telegrama apie jos mirtį. Seneliui tai buvo skaudi žinia, nes negalėjo būti su ja paskutinėmis jos gyvenimo dienomis, ne-galėjo jos apkabinti ir pasakyti, kad jie dar susitiks. Tačiau senelis nepalūžo ir gyveno toliau, nes tikėjo, kad ji geresniame pasaulyje ir kad ten yra laiminga. Matydamas, kaip kiti žmonės kenčia praradę artimuosius, kalbėdavosi su jais ir taip padėdavo jiems įtikėti, kad jų artimieji dabar yra laimingesni. Gyven-damas lageriuose senelis matė lėtas ir skausmingas draugų mirtis. Jiems iške-

liaujant Anapilin, jis nuramindavo jų sielas ir suteikdavo viltį: tuomet pamatydavo jų akyse šviesą ir nusiramimą. Jis visada sakydavo, kad su mirtim gyvenimas nesibaigia, o keliaujama į Dievo Karalystę. Neleido sau pasiduoti, nes žinojo, kad yra reikalingas kitiems.

Išbuvęs tremtyje jam skirtą laiką, 1956 metais senelis grįžo į Lietuvą. Sovietų valdžia jam neleido gyventi nei Kaune, nei Vilniuje, todėl apsigyveno Kaišiadoryse. Čia sukūrė šeimą. Jo žmona Birutė, mano močiutė, buvo mokytoja, bet dėl senelio teistumo jai nebuvo leista dirbti Kaišiadoryse, todėl ji 15 metų važinėjo dirbti į įvairių kaimų mokyklas. Tiek daug iškentėjęs nelaisvėje, jis liko geras ir nuoširdus, skleidė savo širdies šilumą aplinkiniams. Barzdos, kurią jis užsiaugino lageryje, neskuto ir grįžęs – ji buvo kaip tremties prisiminimas. Jis nepasidavė įtikinėjimams gyventi po sovietų padu, nesileido užverbuojamas. Senelis džiaugėsi tuo, kad vėl gali gyventi savo Tėvynėje ir dirbti jos labui. Bendravo su pagrindžio dalyviais, jiems negailėjo patarimų ir padėjo. Džiaugėsi tuo, kad galėjo su šeima skaityti ir platinti pagrindžio leidinius „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika“, „Aušra“, „Perspektyvos“. Paskutinis senelio noras buvo būti palaidotam su Lietuvos savanorio uniforma. Šį norą 1986 m. išpildė mylima šeima, nors KGB darbuotojai ir buvo liepę perrengti velionį (Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro pasipriešinimo dalyvių (rezistentų) teisių komisijos nutarimu 2000 m. rugsėjo 20 d., Vladas Nasevičius pripažintas kariu savanoriu, protokolo Nr. 68).

Mano senelis buvo neeilinė asmenybė, todėl jo dukra Audronė pavadino savo sūnų Vlado vardu. Aš džiaugiuosi, kad turėjau tokį senelį, kuris parodė, kad galima likti žmogumi net ir tada, kai gyvenimo sąlygos visiškai nežmoniškos.

Labai sunkus laikotarpis Lietuvai buvo Antrojo pasaulinio karo ir pokario metai. Tuomet norėta sutriptyti mūsų kraštą, jo žmones. Bolševikai labai žiauriai elgėsi su tremtiniais, laikė nieko vertais padarais, žemesniais už save, tačiau nesugebėjo jų palaužti. Okupantai nepajėgė užgesinti žmonių širdyse degusios meilės Tėvynei, jų ryžto vėl matyti ją nepriklausomą. Dėl to jie pralaimėjo, o mes turime būti dėkingi žmonėms, kurių karšta meilė gimtinei sugrąžino laisvę mums visiems. Manau, ištrinti tų įvykių iš istorijos ar jų pamiršti neįmanoma, nes jie mus moko, kaip turime mylėti Lietuvą. Nepamirškime ir branginkime savo kelią į laisvę!

Laisvės aitvarai

Lukas Kavaliauskas
Anykščių Antano Vienuolio gimnazija
Mokytoja Angelė Dūdienė

Sunkių išbandymų kelią teko nueiti mūsų krašto žmonėms, kai juos prievarta išplėsdavo iš gimtinės ir vežė į svetimą kraštą gyventi. Baisiausia yra tai, kad dėl nepakeliamų sąlygų Sibiro gulaguose mirė daug ištremtųjų. Mane sukrėtė tuometinės Sovietų Sąjungos tikslai, dėl kurių tūkstančiai pažangių ir Lietuvą mylinčių žmonių buvo priversti iškentėti pragariškas kančias. Kokia siaubinga buvo Stalino vykdoma politika rodo tai, kad iš mažytės Lietuvos gyvuliniais vagonais gabeno tūkstančius patriotiškai nusiteikusių gyventojų. Sovietai siekė įbauginti tautą, pakeisti tautinę krašto sudėtį, vietoj ištremtųjų atsiuntę kolonistus, jie siekė gauti „plačiąjai tėvynei“ nemokamos darbo jėgos.

Kokia mano krašto žmonių, be kaltės kaltų, mylėjusių savo tėvynę ir pasiruošusių doru darbu kurti šviesią jos ateitį kančios spalva? Gal ji kaip kraujas? Gal ta kančia, nudažiusi rausvai Sibiro sniegynus, palaužė mano krašto žmones dvasiškai ir priverstė tapti mankurtais? Į šiuos ir kitus klausimus man pavyko atsakyti, kai į rankas pakliuvo politinio kalinio Felikso Kemeklio gyvenimo aprašymas, kurį mums, kraštotyrininkams, pateikė jo našlė Eleonora Kemeklienė. Skaitėme jį, aptarėme. Iki širdies gelmių sujaudino Gorlago koncentracijos stovyklos kalinių bandymas siekti laisvės virš Norilsko miesto leidžiant iš paklodžių pagamintus aitvarus, sėjusius atsišaukimus.

Prieš mane, tarsi aštraus siužeto kino filmo kadruose, prabėga visas politinio kalinio Felikso Kemeklio gyvenimas. Gimęs ir užaugęs Rokiškio rajono Vainaiškių kaime, Feliksas pamilo šį kraštą, jo žmones. Iki karo dirbo „Pieno centre“ montuotoju, montavo pienines visoje Lietuvoje. Labai išgyveno, kad tėvynė Lietuva prarado nepriklausomybę, dėl to rėmė partizanus. Už tai 1945 m.

sausio 6 dieną buvo suimtas ir uždarytas į Rokiškio valsčiaus daboklę. Nuo čia ir prasideda jo didelių išbandymų kelias. Ilgas, aplaistytas krauju. Feliksas rašo, kad daboklėje atėmė iš jo geruosius drabužius ir be jokio tardymo ėmė mušti. Mušė šautuvų ir automatų buožėmis taip baisiai, kad iš skausmo raitėsi. Mušė už tai, kad Lietuvą myli, kad jos laisvės trokšta. „Podpišis.“ [Pasirašyk!] – rėkė, bet Feliksas atsisakė pasirašyti po melagingai sudaryta byla. Tada tardytojas kažką rusiškai suburbėjo ir sudaužytą, kruviną, ištinusia galva jį įstūmė į kamerą, kur buvo daugiau Vainaiškių kaimo žmonių: Kazys Markelis, Antanas Laučius, Butiškis, Dulakė ir kiti, bet jie Felikso nepažino, nes buvo nepanašus į žmogų. Gulėti kameroje stigo vietos, tik susirietus kamputyje buvo galima šiek tiek pasnausti. Į tardymą išsivesdavo po vieną, grįždavo žmonės taip sukapoti, kad nuo kaulų krisdavo mėsos gabalai. Jie šaukė, aimanavo ir dieną, ir naktį. Nuo nelaimingųjų sklido baisi pūvančios mėsos smarvė.

Feliksas neramiai laukė savo eilės net tris mėnesius. Pagaliau iškvietė ir jį, vėl reikalavo prisipažinti rėmus partizanus, reikalavo išduoti jų pavardes. Feliksas tylėjo. Tardytojas pats nemušė, liepė ekzekuciją vykdyti vertėjui, o šis buvo tikras tironas. Jis Feliksą pargriovė ant grindų ir kabeliu ėmė čaižyti nugarą. Atrodė, kad kaulus kapoja. Kemeklis neteko sąmonės, tada vertėjas apipylė vandeniu ir vėl mušė, kol pats to nesuprasdamas kankinys po byla pasirašė.

Panevėžio kalėjime

Buvo šilta, saulėta birželio 13 diena. Rokiškio daboklės kieme tvarkingai rikiavosi su duonos maišeliais ant pečių nelaimingieji. Aplink – sargyba, ginkluota lengvais kulkosvaidžiais ir automatais, ant kurių buvo užmauti durtuvai. Šalia stovėjo dideli šunys. Po įsakymo „Šagom marš“ [Žengte marš], visus suimtuosius nuvarė į Rokiškio geležinkelio stotį, iš ten – į Panevėžio kalėjimą. Feliksas pateko į 32 kamerą. Kalėjime nemušė, kartais išvesdavo pasivaikščioti, bet bėda buvo ta, kad per kameros langus matė tik dangų ir debesis. 1945 m. rugsėjo 15 dieną vyko teismas. Feliksą Kemeklį nuteisė 15 metų katorgos.

Lukiškėse

Po teismo visus „tėvynės išdavikus“ išvežė į Vilnių. Lukiškėse buvo blogiau. Kameroje, į kurią sugrūdo net 32 kalinius, buvo galima tik sėdėti. Miegoti teko pusiau sėdomis. Koks gi ten miegas buvo, vienas vargas. Pagaliau kelis tūkstančius nelaimingųjų išvarė į geležinkelio stotį. Buvo 1945 metų spalio septintoji. Susodino į gyvulinius vagonus, užrakino ir – pirmyn. Kur veža, niekas nežinojo. Pasaulį galima buvo pamatyti tik per ištrauktos vinies skylutę. Traukinys vis lėkė ir lėkė pirmyn. Alkaniems ir sužvarbusios sielos žmonėms gyvulinio vagono kertelė buvo ideali vieta apmąstymams. Feliksas suprato, kad viską reikės ištvirti, nors ir kaip sunku būtų. Juk ir Lietuva ištvėrė. Kiek ją kankino, plėšė, žudė, o ji vis gyva. Tai buvo laikas, kai nė vienas doras žmogus neturėjo teisės žinoti nei savo, nei kitų kaltės. Įsisukęs baisy suskurus siaubė tėviškę, bet kiekvienas tikėjosi – gal aplenkis baisi nedalia. Tačiau Felikso Kemeklio ji neaplenkė...

„Gimtieji Vainaikiai, aš jūsų nepamiršau, jūsų ilgesiu aš gyvenu, iš jūsų semiuosi vilties ir stiprybės ištvirti kančias ir grįžti. Brangieji mano namiškiai, būkit tiesūs, nepalūžkite. Broli Jonai, tik nesiek keršto ar neapykantos priešui, siek laisvės, didžiukis tėvyne, o aš būtinai grįšiu“ – tokios mintys tarsi priesaika gimtinei, tarsi testamentas artimiesiems dažnai apnikdavo Feliksą Kemeklį tolstant nuo Lietuvos.

Nesvetingoji Vorkuta

Pagaliau ilga ir varginanti kelionė baigėsi. Garvežys pailso tempti gyvulinius vagonus, pakrautus skausmo ir sielvarto. Spalio 20-ąją visi paliko jį ir išlipo į speiguotą naktį pačioje Vorkutoje. Teko nakvoti nekūrentame barake be šiltų drabužių ir patalynės. Tik kitą dieną davė „burkes“, vatines kelnes ir „pufaikes“, o atsivežtus iš Lietuvos daiktus konfiskavo. Valgyti teko iš surūdijusių konservų dėžučių. Pavakary vėl visus susodino į vagonus. Pasklido kalbos, kad veš šaudyti. Ėmėme melstis. Tačiau šį kartą mirtis nuslinko pro šalį, tik širdį spustelėjo ir vėl atleido. Išlaipino kalinius už keliolikos kilometrų akmens anglies kasyklose. Feliksas pateko į šaltkalvių brigadą. Darbas buvo jam gana malonus, bet netrukus perkėlė į sniego valymo brigadą. Visą dieną

reikėjo valyti nuo geležinkelio bėgių sniegą, o jo Sibiro platybėse netrūko. Vakarais skaudėjo visą kūną, kamavo alkis. Teturėjau vieną svajonę – iki soties pavalgyti duonos, kurios gaudavo mažą gabalėlį. Konservų dėžutė juodos žuvinės ir 35 gramai apipuvusios žuvies būtų gera dieta norintiems atsikratyti nereikalingų kilogramų. Felikso kūnas kasdien ėjo vis liesyn.

1946 metų sausio pradžioje kelias dešimtis vyrų išvežė į 6 šachtą. Jau tą pačią dieną gavo įsakymą virš kairės kojos kelio kelnėse iškirpti 14 cm ilgio ir 6 cm pločio skylę ir ją užsiūti baltu lopu, ant kurio reikėjo užsirašyti numerį. Felikso Kemeklio numeris buvo X- 229. Taip visam įkalinimo laikui jis atsišveikino su savo vardu ir pavarde. Žmogaus nebeliko, liko tik numeris.

Darbas šachtoje buvo sunkus ir kenksmingas sveikatai, alkaniems sunku buvo įvykdyti dienos normą, dėl to brigadininkai labai pykdavo ir skatindavo lazdomis. Kiekvieną dieną iš šachtos iškeldavo keletą negyvų žmonių. Atrodė, kad net fronte būtų geriau. Seko jėgos. Vieną dieną Feliksas nebepajėgė pakilti į žemės paviršių. Jo kūnas sutino taip, kad netilpo drabužiuose. Teko atsigulti į ligoninę, ir tai buvo tikras išsigelbėjimas, nes jį gydė žydas Margelis iš Kauno. Tai buvo labai geras žmogus. Pasveikęs Feliksas dirbo dirbtuvėse, kur rankomis pjovė skiedras stogams dengti. Užtat kokia palaima buvo, kad galėjo iki soties pavalgyti keptos pušies žievės. Kamavo nenumaldomas tėvynės ilgesys. Rudens lapais po kojomis krito šviesūs jaunų dienų prisiminimai. Už tūkstančių kilometrų likę gimtieji namai buvo kaip tolimas miražas. Kur meilė? Kur jaunystė? Kur žali kiemo uosiai ir kryžius prie senos sodybos? Sunku, kai lieki vienas su savo baisia dalia be meilės, be jaunystės. Sunku, kai pravirksta išlėkę paukščiais laimingos vakarykštės dienos...

Vieną dieną Feliksui ir jo likimo draugams nusišypsojo didelė laimė – miške jie rado nudvėsusį arklį. Liesas buvo tas gyvulėlis, vieni kaulai, bet kaip godžiai iki soties valgė visi jo sušalusią mėsą. Niekad gyvenime neteko ragauti tokio skanumyno, tačiau kitos dienos ryte badas vėl lyg ištikimas palydovas negailestingai žvelgė į akis. Kemeklis nusilpo taip, kad jau nepajėgė pareiti iš darbo. Draugams teko jį parvežti rogėmis. Kitos dienos rytas nieko gero nežadėjo, į darbą eiti jau nebuvo jėgų, reikėjo slėptis po „narais“, kad nepamatytų sargybinis. Baisiausia buvo tai, kad ištinusios kojos netilpo į batus. Feliksą išdavė rusų tautybės kaliniai. Sargybinis pridaužė šautuvo buože ir nutempė pas patį viršininką. Pamatęs bejėgį kalinį, viršininkas pagailėjo jo ir nusiuntė į ligoninę.

Ligoninėje dienos bėgo greitai, maistas buvo geresnis, gydėsi nemažai lietuvių, tad buvo su kuo pasikalbėti. Vieną kartą Feliksas gavo daug metų lauktą laišką. Rašė motina.

„Dieve mano, kokia tai buvo džiaugsminga diena! Ilgai negalėjau laiško praplėšti. Priglaudžiau prie krūtinės ir tvirtai spaudžiau rankomis. Bijojau, kad tai nebūtų tik sapnas. Pagaliau ryžausi. Skačiau lėtai, taupydamas kiekvieną eilutę, o paskui vėl ir vėl akimis rijau brangius žodžius... Motina guodė, ramino mane. Prašė priimti gyvenimą kaip Dievo dovaną, nors ir labai sunkių išbandymų jame būtų. Ir skausmą reikia tarsi dovaną priimti, net ir tada, kai, rodos, žemė veriasi po kojom. „Net ir tada, kai, rodos, širdis neišlaikys, juk žmogaus dienos trumpos. Jos praeina...“ rašė Feliksas Kemeklis įsimintiną įvykį, kuris padėjo išverti sunkumus ir kančias.

Palūkėki truputį, mirtie...

Oi, kaip pravertė motinos paguoda, kai pasveikusį Feliksą išvežė patiems sunkiausiems išbandymams Norilsko gorlago koncentracijos stovykloje. Tai buvo mirties stovykla. Kasdien ji pasiglemždavo nemažai pasmerktųjų. Žmonės mirė iš bado, išsekę. Tie, kurių ši baisioji lemtis dar laukė ateityje, buvo tarsi gyvieji lavonai. Visą žiemą Feliksas balansavo tarp gyvenimo ir mirties. Režimas buvo griežtasis. Kaliniai dirbo šaltyje, vėjyje, lietuje. Klimatas Norilске poliarinis. Žiemos ilgos ir atšiaurios, oro temperatūra nukrinta iki –60 laipsnių, dažnai siaučia pūgos. Su politiniais kaliniais kartu kalėjo ir kriminaliniai nusikaltėliai, kurie atiminėjo maistą iš nusilpusių kalinių, mušė juos, skundė stovyklos prižiūrėtojams. Liūdnos mintys galutinai nukamavo Kemeklį, bet taip nesinorėjo mirti pačiame gyvenimo žydėjime.

„Gorlage buvo kalinama apie 2 000 politinių kalinių iš Lietuvos (iš jų apie 100 moterų). Lietuvių buvo visuose Gorlago skyriuose. Tarp kalinių: gen. Juozas Barzda- Bradauskas, vertėjas Vytautas Kauneckas, kun. Česlovas Kavaliauskas, antibolševikinio pasipriešinimo dalyvis Lietuvoje ir Latvijoje Petras Paltarokas, advokatas Vaclovas Zubkevičius“ – rašoma knygoje „Tremties ir kalinimo vietos“ (Vilnius, 1995, p.114).

Būtent šie išsilavinę žmonės daug prisidėjo prie streiko, kurį suorganizavo politiniai kaliniai. Aktyviausi organizatoriai buvo lietuviai ir ukrainie-

čiai. Feliksas buvo tarp streikuojančiųjų. Jis prisiminimuose rašo, kad streikas gorlage vyko 1953 metų gegužės– rugpjūčio mėnesiais. Kaliniai reikalavo sušvelninti režimą, sutrumpinti darbo dieną, mokėti atlyginimą už atliktą darbą, leisti susirašinėti ir pasimatyti su artimaisiais. Pasigaminę spausdinimo aparatą, kaliniai slapta nuo prižiūrėtojų išspausdino atsisaukimų ir ėmė iš paklodžių gaminti aitvarus. Apačioje pririšdavo atsisaukimus, o kitame virvutės gale vatos gabalėlį, kurį uždegdavo. Taip vienas po kito į Norilsko dangų kilo virš miesto laisvės troškimą sėjantys aitvarai...

Kaliniai išvaikė sargybinius, prižiūrėtojus, tada streiko malšinti lagerio vadovybė iškvietė kariuomenę. Vieną dieną gorlago kalinių nevarė į darbą, liepė eiti žiūrėti kiną. Staiga pasigirdo šūviai, visi kaliniai išbėgo į lauką ir pamatė prie pirties gulinčius 6 politinių kalinių lavonus. Aplink stovyklą su kulkosvaidžiais rikiavosi kareiviai. Feliksas rašo, kad prasidėjo pilnos nerimo dienos, niekas nežinojo, kuo baigsis šis pasipriešinimas. Koncentracijos stovyklos valdžia siekė paliaubų, atvyko generolai tartis dėl padėties normalizavimo. Politiniai kaliniai siekė pergalės ir nenusileido. Ant sienų pakabino plakatus: „Mirtis arba laisvė.“ Per garsiakalbius valdžia ragino eiti į darbą, žadėjo pagerinti gyvenimo sąlygas. Tiesa, maistas streiko metu pagerėjo, bet kaliniai vis tiek nenusileido valdžios reikalavimams, nes laisvė buvo baisesnė už mirtį.

Kulkų lietus

Slopinti streiko atvyko Maskvos generalinis prokuroras Rudenko, jis patarė eiti dirbti, žadėjo palengvinti gyvenimo sąlygas, bet kaliniai kartoją vieną ir tą patį: „Mirtis arba laisvė“. Ėjo dienos, savaitės, mėnesiai. Jokių pažadų Maskva nevykdė. Niekas nežinojo, kas laukia ateityje, buvo aišku, kad ilgai taip tęstis negali. Pagaliau vieną dieną kaliniai išgirdo per garsiakalbį perduotą pranešimą: „Išeikit iš lagerio (atidarė visus vartus), o jei nepaklusite – atidengsim ugnį.“ Niekas neklausė, po kokių 20 minučių pasidarė tikras pragaras. Pasipylė kulkų lietus, kraujas liejosi upeliais, aplink klaikiai šaukė sužeistieji. Kemeklis gulėjo kraujo klane ir laukė savo eilės. Jis matė, kaip rusų kareiviai šautuvų buožėmis, šlykščiai keikdamiesi, pribagainėja sužeistuosius. Žiaurus buvo vaizdelis, neduok, Dieve, tokį išvysti.

Gilindamasis į Felikso Kemeklio išgyvenimus, pajutau didelę pagarbą šiam žmogui. Sudėtingiausioms gyvenimo aplinkybėms jis gebėjo išlikti orus ir tvirtas. Netgi tuomet, kai mirtis, atrodė, tiesia į jį kaulėtus pirštus, Kemeklis susitvardo. Gulėdamas tarp lavonų kraujo klane, jis mintimis grįžta į tėviškę. Feliksui buvo labai gaila be meilės, be tikros jaunystės praleistų dienų. Gaila sesutės ir motinos, kuri pirmame ir vieninteliame laiške rašė apie savo sielvar-tą ir bemieges naktis. Mane žavi tai, kad jausdamas artėjimą prie amžinybės kranto, Kemeklis supranta tai, kad visos jo kančios yra skirtos tėvynei Lietu-vai, jos laisvei ir nepriklausomybei.

Nustojus aidėti šūviams, Feliksas apsižvalgė. Netoliese pamatė kunigą Masiulį, kuris išlindo iš po šešių lavonų krūvos. Jis buvo visas kruvinas, bet, laimei, nesužeistas.

Toliau įvykiai klostėsi jau palankiau, likusius gyvus kalinius perkėlė į gyvenvietę netoli Norilsko. Čia jau padvelkė laisve: nebesekė sargybiniai, nebuvo besikandžiojančių piktų šunų, buvo leidžiama 15 kilometrų spin-duliu išeiti pasivaikščioti. Na, ir lietuvaikių gražių buvo galima susitikti. Bet vėl bėda: kuo geresnis darėsi gyvenimas, tuo gimtųjų namų ilgesys labiau stiprėjo.

Sugrįžimas

Pagaliau Feliksas Kemeklis, gavęs leidimą, daugiau kaip po 10 metų važiuoja į Lietuvą. Mintys lenkia traukinį. Jos jau klaidžioja gimtinės laukais. Buvęs beteisis ir bevardis kalinys X-229 be paliovos braukia ašarų rasą... Juk į gimtinę grįžta. Artėdamas prie Lietuvos, kiekviena nervų skaidula jaučia, kaip už jo pasilieka baisus dešimtmečio kelias ir juoda kaip naktis praeitis. Kelionė tolina, laiko apmąstymams užteko iki valiai. Tarsi siaubingo turinio romane prabėgo sunkiausi kalinio gyvenimo etapai. Feliksui atrodė, kad jau visą gyvenimą jis neįstengs išsivaduoti iš tų košmariškų prisiminimų: pamėlę sušaudytų streikuotojų veidai ir paklaikusios budelių akys... Bet kokia laimė turėti tėviškę ir po tokių „atostogų“ grįžti į ją!..

Lietuvoje darbų verpete bėgo, skubėjo metai. Vedybos su Sibiro dalią patyrusia Levute, sūnų gimimas teikė prasmę gyventi.

Pergalė kalinių respublikoje

Felikso Kemeklio jau nebėra. Jis amžino poilsio atgulė smilčių kalnelyje ir atsakyti į man iškilusius klausimus jau negalės. Todėl nutariau paieškoti spaudoje kitų Norilske kalėjusių tremtinių atsiminimų, kad galėčiau geriau suprasti, kaip už spygliuotos vielos gyvenę kaliniai gebėjo pasiekti pergalę.

Štai prieš mane Anykščių A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus leidinys „Anykščiai“ (1995 m. Nr. 9). Skaitau Broniaus Zlatkaus straipsnį „Kalinių respublika“. Jame autorius skiria savo atsiminimus specialiai Anykščiams. Jame rašoma: „1953 m. gegužės 30 d. Norilskas. Šiaurė. 70 paralelė. Naktis. Kaliniai miega barakuose, budi tik sargyba. Jau daugiau kaip savaitė lagerį valdo sukilimo komitetas. Mums skirti patys sunkiausi fiziniai darbai: karjerai, pamatų pastatams ruošimas, tranšėjų kasimas ir t. t. Na, o dabar saugome savo Respublikos sienas. Šalia miestas. Nuo jo namų sienų grėsmingai žvelgia į mus juodos kulkosvaidžio vamzdžių kiaurymės. Mes ginklų neturime. Mūsų sukilimas – dvasinis, moralinių galių pasipriešinimas nežmoniškai gulago sistemai“ (p. 39).

Beginkliai, išsekinti nežmoniškų gyvenimo sąlygų, kaliniai stoja į priešpriešą su ginkluota kariuomene, be gailės ir šaltakraujiškai šaudančia į savo aukas. Sukilimo dieną atvažiuoja gaisrinės mašinos, užremiamos barakų durys, kad kaliniai negalėtų išeiti. Viskas teisėta, viskas suderinta su Maskva. Čia pasipila akmenų kruša, gaisrinės mašinos iškultais langais suka atgal. Karininkai panikoje. Dingo jų visas šaunumas. „Mes šventėme pergalę laisvoje zonoje, kalinių respublikoje“, – rašo Bronius Zlatkus.

Perskaitęs šiuos atsiminimus, aš supratau, kad pergalė buvo pasiekta todėl, jog kaliniai nepasidavė provokacijai, lagerio administracijai nepavyko supriešinti žmonių, kurie sunkiomis sąlygomis gebėjo suderinti veiksmus, būti vieningi ir morališkai stiprūs.

Dar aš supratau, kad fiziškai išverti likimo skirtus išbandymus Feliksui Kemekliui ir kitiems jo likimo draugams padėjo tikėjimas į Visagalį, tikėjimas savo tiesa ir meilė Lietuvai. Vargo žmogui šios vertybės buvo viso ko pagrindas, kai jis vilko gyvenimo našta ir guodėsi šviesia ateitimi net juodžiausiose gyvenimo naktyse. Aš supratau, kad ant to pamato atsistoję žmonės liejo prakaitą su dieviško atlygio viltimi, nesutriko, ištvėrė tremties baisumus, kalėjimo vienutę, kankinimus.

Išlikti žmogumi...

Rūta Lukauskaitė
Klaipėdos „Vėtrungės“ gimnazija
Mokytoja Nijolė Globienė

*Surink mus, Dieve, iš visų pasviečių,
Gyvuosius likusius namo parvesk.*

A. Miškinis

Pokario metai mums, gyvenantiems XXI amžiuje, atrodo kaip tolima praeitis, o tremtyje patirtas šaltis, sustingusio laiko pojūtis, alinantis fizinis darbas, nežmoniškos gyvenimo sąlygos, apie kurias sužinome tik perskaitę istorijos vadovėlį, primena legendą. Mes žinome, kad tai skaudi mūsų tautos praeitis, tačiau dabar tai jau užverstas istorijos lapas ir todėl, jį atvertus, mes, jaunoji karta, skausmo jau nebejaučiam. Knyga, kad ir kaip gerai parašyta, yra tik popieriaus lapai. Tačiau visai kitokie jausmai užplūsta, kai apie tremties siaubą išgirsti iš tau artimo ir mylimo žmogaus, išgyvenusio tą pragarą. Toks žmogus, ne vienerius metus praleidęs tremtyje, išėjęs okupantų gyvenimo mokyklą, „pagydytas lagerių gydytojų“, yra ir mano senelis. Jo pasakojimas man padėjo suvokti, kokia neįkainojama vertybė yra Žmogiškumas.

Mano senelio Balio Lukausko tėviškė – nedidelis Anykščių kaimelis. Maištaujantis, vos dvidešimt kelerių metų sulaukęs, dar nespėjęs pamilti jaunulis buvo vyriausias iš septynių vaikų (keturi broliai ir dvi seserys), dešinioji tėvo ranka, „varomoji“ ūkio jėga. Senelis nemokėjo slėpti savo jausmų – jis akivaizdžiai rodė nepasitenkinimą valdžia, priešinosi ėmimui į kariuomenę. Už tokį „neteisingą mąstymą“, įskundus kaimynui Šlepiui, jis ir atsidūrė Šlein-

gofu lageryje. Dabar, anot senelio, jis gerai supranta, kaip lengva tuomet buvo pakliūti į lagerį.

Kad apsaugotų jį (turbūt ir patys save) nuo jo paties, „geri žmones“ uždare jį, vos perkopusį per dvidešimt, dešimčiai metų į lagerį, kad padarytų „žmogumi“.

Išvežė senelį vieną pavasario naktį, kai gamta kėlėsi naujam gyvenimui, kai širdis veržėsi mylėti, troško patirti naujų jausmų. Gyvuliniame vagone kelis šimtus kilometrų nuo gimtinės, sumuštas, suplėšytais drabužiais, jis buvo vežamas „perauklėti“. Dar ir dabar seneliui sunku apibūdinti savo jausmus: „Išvežtas iš namų į atokų, šaltą kraštą, jaučiausi netekęs dalies savęs. Nesuvočiau, nei kas, nei kaip – netgi nežinojau, ar grįšiu, ar išvysiu mylimus veidus. Motina, tėvas, broliai ir seserys liko toli, laikas tarsi sustojo“. „Įšalo“ ilgiems devyneriems metams.

Klausydama senelio pasakojimo, prisimenu perskaitytus A. Miškinio knygoje „Sulaužyti kryžiai“ profesoriaus J. Tonkūno žodžius: „Ne sąlygos kaltos, kad žmogus sugenda. Tikro žmogaus jokios sąlygos nesugadina.“ Visa širdimi pritariu jam ir didžiuojuosi išgirdusi savo senelio žodžius: „Aš niekada nenužmogėjau. Gal man padėjo mintys apie Lietuvoje likusią šeimą, apie draugus, apie gimtinės orą.“ O išlikti lageryje žmogumi tikrai buvo nelengva. Brutalus lagerio režimas turėjo tikslą ne tik įbauginti kalinius, bet ir atimti iš jų bet kokią žmogišką orumą, sutrypti savo įsitikinimus, versti kovoti dėl maisto, dėl geresnių miego vietų. Lageryje įsigalėjo hierarchija.

Lėtai slinko dienos. Jos ištįso į nesibaigiančią rutiną, prisipildė nenusakomo ilgesio, skausmo, laukimo. Darbas, miegas, darbas, miegas ir... laukimas. Kasė duobes, vėliau dirbo šachtose. Darbo, pareikalavusio ne vienos gyvybės ir begalės jėgų, pabaigą dažnai palydėdavo iškilminga rikiuotė, kurioje per garsiakalbį pranešdavo, kad „komjaunuoliai baigs šachtą anksčiau nei numatyta“. Žmogus pasidarai robotas, mašina... Šiek tiek palengvėjo, kai pradėjo gauti siuntinius. Tėvai seneliui siųsdavo žirnių, išvirtų taukuose, laiškus, kurie jam būdavo kaip gairės oro gūsis, kurie kvėpėdavo namais.

Tu dirbi, miršti – ir dėl ko? Dėl kitiems atitenkančių nuopelnų? Daugybė vokiečių, lenkų, ukrainiečių, lietuvių ir estų praleisdavo visą dieną šachtose. Vakare nebesinorėdavo nieko. Per visą buvimo lageryje laiką, senelis pamena, kad tik kartą vyko visų tautybių žmonių susibūrimas, nes šiaip vieni su kitais labai pykdavosi. Kadangi beveik visi lietuviai miegojo vienoje patalpoje,

išskyrus „išrinktuosius“ – prižiūrėtojų pakalikus, skundusius net savo brolius, – laiko pasikalbėt rasdavo. Pasakodavosi apie namus, stengdavosi vienas kitą padrašinti žodžiu. Deja, ne visiems tai padėdavo, ne vienas ir ne du po keleto metų iškeliavo Anapilin, palikdami vis dar nepasiduodančius brolius toliau kankintis. Toks skaudus likimas ištiko Joną, su kuriuo senelį kartu vežė į lagerį. Jonas buvo šiek tiek vyresnis už senelį, jo gimtinė – Ignalina. Lageryje jis ištvėrė tik keletą mėnesių. Pasikorė vieną rytą darbo vietoje, gavęs mylimosios laišką ir sužinojęs, kad ji jo nebelauks.

Lageryje moterų nebuvo. Taigi meilės, kuri galbūt būtų palengvinusi kalinio dalią, mano senelis ten, tremtyje, nepatyrė.

Po penkerių metų liovėsi eję laišakai iš namų. Senelis sako, kad būtent tada pirmąsyk jis pajuto slegiantį lagerio orą, išvydo klaikią aplinką. Tai, kad nutrūko ryšys su artimaisiais, senelį slėgė ir baugino, juolab kad apskritai nebuvo žinių, kas vyksta Lietuvoje. „Šventai tikėjau ir norėjau tikėti, kad mano šeimai viskas gerai, kad ji saugi, kad niekas nepatiria to, ką aš patiriu būdamas čia. Vyliausi, kad turėsiu pas ką grįžti – mane palaikė ir neleido nutraukti savo gyvenimo tik tvirtas tikėjimas, kad aš turiu kur grįžti, kad mane pasitiks pasiilgę artimieji.“ Nors ir alino darbas, tačiau jis gelbėdavo – padėjo „grumtis“ su laiku. Darbas buvo sunkus, tačiau, jei gerai dirbdavai – gaudavai užmokestį. Prie maisto davinio – 400 gramų duonos – pridurdavo net 600 gramų duonos! Tačiau tie papildomi duonos gramai gavusiam kaliniui neleisdavo ramiai miegoti ir versdavo saugotis, nes tuoj atsirasdavo „grobuonių“, kurie dėl duonos galėjo padaryti bet ką.

Senelis papasakojo skaudų Prano likimą: kai pirmas lietuvis gavo papildomos duonos, jis ją pasidalijo su kitais lietuviais ir už tai susilaukė estų nepasitenkinimo. Po dviejų parų Pranas išėjo naktį į tualetą ir negrižo. Aišku, niekas neprisipažino nužudęs Praną, bet priežastis ir taip buvo akivaizdi – žvėriškas ištremtųjų alkis. Žmonės dėl maisto stokos sužvėrėdavo taip, kad galėdavo padaryti bet ką – likdavo tik instinktai – žmogiškumui vietos nebuvo. Vienintelis lageryje senelio draugas susikirto su aukštesnės pakopos lenku, kuris negyvai sumušė senelio draugą.

„Nežinau, kaip atlaikiau visą siaubą, bet išlikau, nors Jono, Prano ir kitų likimo brolių mirtys gniuždė mane, vertė galvoti blogiausia. Išbuvęs lageryje devynerius metus, nors buvo skirta dešimt, mano senelis atgavo laisvę. Į Lietuvą grįžti neleido, stengėsi įtikinti, kad artimųjų nėra gyvų, be to, per

lageryje praleistą laiką jis išmoko elektriko darbo ir galėtų neblogai įsikurti kokiame Rusijos mieste. Tačiau mano senelis nesutiko, padėjo „už gydymą“ ir išvažiavo iš pradžių į Kaliningradą, o vėliau, sustiprėjęs, padirbėjęs – pėsčiomis parėjo į Tėvynę.

Į gimtinę grįžo po 10 metų. Grįžo perkopęs per trisdešimt, išsiugdęs stiprią valią ir nepalaužiamą sielą. „Tikėjau, kad grįžęs būsiu ne vienas. Niviai tikėjaisi susigrąžinti senąjį gyvenimą. Radau tik jauniausiąjį brolių (tėvus ir kitus vyresnius brolius ir seseris, likus metams iki mano senelio grįžimo, sušaudė). Senelis taip ir nesužinojo, už ką ir kas nužudė jo tėvus). Sugrįžęs senelis liko Anykščiuose. Dirbo elektriku. Vėliau persikėlė į Klaipėdą. Čia susipažino su mano močiute ir pirmą kartą gyvenime, jau sulaukęs amžiaus vidurio, tik atšventęs 40-metį, įsimylėjo, vedė, tapo tėvu. „Kentėjau daug, bet likau žmogumi, nes tikro žmogaus negali palaužti niekas,“ – baigė savo pasakojimą tokiais žodžiais. Prisiminimai skaudūs. Dabar mano seneliui – 85-eri. Norėčiau pasakyti, kad viskas užmaršty, bet lagerio patirtis giliai įsirėžusi senelio atmintyje, tad taip nėra.

Dažnai didvyriai lieka nežinomi žmonės. Knygų herojai lengvai atlieka žygdarbius, o štai realiame gyvenime viskas daug sudėtingiau. Didvyriais tapę žmonės dažniausiai nesiafišuoja. Man šis senelio pasakojimas – tai dar viena pamoka ir supratimas, kad gimti žmogumi neužtenka, reikia mokėti juo išlikti. O mokytis kartais reikia visą gyvenimą, nes nežinai, kada Gyvenimas tau pateiks egzaminą.

Besivejant viltį, neištrinant realybės

Evelina Sabaitytė, Andrė Strelčiūnaitė
Trakų Vytauto Didžiojo gimnazija
Mokytojos: Gražina Ona Sokolinskienė,
Sigita Misevičienė

„Aš buvau ir kalinė, ir tremtinė, ir lagery miškus kirtau...“ – sodriu ir tvirtu balsu tarė Apolionija Eivaitė-Genienė.

Vėlus pavasario vakaras. Lange Ji regi iki skausmo pažįstamą veidą. Valiūkiškos žydros akys, susivėlę plaukai ir paskutinio šaltuko rausvai nudažyti skruostai. Akių žydrumoj it velniukai žaidžia svajonės. Lūpų raudonyje slypi nuoširdumas, meilė ir gerumas.

„Esu lietuvė, tėvai – lietuviai. Tėvas buvo kilęs iš Šėtos, mama iš Troškūnų.“

Pilkas žiemos dangus. Tyliai, elegantiškai sninga. Apsunkusios nuo sniego šakos palengva linksta žemės link, lyg norėdamos kažką pasakyti. Nebylūs namų siluetai, dengiami stora sniego paklode, slepia paslaptis, bet jiems draudžiama kalbėti. Ji žino, bet tyli. Jai taip pat draudžiama kalbėti. Kaip ir visi, Ji kalba nebylių kalba. Išauš nauja diena, vėl elegantiškai snigs, vėl links bejėgių medžių šakos, horizonte išliks tylūs namų siluetai ir tarp žmonių girdėsis negirdimi žodžiai. Galbūt tik dangus pakeis atspalvį. Iš pilko taps pelenų tamsumo, o gal netikėtai iš po sunkių debesų pasirodys blyškus saulės spindulys...

„Gimiau dvylikos vaikų šeimoje. Buvau vienuolikta. Mano tėvo tėvas, mano senelis, grįžo iš Amerikos turtingas, bet aš jo neprisimenu, tik iš pasakojimų žinau, nes dar nebuvau gimusi. Jis Šiaulių apskrityje, Kruopių valsčiuje nupirko savo sūnui, mano tėvui, senus dvaro kumetyno namus. Ten mano šeima dirbo žemę. Mokiausi, baigiau mokyklą. Šešis skyrius. Tada mus mokė

patriotiškai. Klasėje kabėjo Jono Basanavičiaus portretas. Po jo mirties portretą dengė juoda gedulo skara ir kaskart praskleidusi skarą mokytoja sakydavo: „Žiūrėkit, vaikai, šitas dėdė kovojo už Lietuvos gyvavimą.“ Smagu buvo toje mokykloje. Man matematika sekėsi gerai, mokėjau kurti, man ką nors parašyti, sukurti nebuvo sunku, mokėjau viską, sugebėjau, paaugusi krautuvėj dirbau. Ten, Kruopių valsčiuje, sutikau ir savo pirmąjį vyrą Juozą, ištekėjau. Nepaisant komunistų okupacijos gyvenome gana ramiai, jauni buvom, gal dar vėjai galvoj, bet tikri patriotai buvom.“

Ji matė, kaip leidosi saulė. Matė, kaip spinduliai paskutinįkart tądien perbraukė medžių viršūnes, vėliau bandė prasiskverbti pro tankias šakas, bet galiausiai pasidavę paliko mišką ramybėj, prisijungė prie saulės ir kartu su ja iš lėto pradingo. Ji ėmė stebėti, kaip po truputį temsta dangus, iš melsvo tampa tamsiai mėlynas. Galiausiai juodas. Su tamsa atėjo ir šaltis, be kurio nė viena rudens naktis neapsieina. Jie manė, kad bus lengva įbauginti ir sušaldyti vienišą jauną moterį, sėdinčią ant žemės, tvirtai priglaudusią kelius prie krūtinės. Tačiau tądien jiems buvo sunkiau įgyvendinti savo planus nei paprastai. Nors tamsa buvo neperregimai baugi, o šaltis stingdantis kraują, moteris vis sėdėjo. Ji neįjutė, kaip ledinis vėjas taršo jos palaidus plaukus, kaip šaltis skverbiasi į kiekvieną jos kūno dalelę. Mat Jai buvo per daug šalta širdyje, kad dar jaustų savo kūną. Stiklinėmis akimis Ji žiūrėjo į dangų. Ne, žvaigždžių jame nebuvo. Šįvakar dangus buvo juodesnis negu juodas. Staiga iš stiklinių akių pabiro kristolinės ašaros, bet dar nespėjusios nuriedėti pabalusiu skruostu jos sušalo į ledinius lašus. Moters plaukai pamažu užsiklojo šerkšnu, lūpos pasipuošė mėlynių mėlynumo spalva. Tik akys nesikeitė. Galbūt todėl, kad jose jau labai seniai nesimatė vilties...

„Tądien mes su vyru važiovome dviračiais, jis man pasakė, kad vokiečiai pradėjo bombarduoti Šiaulius... 1941 m. birželio dvidešimt antrą dieną prasi-dėjo karas, rusų kareiviai pasitraukė. Visi ėmėme džiaugtis, kad nacistai mus išlaisvins nuo sovietų priespaudos, kad pagaliau būsime laisvi. Visose patriotiškai plakančiose širdyse vietoj mažos liepsnelės įsiliepsnojo didis vilties laužas. Būsime laisvi. Jaunimas susirinko didžiulėje pievoje šalia mokyklos, ant kurios stogo buvo įkurta raudonarmiečių stebėjimo vieta. Visi susirinkusieji ėmėme giedoti „Tautišką giesmę“ ir nekantriai laukti išgelbėtojų. Tačiau rusų kareiviai dar nebuvo toli pasitraukę. Atsivedę pastiprinimą 1941 m. birželio dvidešimt trečią dieną raudonarmiečiai mus sugriebė ir nugabeno į kalėjimą.“

*Ji užsimerkia. Paklausk... Šmėsteli akimirkos, kyla ir miršta prisimini-
mai. Jie to nemato. Lėtai ir skausmingai jie sugriovė Jos svajonių ir lūkesčių pilis.
Vilties bokštai pamažu – alsuodami skausmu – nuskęs realybės jūroje. Nusivylimo bangos dar ilgai glostys neviltyje skendinčius prisiminimus...*

„Dvidešimt ketvirtos dienos rytą, prieš saulėtekį sugrūdo mus į vagonus. Vežė į Rygos pusę. Važiuodami išgirdome sprogimus, supratome, kad vokiečiai bombarduoja rusus. Mes viliamės, gal neišveš mūsų, kad tik garvežį šaudmenys kliudytų ir tą gero nežadančią kelionę nutrauktų. Mūsų laimei, viena bomba kliudė geležinkelį. Tyli džiugesio banga nuvilnijo per visą ešeloną, vylėmės sugrišią namo. Tačiau netrukus pradėjo geležinkelį remontuoti, o kartu kilo ir didelis sąmyšis. Pasirodo, mašinistas pabėgo... Tačiau greitai buvo surastas pavaduotojas ir vežė toliau...“

Mintyse Ji bėga tolyn. Bėga nuo skausmo, bėga nuo minčių, nes bijo, kad sustojus Jai bus per sunku. Ji užsimerkia... Mintyse keičiasi vaizdai, sukasi nenulstantis prisiminimų filmas...

„Judėjome palengva, kol visas ešelonas pervažiavo per suremontuotą vietą. Juntam viską, bet nematom – užrakintas vagonas, užkaltas. Iš pradžių pro Rygą, pro Estiją važiuom ir privažiuom Senąją Rusiją. Mus dvidešimt ketvirtą dieną išvežė, tai gal po kokių trijų dienų mes ten atvažiuome. Ir ten, vienuolyne, matai, mus uždarė, laikė devynias dienas. Bet ir Senosios Rusios neaplenkė nacistų bombos. Kad kilo sambrūzdis! Tai tada jau mus per požemius išvedė į laukus ir į Gorkį vežė. Nežinom nei kodėl, nei už ką, kur. Veža ir viskas. Mus kokias dvi savaites taip stumdė: atsiranda garvežys laisvas, paveža kiek, nuveža į stotį ir vėl stovim kokią parą. Ir vėl, ir vėl... Moteris, kuri buvo nėščia, pagimdė vagonė dar neprivažiuavus Gorkio. Galiausiai pasiekėm ir patį Gorkį. Ten su kitais vyrais pamačiau ir savo vyrą. Pasimojavom rankom, bet pamatė kareiviai, tai tuoj pat suėmė rankas už nugaros ir liepė nusisukt, kad kokių ženklų neperduotume. Baisu, o dar karo metas, tai dar baisiau... Visiems. Ir mums, ir tiems, toliau stovintiems. Tokia komanda buvo duota. Laikė lyg kalinius. Be kaltės kaltus.“

Pailsusios rankos nusvyra, nuvargusios akys užsimerkia. Tik širdis dar nerimsta. Plaka.

„Vėliau mus sugrūdo į tokią didelę paskirstymo kamerą. Ten mūsų buvo labai daug, kokie du šimtai šešiasdešimt žmonių. Toje kameroje susipažinau su dviem lenkaitėmis. Tos lenkaitės buvo iš Vitebsko kalėjimo. Na, ir mes taip

bičiuliavomės per tas dvi savaites, šnekėdavom. Aš nemokėjau nei lenkiškai, nei rusiškai. Bet mano draugė mokytoja Levanauskaitė, buvo mokyta, baigusi vokiečių kalbą. Tai ji ir kalbėdavo su jomis. Lenkaitės buvo išsilavinusios merginos. Dar buvo viena žydaitė ir moteris, kuri irgi buvo pagimdžiusi Vitebske vaikelį, bet tas vaikelis numirė kalėjime. Išgyveno ji, iš rankų nepaleisdavo vaikelio drabužėlių, sūpavo ir nuolat verkė.

Kol kas mūsų toliau nevežė. Kaip karantiną padarė: kas mirs, tai mirs per tas dvi savaites, paskui į kameras suskirstė. Kameros buvo trijų aukštų, bet jose nebuvo nei ką pasitiesti, nei kuo užsikloti, ant plikų lentų gulėdavom. Nieko nebuvo, tik tiek, kad pastogę turėjom. Švarkelį turėjau, kur maniškiai atnešė. Tą švarkelį sulankstau, padedu po galva, sijoną nusivelku ir apsikloju, vis šis tas. Nors ir patogumai nekokie, bent valgyti šį tą duodavo. Ryte atnešdavo po du šimtus gramų duonos ir to kopetoku vadinamo virinto vandens. O daugiau nieko, nei cukraus, tik vanduo būdavo. Na, ačiū ir už tai. Išgerdavai tą vandenį, vis tiek kažkiek sušyli. Pietums duodavo sriubos. Mes per langą matydavom, kaip vyrai neša tokius didelius bakus. Patys kaliniai nešdavo, tai tos rusiukės sakydavo: „Neša balandą, neša!“ Atnešdavo. Na, kokia ten ta sriuba... Kokių žuvyčių įmesta būdavo, o kartais tai vien žuvelių kauliukus terasdavai. Na, dar kokia kruopa įmesta būdavo, toks ten ir maistas... Ir košės duodavo, šaukštą kokį. Labai jau prastos košės: kruopos vandeny išvirtos, ir tiek. O vakarienei ir vėl du šimtus gramų duonos ir kopetoko“.

Kol kalėjime sėdėjom, atėjo Kūčios ir Šventos Kalėdos. Prieš tai moterys sakė: „Pasninkausim, duonos nevalgysim, valgysim tik sriubą, o duona bus Kūčių vakarienei.“ Taip ir pasninkavom. Atėjo Kūčios, valgėm vakarienę, pasimeldėm, pagiedojom giesmę – tyliai, tyliai, kad niekas negirdėtų. O už mūsų, kitam tų namų gale, buvo apgyvendintos ukrainietės. Jos irgi tikinčios, bet aš nežinau, kaip jos Kūčias šventė. Jos mūsų klausia ukrainietiška, o mes nemokam pasakyti, nesuprantam. Bet paskui kažkas paaiškino joms, kaip mes Kūčias šventėm. Tos ukrainietės ryte sveikina mus, palinki visa ko gero ir sako: „Pasimelsim už jus, kad jūs sveikatos turėtumėte, jaunos esat, kad sugrįžtumėte į savo tėvynę, pas saviškius.“

Netrukome sulaukti Velykų. Užsisėdėjom tam kalėjime lygiai metus (nuo birželio iki birželio). Per tuos metus susirgo dvi mūsų mergaitės. Atėjo daktarė ir nusivedė jas į ligoninę. Joms sąnariai pradėjo tinti. Likom mudvi su Levanauskaite dviese. Ir paskui pradėjo mus ruošti į lagerį, į Pavolgį, miško

kirsti. Taip atsibodo ant tų pilkų lentų sėdėti. Apsidžiaugėm, dabar išeisim į lauką, pabūsim.

Kitą rytą mus išvežė į „Soka Bezvodnaja“ šeštą punktą, bet ten jau senas lageris buvo, miškas iškirstas. Kadangi buvo vasara, tai mums davė dalgius ir liepė pjauti žolę. Mes šienaudavom, po to šieną presuodavo ir į kolūkius ar į tarybinius ūkius gyvuliams šerti veždavo. Tame lageryje įvyko baisus įvykis: jauni vyrukai bėgo iš lagerio, visus sušaudė. Paskui užmetė juos arkliams ant nugarų ir atgabeno į lagerį. Paguldė visus tuos pabėgėlius ir rodo mums, norėdami įbauginti, kad nebėkitume. Baisus vaizdas buvo. Aš negalėjau žiūrėt. Visai jauni tie vaikinai buvo...

Širdžiai nerimstant Ji akimis bėgiojo po žvaigždynus, nakties dangus Ją žavėjo. Lyg ir viskas buvo gerai, bet nejučia Jos skruostą suvilgė ašara. Tokia vieniša ir karti...

„Paskui mus perkėlė į aštuntą lagerį, ten jau mišką reikėjo kirsti. Miške buvo paskirtas tam tikras plotas, aptvertas ir sargybiniai stovėdavo su šautuvais. Šiapus tvoros ėjo darbas: vieni apdirba tą medieną, kiti tampo. Kai vieną plotą iškertam, perkelia toliau į Pavolgi ir vėl kertam miškus. Tame aštuntame lageryje aš sutikau vyrą iš savo miestelio – Juozą Petrošių. Klausiu jo, tai kur mano vyras Juozas, kad tu čia esi, o kitų nėra? „Mirė“, – sako. Tai kur, sakau, jis mirė. „Kur gulėjo, ten ir mirė“, – sako. O kur Tautvaiša, tas buvęs policininkas? „Tą išnešė į ligoninę, tai nežinau, kur jis yra“.

Paskui mus iš aštunto lagerio perkėlė į dvidešimt ketvirtą. Aš ten labai nusilpau. Mirė mano draugė. Aš svėriau baisiai mažai – tik trisdešimt penkis kilogramus, neturėjau sveikatos. Vieną koją ant laipto uždėjusi, antros užkelt neturėjau jėgų. O naktį kaip būdavo sunku... Reikėdavo eiti vagonus krauti. Nakties metu atvažiuoja vagonai ir reikia eiti krauti. Vajėjau tu mano... Iš viso buvo trisdešimt tų lagerių, gal daugiau, visam Pavolgy plytėjo miškai ir jie buvo kertami. O gyvenom mes barakuose. Tik pastogė apšildoma šiek tiek, ir viskas. Atėjo vieną dieną viršininkas ir pakvietė į virtuvę dirbti, kad aš sveikatą pasitaisyčiau. Toje virtuvėje reikėjo dirbti naktį. Padėjau virėjui, po vakarienės indus ploviau. Duodavo man ten sriubos ir košės, o paskui ryte, po pusryčių, vėl atiduodavo žmonės indus, suplaudavau ir tada jau laisva visą dieną buvau, tai eidavau miegoti. O vakare, šeštą valandą, jau turėdavau vėl virtuvėj būti. Aš ten išbuvau gal kokius keturis mėnesius ir, žinokit, pasitaisiau. Kad ir prastas tas valgis, bet organizmas jaunas juk buvo. Ir cukraus truputį duodavo, tada

į lagerį pirmą kartą cukraus atnešė... Tokiais dideliais luitais atveždavo. Ru-siukės kapojo tą cukrų ir dėliojo į krūveles. Kiekvienam skirdavo to cukraus, reikėdavo eiti pasiimti. Aišku, kam kliuvo to cukraus, kam nekliuvo, bet savęs jos neužmiršdavo. Buvo tam lagery ir tokia salė, ten kiną rodydavo, bet mes neidavom, mums neįdomu buvo... Buvo ir balsingų kalinių, ypač ukrainiečių, tai jos net į baraką ateidavo programą atlikti. Mes gulim lovoj, o jos ateina ir dainuoja mums, bet dainuoja rusiškai, o mums nebuvo įdomu, nebuvo...

Apsirengti neturėjau nieko, lagery tik čiužinį ir ploną antklodę gavau, nė skaros neturėjau.. Tai nuo tos antklodės atkirpau kampą ir pasidariau tokį gobtuvą, taip užsidedu ant galvos ir prie kaklo užsirišu. Šilčiau, bet vis tiek tas šaltis visur skverbiasi... Vieną dieną atėjo pranešimas, kad mane išleis į tremtį. Na, bent nesaugos su šautuvu!

Atėjus pavasariui ir išleido mane. Tai buvo 1944 metų pavasaris. Tame lageryje patys baisiausi žmonės buvo, jie net ir ten būdami padaro nusikaltimų, vienas kitą užmuša... Sužvėrėję, baisiai pavydūs... Kai sužino, kad ką į laisvę išleidžia, tai ima ir uždusina tą žmogų, pagalvę ant jo uždeda... Pati girdėjau, kaip vieną vyrą, lietuvį, uždusino, nes sužinojo, kad paleist jį nori... Ir mane taikėsi uždusint. Kai jau turėjo mane paleist, vėl į tą paskirstymo kamerą įleido ir sako: „Rytoj išvažiuosi“. Tą patį vakarą mane pasikvietė viršininkai ir sako: „Eik, pasiimk pinigus.“ Kokie ten pinigai, ašaros tik! Nusprendžiau: „Kam man tie pinigai, juk vis tiek atims juos iš manęs“, tai ir nėjau jų pasiimt. Atėjo naktis, visi sugulė ant grindų, aš iškart nedrįsau užsiimt vietos ir neliko man vietos atsigtul, tik stovėt... Reikėjo man pabelsti į duris ir pasakyti prižiūrėtoji, kad man nėra vietos, kad kur kitur rastų, kad pailsėt galėčiau, bet aš palindau po gultu ir išsitiesiau truputį, negi visą naktį stovėsiu. Iš karto, užmigti negalėjau, o paskui nusenūdau. Paskui žiūriu, kažkas slenka prie manęs artyn, pabudau aš ir bandžiau išlįst iš po gulto, o kiti dar miegojo. Laimei, ėmė belsti į duris, davė signalą, kad laikas keltis. Mes ten visada šeštą valandą keldavomės, tai visi sukilo ir girdžiu kažkas sako: „Tvojo ščiasťjė“ (Tavo laimė). Būtų uždusinę ir mane... Matai, kokie ten žmonės... Baisūs. Buvo ir tokių, kuriems visą laiką ir rankos, ir kojos surakintos būdavo, ir akys uždengtos. Baisu, baisu...“

Kartais Jai tenka užsimerkti ir giliai įkvėpti, suteikti sau jėgų keliauti toliau. Nes gyvenime lengviausia mirti, o sunkiausia gyventi.

„Atėjus rytui atidavė man duoną, atidavė ir tą „kipetoką“ ir nuvežė į stotį. Vienas sargybinis mane lydi. Lydi ir niekur nepaleidžia. Mačiau atva-

žiuojant traukinį nuo Uralo, ėmė rinktis civiliai žmonės, o aš sėdžiu viena tokia su gobtuvu ant galvos ir galvoju: aš turbūt į pabaisą panaši... Kažkas, girdžiu, sako: „Ji utėlinė“... Bet aš nekreipiu dėmesio. Laukiu, kol atvažiuos traukinys į „Soka bezvodnąją“. Atvažiavo traukinys, atidarė vagonus ir mane lydėjęs sargybinis parodė man vietą, nes žinojo, į kokį vagoną ir kur sėsti. Taip ir prasidėjo mano kelionė.

Atvažiavom į Gorkį naktį. Išlipu iš traukinio ir nežinau, kur man dabar eiti. Turiu raštelį, kad galiu gyventi Gorkyje, kad duos man pasą. Bet neišmanau, į kurią pusę man traukti. Matau, stovi žmogus, rusas, matyt. Prieinu prie jo ir sakau: „Aš iš kalėjimo, nežinau, kur man eit“. „Aa, – sako, – keliauk į NKVD. Ten tau pasakys, kur eit.“ Nuėjau į NKVD, paskaitė tą mano raštelį, kad jau paleista esu. NKVD darbuotojų klausiu: „Tai kur man dabar dingti? Aš nieko nežinau.“ „Važiuok ten už upės, Volga ten teka. Į ją įteka Oka. Netoliese yra kolūkis, į jį ir važiuok, ten tave priims.“ Turėjau keletą rublių, įsėdau į traukinį, važiuoju pati nežinau kur. Bėgant vaizdams pro traukinio langus, užkalbina mane pagyvenęs rusas ir klausia: „Iš kalėjimo, matyt, esi?“ Sakau: „Taip. Man liepė važiuoti į kolūkį, tai ir traukiu ten.“ Galiausiai mano kelionės pašnekovas parsivedė mane į savo ūkį, jo šeiminkė davė sriubos. Padėkojusi už jų gerumą patraukiau kontoros link. Ten įsidarbinau ir nuėjau pas Andrejų Fiodoravičių – kolūkio pirmininką – sakau jam: „Aš iš kalėjimo“, jis man atsako: „Matau, kad iš kalėjimo.“ „Nuo Baltijos aš“. „Tai kaip ten jūsų reikalai?“ – klausia jis. „Norėčiau aš ten važiuoti, bet neleidžia...“ „Ten nepravažiuosi, tau reikia gyventi čia. Priimsim tave čia dirbt.“

Darbą tai gavau, bet gyvent vis tiek neturiu kur... Einu su tokia moterimi ir skundžiuosi, kad neturiu, kur nakvoti. Priena prie mūsų Kiseliova ir sako: „Galiu aš priimti tave.“ Nuėjome mudvi pas Andrejų Fiodorovičių ir tas pasakė, kad turėsiu atidirbti penkiolika darbo dienų už tai, kad ji mane priėmė. „Išrašysiu tau pažymėjimą, nueisi į sandėlį, gausi čiužinį“, – pasakė kolūkio pirmininkas. Gavau aš tą čiužinį, bet nei pasikloti, nei užsikloti nieko nedavė. Prikimšau tą čiužinį šiaudų, atsiguliu pas Kiseliovą koridoriuj. Šalta ten, bet vasara buvo, tai kažkaip ir nakvodavau, apsiklodavau amžinatilsį Levanauskaitės dovanotu paltu ir miegodavau taip. Tiesa, nuo to čiužinio nukirpau gabalą ir pagalvę dar pasidariau.

Kadangi tada buvo kortelių sistema, tai aš gavau išlaikytinio statusą, kiekvienas išlaikytinis per mėnesį gaudavo nusipirkti pusantro kilogramo

duonos. Nuėjau nusipirkti tos duonos ir parsinešusi namo iš karto beveik visą ir suvalgiau. Šeimnininkė dar virinto vandens davė, tai vos keli trupinėliai tos duonelės beliko.

Šeimnininkei paliepus turėjau eiti dirbti į daržų brigadą. Buvo moterų ir merginų brigados, tai mane jau prie moterų priskyrė. Sėjom daržovės: morkas, burokėlius. Pirmą dieną atidirbus brigadininkė manęs paklausė: „Kiek tu nudirbai?“ Atmatavo mano užsėtą plotą ir pasakė, kad uždirbau šešiasdešimt penkis procentus dienos. Visą dieną dirbau ir darbadienio neuždirbau. Na, o paskui kitą darbą pradėjom dirbti – mėšlą vežti, tai jau truputį daugiau uždirbau. Aštuoniasdešimt procentų uždirbu, kitą kartą – devyniasdešimt procentų. Kai ravėti ar morkas retinti tekdavo, tai lėtai ėjosi, atsargiai reikėdavo kauptuku apkaupti. Taip ir dirbau tuos darbadienius, o kiek už darbą mokėjo, tai konkrečiai nežinau, metų gale paskaičiuodavo ir sumokėdavo. Tai kilogramą grūdų duodavo, tai duonos, tai dar ko. Tokia tvarka buvo.

Visko buvo galima gauti turguj. O aš ten morkas pardavinėjau. Kiek ant nugaros užsidėdavau, tiek veždavau ir parduodavau. Miesto žmonės pirkdavo morkas, juk gražios, šviežios, vienas malonumas. Matytumėt, kaip aš tas morkas ravėjau. Antrą kartą beravint, jau jos buvo tokios didelės, kaip mano nykštys (juokiasi), aš jas valgyti pradėjau. Po kiek laiko pasijaučiau stipri, dantys buvo geri. Išrauni kelias, patrini, patrini į lapus ir valgai. Vis tiek jas į fermą nešdavo gyvuliams. O jau į rudenį jos dar storesnės buvo. Paskui reikėjo kopūstų lauke dirbt. Buvo apsodintas didelis kopūstų laukas. Mes juos patys sodinom, paskui ravėjom, augo jie gražiai, dideli užaugo. Kopūstų irgi gavau nemažai už savo darbadienius. Aš šitas daržoves irgi pardavinėjau, tai apsipirkti galėjau truputį. Nusipirkau vokišką pagalvę. Gera pagalvė, žąsų plunksnų.

Rudeniui įsibėgėjus, mane perkėlė dirbti į fermą, kiaulėms bulves virti. Buvo ten toks didžiulis katilas, reikėdavo krosnį kūrenti, plauti bulves. Baisu, nes bulvės sušalusios. Nors ir pasišildydavau vandenį, užpilu jį, bet vis tiek šalta, nes reikėdavo rankomis išgriebti tas bulves iš vandens, juk nebuvo jokio samčio. Iškentėjau rudenį, žiemą. Uždirbau toje fermoje daugiau, išsiritau iš skolų, nebebuvau skolinga šeimnininkei. Negera buvo mano šeimnininkė. O netoliese gyveno kita moteris, vardu Ardokėja Vasiljevna Bogdanova. Ji buvo sena, septyniasdešimties metų. Turėjo dukterį, bet ta duktė buvo mirusi. Pališko pasaulį dvidešimt penkerių sulaukusi, vėžys ją pakirto. O tos moters vyras kare jau buvo žuvęs. Kartą Ardokėja Vasiljevna pakvietė pas ją apsigyventi.

Aš labai nudžiugau ir perėjau. Na, bet paskui aš ir iš jos namų išėjau. Antrą sezoną jau nebegalėjau eiti į fermą dirbti, nes labai gėlė sąnarius. Bijojau grįžti darban, ėmiau sakyti, kad noriu parvažiuoti į tikruosius namus. Parašiau laišką vyriausiajai seseriai, tai, kuri gyveno Gruzdžiuose, prie Šiaulių. Ji gavo mano laišką, kuriame rašiau, kad gyva esu, dar ir nuotraukėlę nusiunčiau kartu. Klausiau, ar mama gyva. Atsakymą gavau, nurimau, kad mama gyva. Bet kaip nuliūda, kai perskaičiau sesers žodžius, kad tėtį sudraskė mina... Na, ką padarysi, juk karas. Ėmėm su seserimi susirašinėti. Aš jai rašiau, kad labai noriu namo parvažiuoti, bet, sakau, nėra kaip... Po kiek laiko kita mano sesuo atsiuntė pinigų, kad pargrįžti galėčiau. O man neleidžia važiuot, neleidžia, kad ir kaip prašau... Negalėjau išvažiuoti, nors taip savų namų, savo tyro tėviškės oro buvau išsiilgusi. Karui pasibaigus vis tiek manęs neleido važiuoti į Pabaltijį. Nesupratau, kodėl... Ką čia besuprasi jų politiką...“

Ji negali užmigti. Nusikloja antklodę ir žengia lango link. Vienas rankos judesys ir staiga pūsteli žvarbus nakties vėjo gūsis. Šalta. Dar šalčiau. Ją krečia drebulys, bet Ji nesitraukia, pro atvertą langą stebi naktį...

„Tačiau šiaip ne taip parsiradau aš į gimtąjį kraštą 1947-aisiais. Pabėgau iš kolūkio, nes, kaip sakiau, niekas manęs paleisti iš ten nenorėjo. Viena gera moteriškė man padėjo. Antanina. Ji mokėsi Gorkyje medicinos mokykloje, turėjo pažįstamą berniuką, kuris irgi į Pabaltijį važiavo. Tai ji ir mane pritaisė kartu važiuoti. Per Maskvą mane lydėjo du kareiviai (tas pažįstamas vaikinai ir dar vienas), ypač per metro, nes aš ten nebūčiau susigaudžiusi. Nežinojau, nei kur eit, nei kur važiuot. Kai atvykome į geležinkelio stotį, kur laukėm traukinio į Minską, aš sumaniau parašyti laiškėlį pažįstamai senutei, kuri mane palydėjo iki stoties, peržegnojo mane, palaimino. Salėj, kur laukiau traukinio atvykstant, sėdėjo senyva moteris, kuri siuntinėdavo tokius trikampius laiškus, nereikėdavo už juos mokėti. Rašiau: „Labai ačiū Jums už Jūsų motinišką palaiminimą, sėdžiu Maskvoj, salėj, laukiu traukinio.“ Padėkojau jai už viską. Ana labai patenkinta buvo, kai gavo tą mano laiškutį. Aš tai vėliau sužinojau.

Atvyko traukinys. Bet bilieto į jį aš negavau, važiavau ant laiptelių. Labai sušalau, pavargau, kol atvažiuoju į Minską. Baisus vėjas ir šaltis gnaibė mane, bet kentėjau. Atvažiavus į Minską mane sulaikė milicija. Ir nieko padaryti negalėjau... Aš turėjau truputį pinigų, sakau, man reikia išsiųsti telegramą seseriai, kad mane Minske sulaikė. Milicininkas klausėsi įdėmiai, leido telegramą parašyti. Aš ją senutei padaviau. Telegramoj rašiau, kad mane sulaikė Minske,

norėjau namo grįžti, bet negrįšiu. Tos moters paprašiau duoti žinią mano giminėms, kad esu sulaikyta. Tas milicininkas toks geranoriškas, klausia manęs, ko aš ten važiuoju. Sakau, važiuoju pas mamą, gavau žinią, kad ji serga, kad tėvą kare užmušė, tai nors motiną noriu pamatyti, kol gyva dar. O jis sako: eik, važiuok, nei draudė, nei sulaikė. Bet aš bilieta negaunu. Kas tau duos Minske bilieta? Nieko ten nėra. Miestas subomborduotas, baisu, vieni griuvėsiai tebuvo likę. Galų gale nuėjau prie traukinio, ten tokia platforma buvo prikrauta, joje ir krovinių daug buvo, ir kareiviai važiavo. Aš sakau: priimkit ir mane ant tos platformos. Jie sako: „Kur mes tave priimsim, gi šalta...“ Aš sakau: už tos mašinos prisiglausiu, kur vėjas ne taip pučia. Susiradau vietą, kur mažiausiai vėjas užpučia, ir tupėjau už dėžės. Ištupėjau visą dieną, visą naktį. Ačiū Dievui, išaušo rytas, paskui jau žiūriu kryžiai sodybose matyti, jau, sakau, Lietuva. Nulipau nuo platformos ir ėmiau bučiuoti išsiilgtą Lietuvos žemę. Esu čia... Grįžau...”

Kažkada eidama Ji girdėjo, kaip kalba vejas... Jis tyliai verkė. Matė, kaip šypsosi saulė, tačiau nusivylė... Ji juto, kaip lietaus lašai nusileidžia ant Jos apnuogintų pečių. Jie krito švelniai, bet per daug tyliai....

„Išlipau lietuviškoj žemelėj ir iš tos laimės net nežinau, kur eiti. Nusimečiau aš skurlius (buvau apsilikusi šimtasiūlę), vis tiek viskas rusiška atrodė... Atsimenu, kad iš Vilniaus irgi bilieta negavau, todėl iki Kaišiadorių atvažiavau taip pat ant platformos, o iš Kaišiadorių jau gavau bilieta į Šiaulius.

Galiausiai atvykau į Šiaulius ir nuėjau adresu, kur mano sesuo gyveno. Tačiau radau svetimus žmones. Sakau, čia Eugenė gyveno. „A, gyveno, bet dabar ji Klaipėdon išsikėlė, dabar mes jos kambary gyvenam, o už sienos kažkokios jos giminaitės apsistojusios.“ Užeinu tan kambariukan, žiūriu, tikrai mano vyriausios sesers duktė ir draugė. Jos mane įsileido, turėjo sriubos, bulvienės išsivirusios, mėsos. Kad valgiau, tai valgiau, sušilau, linksmai pasišnekėjusios atsigulėm. Ir staiga ateina iš saugumo manęs ieškoti. Tik tiek, kad jie susipainiojo: aš pasakiau sesers buto numerį, o aš juk buvau kitam kambariuky. Mes girdėjom, kaip kalba, kamantinėja, kur mano sesuo. Laimė, neužėjo į mūsų kambarį... Kitą dieną pėsčios ėjom į Gruzdžius, pas mano seserį. Sesuo labai nustebo. Aš klausiu jos, kaip jai sekasi, kur jos vyras. Jis buvo komunistas. Ir sako mano sesuo: „Atėjus rusų valdžiai jis pasižymėjo kaip komunistas, prasilavinęs buvo, tai gavo mokytojo darbą, dėstė rusų kalbą. Paskui kartu su dviem broliais pabėgo į Rusiją. Taip aš ir palikau su aštuoniais vaikais... Trys mergaitės, penki berniukai...“ Vargdama ir gyveno mano sesuo, bent savo tro-

belę turėjo. Niekas jos nevijo iš Gruzdžių. Bet paskui pradėjo rašyti laiškus, į kolūkį kvietė. Sako ji man: „Ir ką aš tame kolūkyje viena uždirbsiu... Čia vaikai gyvulius gano, aš karves laikau, man visko užtenka... Va, vaikai mokytis pradeda, ką aš tame mieste veiksiu...“

Taip mums pakalbėjus sesuo pasakė, kad nuveš mane pas mamą. Nuvažiuojam į Pagirių kaimą, ten vyresnis brolis gyveno. Laukė ten manęs visi, žinojo, kad gyva. Apsistojau pas brolių ir mama kartu gyveno. Tai taip aš ten ir pragyvenau iki 1948 metų. Buvo mane ir pieninė įdarbinę, valyt, indus plaut, paskui ir sviestą gaminau.

Paskui jau mane pradėjo taisyti, į tardymus šaukti, nebeleido ramiai gyventi... Visi mane pažinojo, tačiau buvo ir tokių, kuriems nepatikau, tai ir skųsdavo mane... Nei aš ką bloga dariau, ramiai gyvenau sau, bet nepatiko jiems... 1949 metais teko man iš tos pieninės išeiti, per pažįstamą gavau darbą kalkakmenių laužykloje, ten kalkių akmenis laužė, šovinius darė. Tačiau ir ten nebuvo ramu. Vis ateidavo kas, vis klausinėdavo, kaip aš dirbu, ką aš kalbu, su kuo bendrauju... Vis sekė ir sekė mane, lyg kokį pasaulio priešą...“

Lietaus lašams plaunant Jos kūną, Ji svajojo, kaip būtų gera sulaukti žiemos. Tylios ir baltos. Su glėžnomis snaigėmis arba žvaigždėtu dangum, kuriuo žavėtusi apgobta švelnaus sniego. Žiemos, kuri priglautų savo pusnyuose ir paslėptų nuo viso pasaulio...

„Toje kalkakmenių laužykloje susipažinau su Geniu. Jis buvęs karys, tai tapo man kaip užnugarium... Bet vis tiek mes ilgai ten neužsibuvom, 1950 metais pasitraukėm į Latviją. Apsigyvenom miške, dirbom lentpjūvė, o 1951 metų rugsėjį mums gimė berniukas. Kai jam suėjo treji, kai jau Stalinas buvo miręs, aš pasakiau Geniui, kad nebenoriu Latvijoje gyventi, grįžtam atgal į Lietuvą. Pargrįžom į Lietuvą trise.

Atvažiavom tiesiai į Šiaulėnus, ten mano brolis dirbo kooperatyvo pirmininku, tai maniau, kad Genys kokį darbą gaus. Pirmiausiai jis pradėjo dirbti prie kelių, paskui gavo darbo lentpjūvė. 1957 metais mums gimė dukrytė, Stasytė. Persikėlėme jau keturiose į Tytuvėnus. Vyras vis darbavosi, o aš vaikelius auginau. Kai jau išsikūrėme Tytuvėnuose, parašiau į Gorkį laišką – paiešką dėl savo vyro Juozo. Gavau pažymą, kad miręs jis... Tada jau ir susituokiau su Geniu. Taip ir gyvenom, vienas kitą paremdami.

Bet vėliau mano vyras susirgo. Jis buvo sužeistas, jam ėmė auglys augti. Sirgo ilgai, kokius ketverius metus... Jam visai nusilpus, pradėjau dirbti, kad

šeimą išlaikyčiau. Kai dukrytė buvo trečioj klasėj, jis paliko mus... Iš keturių likome trise, aš ir mano mažieji.“

Tokia ir yra Apolionijos Genienės istorija. Begalinė meilė Dievui, Tėvynei ir žuvusiam sūnui. Atsidavimas gimtajam kraštui, noras mirties patale dėvėti lietuvių tautinius drabužius ir šviesią, pražilusią galvą amžinajam poilsiui padėti ant gimtosios Lietuvos trispalvės. Tai dar vienas žmogus ir dar viena istorija iš nerašytos pokario Lietuvos likimų knygos...

Liūdnos mintys tikriausiai niekada neklauso, kai Ji jas ramina... Jos plauka su širdim, jos tyli su tyła, jos kalba su žodžiais, tada, kai Ji nori, jog jų nebelytų – jos yra... Įsirėmina Jos akyse ir kažkokiu nepaaiškinamu būdu sukuria ašaras... Bespalvius karoliukus, panašius į krištolo šukes, sudužusio kažko labai brangaus. Kartais būna, kad Ji bando jas apgaut, bando nupiešti savo veide šypseną, tačiau pažiūrėjusi į veidrodį pamato tik iškraipytą liniją, kuri nepanaši į gražią, nuoširdžią šypseną.... Kuri primena tik tai, ką Ji bando paslėpti... Ir, rodos, ta kreivė prašo, kad Ji grąžintų ją į buvusią formą, sako, kad jai skauda... Prašo Jos nevaryti iš savęs liūdesio, primindama, kad tiktai liūdesys supažindino Ją su tikruoju džiaugsmu... O diena, eidama į pabaigą, ramina – išsives su savimi liūdesį... Padovanos truputėlį sapnų...

2010-ųjų sausis. Rymodama prie lango Apolionija stebi, kaip palengva vakarėja, kaip Trakų ežeruose skęsta paskutiniai saulės spinduliai. Stikle Ji regi iki skausmo pažįstamą siluetą. Tas pats veidas, tik išvogtas gyvenimo negandas ir laimę menančių raukšlių, įrėžusių savo vagas per devyniasdešimt trejus metus. Tos pačios akys. Žydros, tik jau nebe valiūkiškos, pernelyg ramios, daug ką menančios.

Lageris – tai Sibiro „universitetas“, kuriame pradingsta mirties baimė

Mindaugas Smailys
Anykščių Antano Vienuolio gimnazija
Mokytoja Rasa Musteikienė

Savo darbą skiriu artimam šeimos bičiuliui Pranui Čižui. Gaila, kad apie jį pasakoju jau būtuojų laiku. Skaudi netektis... Tačiau kaip rašė Pranas: „Prisiminimai – tai mūsų rojus, kančių skaistykla. Tvirtai tikiu, kad tik rodėl aš supratau ir įvertinau tris svarbiausius, mano supratimu, žodžius: Tėvynė, Laisvė, Demokratija.“

Pranas Čižas gimė 1928 m. rugpjūčio 29 d. Pajakališkių kaime, Raseinių rajone. Baigė Ariogalos gimnaziją ir įstojo į VPI Geografijos fakultetą. Mokslas sekėsi puikiai. „Mieli, brangūs ir nepakartojami“ Prano širdžiai buvo tų dienų prisiminimai. Bet juos aptemdė 1940 m. birželio 15-oji. Skaudžiai prisiminė Pranas, kaip „išvaduotojai“ prekiniais vagonais į „placiąją tėvynę“ išdangino daugybę tautos patriotų, inteligentų, ūkininkų, mokytojų ir kitų jiems neprijaučiančių tautiečių. Iš Prano pasakotų žiaurių gyvenimo istorijų padariau išvadas apie totalitarinio režimo absurdą. Jo tikslas – sunaikinti protingiausius. Vidutinybes ir silpnuosius – valdyti lengviau.

Nerimo pilni lietuviams buvo ir 1947 metai. Prasidėjo kolūkių organizavimo vėjus, tyčinis arklių vogimas, nepaklusniųjų gąsdinimas kalėjimu. 1949 m. prasidėjo naujas gyventojų vežimas, o prieš tai – jų surašymas. Dienoraštyje Pranas rašė: „Slinko nežinios pilnos dienos ir naktys. Likome gyventi, jeigu tą gyvenimą galima pavadinti gyvenimu. Žinojome, kad turime tik vieną tėvynę – Lietuvą. Už tai mus persekiojo, gąsdino, viliojo, bet niekas atėjūnų pažadais nepatikėjo ir į komjaunimą nestojo.“

Lemtingas posūkis Prano gyvenime įvyko 1952 m. rudenį, prasidėjus arešto bangai. Jis buvo suimtas kaip pagrindinės VDS organizacijos narys. 1952 m. gruodžio 22–27 d. KGB rūmuose Pranas ir 15 jo bendražygių buvo nuteisti po 25 metus griežto režimo lagerių. Iki teismo Pranas kalėjo KGB rūsyje 37 kameroje.

1953 m. kovo 16–17 d. naktį kelios dešimtys likimo brolių „juodąją varnelę“ buvo nugabenti į stotį ir sugrūsti į Stolypino vagoną, juo dardėjo į Rytus, Maskvos kryptimi. Trumpai pabuvoję skirstomuose kalėjimuose Maskvoje, Sverdlovske, Krasnojarske, kaliniai atsidūrė Taišete, įsikūrusiame patogioje geografinėje padėtyje. Šalia didelė upė – Berusė, geležinkelis ir automagistralė Maskva–Irkutskas. 1938 m. Taišetas tapo pagrindiniu administraciniu ir prekybos centru. Su lagerių plėtra prasidėjo ir kelių tiesimas. Čia dirbo nuteistieji pagal RSFSR baudžiamojo kodekso 58 str.

Iš Taišeto kalėjimo pateko į 044 lagerį. Lageriai buvo aptverti dviguba tvora: išorinė – apie 4 m aukščio vertikaliai sustatytų ir sutvirtintų rąstų, virš kurios nutiestos kelios eilės spygliuotos vielos, ir vidinė – lagerio teritorijos pusėje 3–4 m atstumu nuo pirmosios buvo įrengti bokšteliai, kuriuose būdavo ginkluoti kareiviai. Viršum tvoros nutiesta elektros linija su prožektoriais, kurie buvo įjungiami naktį. Pranas gavo kalinio numerį: Ar-276. Dirbo miško kirtimo ir medienos išvežimo darbus. Pavasarį perkėlė į 011 koloną, esančią prie Vichorevkos.

011 lageris buvo įkurtas Vichorevkoje (Bratsko rajone), 272 kilometre. Naujas lageris buvo didelis, net 12 didžiulių barakų, kuriuose gyveno po 100–300 (500) kalinių. Iš viso čia buvo keli tūkstančiai vyrų, iš jų – 400 lietuvių (tarp jų – 8 kunigai). Barakuose stovėjo dviaukščiai gultai, kurių gamybai nebuvo panaudota jokia metalinė detalė ar vinis. Ant gultų, ties kojūgaliu, mažoje lentelėje reikėjo užrašyti kalinio numerį, straipsnį, pagal kurį nuteistas, bausmės laiką, pavardę, vardą, tėvavardį ir gimimo metus.

Išilgai barako – 1–1,5 m pločio koridorius. Abiejose pusėse gultai, vidury barako – krosnis (čia džiovindavo drabužius). Barako langai buvo maži ir apkalti grotomis. Rytais ir vakarais kalinius išrikiuodavo lauke ir tikrindavo. Vakare suvarydavo į barakus ir užrakindavo.

Pranas pasakojo, kad lagerio teritorijoje nebuvo jokio augalo. Net žolė buvo išrauta. Mirtininkams (taip vadino kalinius) buvo uždrausta zonoje džiaugtis augmenija. Į zoną įnešti geles taip pat buvo draudžiama. Kiekvieną

iškratydavo prie vartų, o rastą žiedą sutrypdavo. Viena latvė už nuskintą žiedą buvo nušauta. „Mes džiaugėmės dangaus mėlyne bei maumedžių ošimu virš lagerio tvoros. Jų dar neiškirto...“ – pasakojo Pranas.

Miške kaliniai dirbo didelėje teritorijoje, apie kurią buvo iš visų pusių plačiai iškirta miško juosta, be to ji buvo aptverta, saugoma sargybinių bokšteliuose. Darbas trukdavo po 12 valandų. Sunkiausia buvo krauti pabėgius. Juos gamino iš žalio maumedžio, todėl buvo tokie sunkūs, kad net skęsdavo vandenyje. Kaliniai dviese vos panešdavo vieną pabėgį.

Miško darbai: kirtimas, rąstų vilkimas, pakrovimas, kelmų rovimas, pelkių melioravimas, geležinkelio tiesimas – beprotiškai išsekindavo. Kaliniai atrodė kaip vaikščiojantys skeletai, aptempti pageltusia oda. Duonos davyns vienam kaliniui buvo tik 200–250 g, pietums – sriuba, nors kažin ar ją taip galima pavadinti, vakare – šaukštas avižinės košės.

Teko Pranui pabuvoti ir 044 lageryje. Jis buvo nedidelis, tik 4 barakai. Dviejuose gyveno vokiečių, čekų, vengrų ir kitų užsienio šalių kaliniai ir belaisviai. Visiems kaliniams liepdavo ant kelnų klešnės, darbo švarkelio priekio ir nugaros užsisūti juodais dažais užrašytus numerius ir prigrasinta, kad „geriau pamesk galvą, bet ne numerį“.

Kiekvienam kaliniui buvo skirta patalynė: antklodė, dvi paklodės ir tuščias čiužinys (maišas). Kiekvienam žmogui nurodyti gultai. Lagerio teritorijoje nebuvo nieko: nei medžio šakelės, nei žolės, nei šiaudų. Gulėjo kaliniai drebėdami ir vartydamiesi susirietę į kamuoliuką iki komandos „podjom“ (keltis). Grįždami iš darbo kaliniai nešdavosi prisirovę samanų, kuriomis prikimšdavo čiužinius. Į darbą ėjo apsirengę vatinukais ir su tinkleliais veidui pridengti nuo mašalų ir uodų. Buvo atvejų, kai naujokus taip sukandžiodavo, kad jiems užtindavo net akys, vos kelią matydavo.

Tokie dalykai vyko melo propagandistų išaukštintoje „humaniškiausioje“ šalyje – Sovietų Sąjungoje. Man sunku įsivaizduoti, kad tokiomis sąlygomis kaliniai sugebėdavo atitrūkti nuo niūrios kasdienybės ir ją panaudoti dvasiniam susikaupimui.

„Meldėmės savotiškai... Mūsų rožinis iš duonelės, mūsų maldaknygė – dangaus mėlynė ir kelias į Golgotos kalną. Mes ėjome ir nešėme savo kryžių...“ – prisiminė Pranas. Susijaudinęs pasakojo, kad „lageryje negalioja jokios protu suvokiamos taisyklės. Visa tai, ką mes išmokome gyvenime, reikėjo išmesti, „ištrinti“. Valdė ne protas, bet instinktai: bado, šalčio, fizinio skausmo, savi-

saugos. Lageryje svarbiausia buvo prisitaikyti, dingsta žmogus – gimsta „žvėriukas“. Kas to nesupranta, lageryje ilgai negyvena, dūmais išleikia pro krematoriumo kaminą. Lazda – svarbiausias lageryje įrankis. Lageryje gali užmušti žmogų, nebus jokio klausimo, jokios atsakomybės, jokio teismo, jokio svarstymo. Gali užmušti žmogų tiesiog savo malonumui. Pradingsta mirties baimė. Šalčio baimė – yra, fizinio skausmo baimė – yra, tik ne mirties...“

Lemtingieji 1953 m. pasuko istorijos vagą kita kryptimi. Mirus Stalinui, kilus politinių kalinių sukilimui, sušaudžius Beriją ir perėmus valdžią N. Chruščiovui, sumažėjo represijų. Buvo peržiūrėtos bylos, sumažintos bausmės, dalis kalinių paleisti.

1955 m. spalį paleido ir Praną. Nelengvas buvo kelias atgal. Vargas laukė ir sugrįžus. Vilniuje valdžia neleido prisiregistruoti. Pradėtų mokslų VPI užbaigti taip pat negalėjo. „Net į kino mechanikų kursus nepriėmė, kai sužinojo, kad buvau už Uralo,“ – su kartėliu pasakojo Pranas. Tik 1956 m. gavo buhalterio darbą viename kolūkyje. Vėliau, baigęs Vilniaus buhalterijos technikumą, gyveno ir dirbo Anykščių rajone, Raguvėlėje.

Darbštus, draugiškas, tiesiog doras žmogus.

Žmogaus likimas Antrojo pasaulinio ir partizaninio karo metais

Ieva Stankevičiūtė
Ukmergės Antano Smetonos gimnazija
Mokytoja Daiva Sinkevičienė

„Kol gyvas bus bent vienas lietuvis, tol bus gyva ir Lietuva“, – kažkada pasakė Vytautas Didysis. Pagaliau nesvarbu, ar jis taip pasakė, svarbu, kad tebesame mes – tebėra Lietuva. Laisva, demokratiška ir nepriklausoma mūsų Tėvynė garbingai pasitinka savo vardo minėjimo tūkstantmetį. Mes didžiujamės, kad esame jos vaikai – išsaugoję savo žemę, papročius ir kalbą. Dabar visas pasaulis žino, kad Baltijos jūros pakrantėje yra maža tauta, kalbanti viena archaiškiausių indoeuropiečių kalbų, tauta, kuri per amžius kovojo dėl būvio ir nepriklausomybės. Giedodami Lietuvos himną, gėrėdamiesi laisvai plazdančia savo Tėvynės trispalve, didžiuodamiesi, kad esame laisvi ir nepriklausomi, privalome atsigręžti atgal, žemai nulenkinti galvas prieš tuos, kurie laisvę vertino labiau už savo gyvybę. Neturime teisės leisti jiems nueiti užmarštin – tūkstančiai žuvusių, ištremtų į Sibirą, kankintų sovietų lageriuose. Jie teprimena mums, kokia didelė laisvės kaina.

1939 m. rugsėjo 1 d. prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas buvo pradžia netekčių, skausmo, baisių išgyvenimų. Sunkiais laikais smurto, prievartos ir netiesos pasaulyje žmogaus vertė buvo matuojama gebėjimu mirtino pavojaus akivaizdoje atlikti savo pareigą Tėvynei, tautai, kovos draugams... Kas ir kada galės išmatuoti sielvarto šauksmą, išgyventą to laiko žmonių skausmą ir siaubą?

Vykstant karui mūsų tautai teko išgyventi ne mažesnę siaubą – tremtį – tai mūsų istorijos puslapis, kurio nei užmiršti, nei išplėsti iš žmonijos atminties tiesiog nevalia. Juodojo birželio trėmimai prasidėjo 1941 metų 14 dieną,

vienur antrą, kitur – trečią valandą ryto. Tūkstančius nekaltų lietuvių sovietų kariai išplėšė iš gimtojo krašto ir ištrėmė į Rusijos gilumą – į Krasnojarsko, Irkutsko, Tomsko, Permės ir Tiumenės sritis. Prisdengę liaudies vardu, pikta ir melaginga propaganda komunistai įrodinėjo, kad vežami tik lietuvių tautos priešai. Tokie priešai – tai kiekvienas lietuvis, visa lietuvių tauta, kuri trokšta laisvės. Kuo buvo kalti žilagalviai seneliai ar lopšiuose gulintys kūdikiai? Kuo prasikalto ramūs ūkininkai, kurie savo darbu kūrė šviesesnę ateitį? Baisu žinoti, kad kai kurie lietuviai, drebėdami dėl savo kailio, su ginklu rankose varė iš tėvynės vežamą brolių! Neprasikaltusius, be kaltės kaltus suimdavo ir be teismo įkalindavo Sibiro kalėjimuose ir lageriuose. Kiekvienas tremtinys nuėjo savo Golgotą – nepermaidaujamą, rūsčią. Jie išduoti, iškankinti, atplėšti nuo tėvynės, artimųjų, giedodami lietuvišką giesmę ėjo į nežinią, į nebūtį, į mirtį. Kasdieniai jų palydovai buvo šaltis, badas, ligos, skurdas, neteisybė ir baisiausia – begalinis Tėvynės ilgesys. Lietuviai išgyveno ir tremtyje. Dirbo, augino vaikus, vargingose bakužėse skambėjo lietuviškas žodis, lietuviška daina. Tremtiniam padėjo kasdien širdyje rusenanti viltis, kad Lietuva, gimtoji žemelė bus laisva. Džiugu, kad net baisiausiose kančiose, neviltyje neišblėso dinga lietuvių dvasia, neužgeso sutryptos žarijos, o tik dar karščiau įsidedė.

Viena tokia žarija galėtų būti kunigas Alfonsas Svarinskas, į pogrindžio darbą įsitraukęs dar mokydamasis gimnazijoje. Buvo areštuotas ir pirmą kartą 1947 m. ištremtas į lagerius dešimčiai metų pataisos darbų. Antrą kartą Svarinskas buvo areštuotas už antisovietinės literatūros laikymą ir ištremtas į Mordovijos lagerių kalėjimą „Kamenyj mešok“ šešeriams metams. Išgyvenęs lageriuose 16 metų, Svarinskas nenuleido rankų ir vėl už „netinkamą“, antisovietinį vaikų auklėjimą gavo 10 metų arešto. „Kūrendavo žiemą kas antrą dieną, praustis ir į tualetą leisdavo tik vieną kartą per dieną, gerti tik pusę litro vandens per dieną“, – atsiminimuose rašė Alfonsas Svarinskas. Žmogus, kurio neaplenkė ligos, badas, lagerių šaltis, sunkus fizinis darbas, dabar yra Kavarsko bažnyčios klebonas. „Turiu progos guosti ir mokyti paprastus žmones, per okupaciją nuskurdintus ir dvasiškai sužalotus“, – sako Svarinskas. Jis, išgyvenęs lagerių siaubą, geriausiai gali paguosti ir suprasti kitus, tai išgyvenusius.

Laisvą Lietuvą išvydo ne visi. Daug lietuvių atgulė amžino poilsio svetimuose kraštuose. Niekas jų nepamiršta – lankomos lietuvių tremties vietos, tvarkomos kapinės, statomi atminimo paminklai, ieškomi ir į gimtinę parvežami mirusiųjų palaikai, vykdomos įvairios ekspedicijos („Misija Sibiras“),

užmezgami ryšiai su ten likusiais. Didžiuojamės tais, kurie grįžo į laisvą gimtinę – jie žino, ko verta mūsų laisvė. Tremtis mums tik istorija, o tiems, kurie tai išgyveno, – jų likimas, jų gyvenimas.

Tremtis nepalaužė tautos ryžto kovoti su užpuolikais. Palikę namus, pamiršę savo troškimus ir svajones patriotai stojo ginti Tėvynės. Su begaline meile, trokšdami laisvės vyrai išėjo į miškus. Išėjo ginti Tėvynės, parnešti laisvės savo namams, savo šeimoms, visai Lietuvai. Išmainę šiltą trobą, naminės duonos riekę į šaltą, drėgną požeminę slėptuvę, neretai ir į badą, ligas, be perstojo ore tvyrantį nesaugumo, įtampos jausmą. Partizanai turėjo vieną vienintelį tikslą – atgauti Lietuvos nepriklausomybę. Į rankas pasiėmė ginklus, pasipuošę garbinga Lietuvos kario uniforma ir drąsiai stojo prieš neteisybę, melą.

Mes ne tik iš partizanų vadų ir eilinių dienoraščių, užrašytų atsiminimų galime sužinoti, ką jiems teko išgyventi, kiek iškentėti, kiek daug paaukoti. Lietuvos miškuose įrengtuose partizanų bunkeriuose buvo spausdinami nedideli poezijos rinkiniai (pavyzdžiui, „Mes nemirė“, 1952). Partizanų posmuose atskleidžiamas nuoširdus gimtinės, namų, tėvų, mylimųjų ilgesys. Ukmergiskės poetės Stasės Vitaitės-Babraitienės (Smilties) posmelyje galime pajusti stiprų tėvynės ilgesį: „Kas tave prie skruosto vakarais sušildys,/ Kas gaivins tau lūpas dobilo rasa?/ Ant širdelės gula svetimos mums smiltys,/ Svetima padangė stingsta akyse.“ Jose daug pagarbos žuvusiems vadams ir bendražygiams, dainose apdainuojamos aršios kovos ir skausmingos netektys, jose dažnai išsakoma artėjančios žūties nuojauta:

„Jau nėra laimėjimo vilties./ Tiktai geismas kautis lyg mirties./ Saulė leidžias. Pluoštai jos liepsnos/ Plazda dar ant žemės kruvinos./ Bet kai šaltos žvaigždės sužėrės,/ Jau mūs rankose ginklai tylės“, – rašė Bronius Krivickas, vienas žymiausių rezistencijos poetų. Posmuose galime įžvelgti partizanų pasiryžimą gyviems nepasiduoti – žūti arba laimėti. Patriotizmas suteikė partizanams jėgų lemtingu momentu patiems nutraukti gyvybės siūlą. Kai apsupdavo bunkerį, susižeisdavo kautynėse partizanai paskutinį šūvį skirdavo sau, kad nepakliūtų gyvi į priešo nagus. „Mirti nebaisu. Baisu išduoti“, – drąsiai ir ryžtingai nuskambėjo partizanės Marijos Žiliūtės (Eglutės) mintis.

Jie rinkosi niekieno nešaukiami, mirė, niekieno neraginami. Net ir moterys, apsiginklavusios meile Tėvynei, drąsiai keliavo į bunkerius, slaugė kovose sužeistus Lietuvos gynėjus. Partizanai visaip stengėsi sutrukdyti masiniams lietuvių trėmimams – rengdavo pasalas, užpuldavo ešelonus su tremtiniais,

padėdavo jiems pabėgti ir pasislėpti. Tėvynės gynėjai, padedami žvalgų, iš anksto sužinoję apie būsimą trėmimą, perspėdavo žmones. Ryšininkai, į pavojų statydami savo ir artimųjų gyvenimus, pranešdavo partizanams sovietinės politikos, komunistų veiklos naujienas, platino spaudą, kuri ugdė tautos dvasią. Partizanai ginklu priešinosi kolonistų įkėlimui į ištuštintus ūkius, naikindavo mokesčių dokumentus, turto surašymo aktus. Liaudies gynėjai kvietė mokytojus neraginti vaikų stoti į komjaunimo ir pionierių organizacijas.

Tyliai, nedrąsiai ošia raudą gimtosios žemės pušynai, liudininkai tos kruvinos praeities. Oriai kalvelėse stovi atminimo akmenys, kryžiai, menantys to meto didvyrius, be baimės išėjusius parnešti laisvės Lietuvai – mums. „Čia ilsis tie, kurie mylėjo/ Žibuoklės žiedą, ryto vėją./ Kurie nublokšt audrų išėjo/ Ir niekad niekad neparėjo/ Į laukiančios motulės glėbį,/ O krito rankomis apglėbę,/ Gimtosios žemės kauburėlių,/ Akių liepsna uždegę gėlę... „ – rašė poetas J. Lapšinskas.

Antrojo pasaulinio karo ir partizaninio judėjimo metais neliko nė vienos šeimos, kurios gyvenimo nesukrėtusių baisūs išgyvenimai ir netektys – juodas mirties, smurto, netiesos, išdavysčių varnas suko ratus nepaliojami. Negailastinga likimo ranka šimtams, ne – tūkstančiams, sustabdė gyvenimo švytuoklę. Kaip praradimus, laisvės troškimą, meilę tėvynei, tragišką šeimos likimą išgyveno visi ir kiekvienas atskirai? Į tuometinį gyvenimą pažvelkime Algirdo Vokietaičio, gabaus ir perspektyvaus mokytojo, kuris buvo vienas iš nedaugelio, sulaukęs laisvos Lietuvos, akimis. Pareigos jausmą Algirdui įskiepijo tėvai – suvalkiečiai patriotai, savo gyvenimo pavyzdžiu parodę, kokia svarbi yra kiekvieno mūsų pozicija siekiant tikslo. Aktyviai įsitraukęs į pasipriešinimo sąjūdį, išnaudodamas visas savo galimybes jis mėgino padėti mūsų tautai atgauti išsvajotą laisvę ir nepriklausomybę. Algirdui buvo be galo brangūs Vaižganto žodžiai: „... laisvė – tai siela, kuri gaivina mano Tėvynę“. Dar buvo studentas, kai per radiją išgirdęs apie karo pradžią be jokių svarstymų įstojo į partizanų gretas. Jau tuomet užteko drąsos iškelti trispalvę ant Trakų pilies bokšto. Algirdas Vokietaitis rašė straipsnius į pogrindžio laikraščius, platino spaudą. Aukštojo mokslo išsilavinimas ir svetimų kalbų mokėjimas padėjo guvaus proto jaunuoliui prisiimti atsakingą misiją – jis tapo Lietuvos Laisvės Kovotojų ambasadoriumi užsienyje, pravėrė duris į pasaulį. Viena iš daugelio užduočių – informuoti pasaulį apie padėtį okupuotoje Lietuvoje, platinti spaudą, pranešimus, stiprinti ryšius su lietuvių komitetais Anglijoje, Švedijoje, JAV.

Savo pareigas jis vykdė atsakingai, buvo pareigingas, diplomatiškas. Algirdas gali pasidalyti ir asmenine savo gyvenimo patirtimi, kaip išgyventi, nenustoti tikėti, nenusivilti pusantrų metų kalint nacių ir sovietų kalėjimuose. Sučiuptas vokiečių kaip švedų pabėgėlis, pasivadinęs svetima pavarde, Algirdas pakliuvo į Liepojos kalėjimą. Iš ten į Štuthofo koncentracijos stovyklą Vokietijoje. Pro šios stovyklos vartus retai kas išeidavo. Suraižytas, žaizdotas kūnas, deginantis skausmas – iškęsta, nesureaguota, išsaugota gyvybė. Sunkų fizinį darbą teko atlikti miškuose prižiūrimam sužvėrėjusių nacių, pavyko įsidarbinti raštinėje, vėliau geležinkelyje teko pakrauti ir iškrauti krovinius. Koncentracijos stovykloje vien slogios nuotaikos, mirtys. Algirdas savo akimis regėjo žodžiais nenusakomas egzekucijas – kalinių stumiami sunkvežimiai kasdien į krematoriumą atveždavo po penkiasdešimt ar net šimtą lavonų. Sušalusius kaip malkas vieną ant kito mesdavo į krosnį ir sudegindavo. Akys matė, o širdis negalėjo susitaikyti su tais kraupiais vaizdais. Visą žiaurumo, abejingumo, sužvėrėjimo mokyklą perėjo Vokietaitis. Baisi buvo ir evakuacija iš Štuthofa stovyklos. Išvargusiems, išbadėjusiems, avint batus mediniais padais teko eiti šimtus kilometrų slidžiu, snieguotu keliu. Paslydusį ar nebeturintį jėgų eiti, pargriuvusį nacių sargybiniai nušaudavo vietoje. Kievienu dieną kolonos gale šūviai girdėdavosi vis dažniau – kiekvienas pokštelėjimas reiškė vieno kalinio mirtį. Algirdas išliko. Jam teko kęsti ne tik pasityčiojimą, smurtą, bet ir išgyventi badą. Reibeno stovykloje nusilpę jie skaičiuodavo net savo žingsnius: „slankiodavom kaip šešėliai, o dažniausiai, taupydami energiją, net iš guolio nesikeldavome“. Stovykloje Algirdo Vokietaičio neaplenkė ir baisi dėmėtosis šiltinės epidemija. Išvežtas į mirštančiųjų kamerą jis išliko, išgyveno – taip lėmė likimas. Tuomet Algirdas džiaugėsi tik pačiu faktu, kad išliko gyvas, bet jautė didžiulį nusivylimą, nes iš vieno lietuvių tautos prieš pateko į kito – sovietų – rankas. Ilgas badavimas ir liga pavertė Algirdą, dar prieš metus buvusį atletišką vyrą, į paliegusį luošį, į gyvą skeletą. Tačiau širdyje niekada neužgeso meilė tėvynei. Bendravimas, pokalbiai su lietuvių patriotais, kenčiančiais už savo tėvynės laisvę, leido Algirdui Vokietaičiui pasijusti ne vienam ir tai padėjo išlaikyti vidinę pusiausvyrą, nepulti į depresiją, jokiais būdais nepasiduoti provokacijoms, išlikti, kad galėtų tęsti pradėtą darbą vardan Lietuvos. Nei naciai, nei sovietai, privertę Vokietaitį tarnauti savo armijoje, nepakeitė žmogaus ryžto. Daug kartų Algirdui teko atsiduoti į likimo rankas, daug kartų likimas sprendė, kur pasiūsti šį narsų patriotą – į laisvę ar į pražūtį. Vokietaitis, išlikęs

gyvas, rodos, net ir ten, kur išlikti neįmanoma, nenuleido rankų – rinko dokumentus, užrašus, nuotraukas, informaciją apie okupuotos Lietuvos padėtį platino po visą pasaulį – tegu pasaulis žino apie lietuvių narsą ir pasiaukojimą dėl savo krašto, dėl savo tautos laisvės. „Tėvynė aukščiau už viską. Kiekvienas žmogus savo gyvenime bent vieną kartą turi ryžtis didesniai žygiui – pasitarnauti savo tėvynėi. Tai yra didelė žmogaus laimė. Šiandien ta proga pasitaiko man, todėl esu laimingas“, –kalbėjo jis Lietuvos jaunimui.

Baigėsi karas, baigėsi rezistencija, baigėsi tremtys. Tauta išliko ir turi kuo didžiuotis. XX a. 5-tojo dešimtmečio siaubą išgyvenę buvo didvyriai visi kartu ir kiekvienas atskirai. Ar galime nesididžiuoti motina, kuri iš skausmo kraujuojančia širdimi, nepraliedama nė vienos ašaros oriai praeina pro aikštėjų gultinį nušautą savo sūnų, praeina ir nesustoja, kad išsaugotų ir pavojaus nesukeltų dar trims savo sūnums, tėvynės gynėjams. Kas, neišgyvenęs tokių siaubo akimirkų, gali suprasti? Pradėta kova už laisvę tęsėsi, tęsėsi penkiasdešimt metų, gal ir ne taip drastiškai, ne su ginklu rankose, bet laisvės troškimas liko gyvas. Penkiasdešimt metų gyvenome sovietinių okupantų šešėlyje, nešiodami širdyje laisvės troškimą. Anuomet kiekvienas turėjo teisę ir galimybę pasirinkti savo kelią ir nuspręsti, ar išdavus save, artimuosius, tėvynę tapti okupantų padlaižiu, ar tyliai kovoti už laisvą ir nepriklausomą tėvynę, už laisvą žodį, laisvą mintį, laisvą tikėjimą, laisvai plazdančią Lietuvos trispalvę, išdidžiai skambant Lietuvos himnui. Prieš aštuoniolika metų pakilo Lietuva: be ginklų, susikibę rankomis tūkstančiai stojome prieš okupantų tankus. Po pasaulį akimirksniu pasklido žinia apie lietuvių tautos nelygią kovą. Okupantai pabūgo, galbūt pasaulio pasmerkimo ir teismo, gal beginklės tūkstantinės žmonių minios, kurių vienijo tikslas – gimtos žemės laisvė. Giedodami „Tautišką giesmę“ meldėme pergalės, prašėme pagalbos Aukščiausiojo ir mums pavyko išsivaduoti iš sovietų okupantų gniaužtų – mes laisvi! Visiems, gyvenusiems dėl Lietuvos, kritusiems kovose, iškentusiems tremtis, lagerių siaubą, žiaurumus, galime tik nusilenkti. Jie tapo mūsų istorijos dalis, kurios neuždengs pilka laiko skraistė. Jie gyvi atsiminimų knygoje, „Tautinėje giesmėje“, mediniuose kryžiuose, gyvi mūsų tėvų širdyse, gyvi liks amžinai, išėję parnešti mums laisvės savo delnuose.

Vilties keliu

Irma Granickaitė

Anykščių rajono Kavarsko vidurinė mokykla
Mokytoja Neringa Vilkytė-Augustinavičienė

Mano pasirinktas rašinio herojus – šimtmetis senelis, įveikęs ilgą, kupiną vilties ir išbandymų gyvenimo kelią.

Eduardas Simaška gimė 1909 metų liepos 22 dieną Ukmergės apskrityje, Kavarsko valsčiuje, Pasusienio kaime, medinėje gryčioje po šiaudinių stogu. Augo labai religingoje katalikiškoje šeimoje. Jo tėveliai – Jurgis ir Antanina Simaškos – užaugino dvi dukteris ir keturis tvirtus sūnus. Be šių vaikų, du sūnūs mirė dar kūdikystėje, o sulaukęs paauglystės mirė dar vienas brolis. Šeimoje Eduardas buvo jauniausias. Kaip daugelis to meto vaikų, piemenavo ir padėdavo tėvams nudirbti ūkio darbus.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę 1918 m. pradėjo kurtis legalios kaimo mokyklėlės. Mokyklos veidavo 3–8 metų mėnesius, mokydavosi 5–15 mokinių. Buvo mokoma lietuviškai skaityti ir rašyti, skaičiuoti, bažnytinių giesmių ir maldų. Didžioji dalis mokyklų įsikurdavo ūkininkų sodybose, kurias kaimo bendruomenė padėdavo išlaikyti. Mažasis Eduardas pradžios mokyklą baigė 1921 metais gretimame Vaišviliškių kaime. Šeimai buvo garbė, jei iš šeimos bent vienas vaikas išeidavo aukštesnius mokslus. Nors Eduardas buvo kupinas noro siekti mokslo, bet dėl susidariusių sąlygų toliau mokytis negalėjo. Reikėjo tėvams padėti dirbti ūkyje, nes vyresnysis brolis Vladas mokėsi Kauno kunigų seminarijoje, o kitas brolis Matas tarnavo kariuomenėje. 1923 metais, broliui grįžus iš kariuomenės, Eduardas įstojo į antrą Anykščių progimnazijos klasę. Besimokydamas Anykščių progimnazijoje artimai bendravo su rašytojo Antano Žukausko sūnumi Stasiuku, dažnai lankėsi jų namuose. Vaikinai kartu mokėsi progimnazijoje, laisvalaikiu žaisdavo kamuoliu.

Progimnazijoje baigęs keturias klases buvo priimtas į penktą Ukmergės gimnazijos klasę. Ten jis įstojo į ateitininkų katalikišką jaunimo ugdymo organizaciją, kuri buvo įkurta 1910 m. ir vienijo mokinius, studentus bei mokslus baigusius organizacijos narius. Ateitininkų organizacija siekė atnaujinti, stiprinti ir kurti Lietuvos pilietinę visuomenę ir Bažnyčią. Deja, Eduardui mokantis baigiamojame klaseje, ateitininkų organizacijos veikla prezidento Antano Smetonos buvo uždrausta. Vėliau ateitininkų kuopos susirinkimus ir veiklą teko organizuoti nelegaliai.

Baigęs mokslus Ukmergėje, Eduardas nutarė sekti savo brolio, kunigo Vlado Simaškos, pėdomis ir įstojo į Kauno kunigų seminariją. O vėliau – į Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakultetą, kurį baigė 1936 metais. Studijuodamas Kaune klausėsi profesoriaus Stasio Šalkauskio, Jono Mačiulio-Maironio paskaitų. Poetą Maironį prisimena kaip labai rimtą, dalykišką dėstytoją.

Po studijų vikaravo Kauno Kristaus Prisikėlimo parapijoje, dirbo Kauno Jono Jablonskio pradinės mokyklos kapelionu, tikybos mokytoju. Labai šviesiai ir pakiliai prisimena pirmuosius savo mokinius, tarp kurių buvo Valdemaras Adamkevičius, Laima Gričiūtė. Valdas, vėliau tapęs Lietuvos prezidentu, kunigo Eduardo atmintyje išlikęs kaip žvalus, sportiškas jaunuolis.

Vėliau dirbo arkivyskupijos kurijos archyvaro padėjėju. Su didele meile ir pašaukimu jis dėstė Kauno aukštesniojoje technikos mokykloje tikyba ir buvo šios mokyklos kapelionas. Inteligentiškas, jaunimo mylimas, atsakingas jaunas kunigas buvo pastebėtas ir įvertintas Bažnyčios hierarchijos.

Tačiau visus ateities planus ir vizijas sugriovė prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas. 1940 metais Eduardas kaip vikaras grįžta į gimtąją Kavarsko parapiją. Nuo 1941 m. rugsėjo iki 1945 m. rugsėjo vidurio – Ukmergės valstybinės gimnazijos tikybos dėstytojas ir kapelionas. Nuo 1942-ųjų gruodžio iki 1945 m. rugsėjo vidurio, be turimų pareigų, teko eiti ir Šalkavos bažnyčios kuratoriaus pareigas. Net turėdamas daug atsakingų pareigų monsinjoras Eduardas jas vykdė su meile, visada padėdamas tiems, kuriems reikėjo patarimo, dvasinio sustiprinimo.

Traukiantis frontui į Vakarų, įsakmiai buvo raginamas vykti iš Lietuvos. Kunigas Eduardas atsakė: „Kaip aš galiu pabėgti? Kiekvieną dieną į mano kopyčią ateina maldininkai. Aš turiu būti su jais.“ Čia karo ir nežinio nualinti žmonės rasdavo prieglobstį ir dvasinį palaikymą.

Praslinkus karo šmėklai, prasidėjo nelygiavertė partizaninė kova. Partizanus vienaip ar kitaip rėmė daugelis Lietuvos kaimo ir miesto žmonių, taip pat ir Lietuvos katalikų Bažnyčia. Partizaninių kovų metai – vienas dramatiškiausių ir tragiškiausių Lietuvos istorijos puslapių.

Kunigo Eduardo rezistencinė veikla prasidėjo 1944-ųjų rudenį Šalkaroje (Ukmergės apskr.) ir truko iki 1945-ųjų rudens. Užmezgė ryšį su besikuriančiu partizanų būriu, kurio vadas buvo Bronius Fakubasis, slapyvardžiu Stiklas. Partizanams teikė materialinę ir moralinę pagalbą, aprūpindavo sakramentais, suteikdavo prieglobstį. Sužeistam partizanui suorganizavo medicininę pagalbą. Daug bendravo su ryšininkėmis, padėdavo perduoti žinutes, parūpindavo vaistų, maisto. Tuo metu reikėjo veikti atsargiai ir apgalvotai. Turėjo nujauti, apie ką su kuo kalbėti, kada patylėti. Partizanams buvo labai svarbi jo pagalba. Deja, tarp partizanų buvo išdavikų. Prasidėjo organizuotos pasalos, suėmimai. 1945-ųjų pabaigoje gavęs paskyrimą į Kurtėnus maždaug po dviejų savaitių nuvyko į Lygumas (Šiaulių apskr.), o 1946 m. birželio mėnesį buvo areštuotas. Kalėjo Šiaulių, Kauno, Vilniaus Lukiškių kalėjimuose ir saugumo rūsiuose. Apie kankinimus ir grasinimus kunigas Eduardas nekalba. Tik šypsosi: „Dievas leido – išgyvenau!“

Galutinis karo tribunolo teismas 1947 m. kovo mėnesį jam paskyrė 10 metų laisvės atėmimo bausmę. Buvo išvežtas į Šiaurę prie Obės (501-oji statyba), kur nežmoniškomis gyvenimo ir darbo sąlygomis teko tiesti geležinkelį nuo Vorkutos iki Obės. Vėliau dirbo anglių kasyklose. Katorgininkai kas valandą mirdavo nuo ligų, išsekimo ir bado. Jų laidotuvėmis niekas nesirūpindavo, kūnai buvo surenkami ir išvežami kaip šiukšlės. Laisvesniu nuo darbo metu pasislėpę sandėliuose drauge su kitu kalinčiu kunigu aukodavo Šv. Mišias. Už šias nelegalias apeigas galėjo būti nubausti ir uždaryti į karcerį. Spiginant 30–40 laipsnių šalčiui pusplikiai buvo varomi į pirtį praustis. Po vienu tokių maudynių kunigas Eduardas sunkiai susirgo plaučių uždegimu. Gyvybė kabojo ant plauko. Tik vieno katorgos gydytojo dėka jam buvo skirtas šioms toks gydymas. „Pasveikau, išgyvenau, Dievas leido – ir į Lietuvą sugrižau“, – džiaugiasi kunigas Eduardas. Sugrižusį kunigą Eduardą Simašką Lietuvoje sovietinė valdžia sutiko labai nepalankiai, šnairavo į jį, vadino net banditu ir neleido eiti atsakingesnių pareigų. Grižęs iš tremties nuo 1956 m. liepos 30 dienos iki 1958 m. gruodžio 23 dienos buvo Šiaulių Šv. Jurgio parapijos altarista. 1958–1965 m. kunigavo Gruzdžių Švč. Trejybės ir 1965–1967 m. – Vidurinės

Šv. Kryžiaus bažnyčioje. Vėliau klebonavo Šimkaičių Šv. Vyskupo Martyno, Skarulių Šv. Onos ir Deltuvos Švč. Trejybės bažnyčiose.

Eidamas 77-uosius metus atšventė kunigystės 50-ies metų jubiliejų ir tada pagal Bažnyčios nuostatus reikėjo atsisakyti vadovaujamų pareigų. Vyskupo buvo paskirtas Šiluvos Švč. Mergelės Marijos Gimimo bazilikos altarista. Į Šiluvą atvažiavo 1986 metais. Čia kunigas Eduardas Simaška gyvena iki šiolei. Sako, kad savo maldose Dievo prašo tik taikos ir ramybės pasauliui. Skaudžius gyvenimo įvykius prisimena nenoriai, sau nepriskiria jokių žygdarbių ir nuopelnų. Tai nepaprastai kuklus ir giedros nuotaikos žmogus. Sako, kad jei taip Dievas norėjo, taip ir yra. Dėl to, kad sulaukė tokio garbaus amžiaus, šiluviškių pagarbiai vadinamas Tėveliuku. 2009 m. liepos mėnesį monsinjoras Eduardas Simaška šventė šimto metų jubiliejų. Džiaugiuosi, galėdama pristatyti garbingą žmogų, kilusį iš gimtųjų Kavarsko apylinkių. Gražiausias Eduardo Simaškos būdo bruožas – tai, kad jis neskirsto žmonių į priešus ir draugus. Visur bando išvelgti nors truputėlį vilties.

Vardan tos Lietuvos...

Silvija Stankevičiūtė
Krakių Mikalojaus Katkaus gimnazija
Mokytoja Almonė Šilkaitytė

„Lietuva yra visas mano gyvenimas“, – tokiais žodžiais tėvynę apibūdina buvęs tremtinys, savamokslis skulptorius, nagingų rankų meistras bei Krakių šviesuolis Juozas Meškuotis. Beveik 10 metų praleidęs sunkiųjų darbų lageryje, šis žmogus nenešioja užantyje akmens ir nelaiko savyje pykčio. Patyręs daug kančių, nelaimių ir negandų, jis nesistengia ištrinti įvykių iš savo atminties, netgi, priešingai, noriai dalijasi prisiminimais su jaunimu ir atskleidžia tikrą, nesuklastotą savo, o kartu ir visos Lietuvos istoriją. Negana to, šis žmogus, daug metų kovojęs už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę, praeičiai įamžinti sukūrė 7 paminklus. Iškalti akmenyje jie neleidžia laikui paslėpti sovietų vykdytos agresijos, žiaurumo ir dar šimtmečius bylos ateities kartoms apie tai, kiek gyvybių buvo paaukota nelygioje kovoje. Džiaugiuosi, kad pažįstu savo krašto žmogų, kad jo dėka galiu suvokti praeities įvykių svarbą tėvynei ir tautai, todėl labai vertinu visus prisiminimus, kuriuos išgirdau iš senolio lūpų.

Nors žodį „tremtis“ suvokiau jau seniau, tačiau tik išklausiusi pasakojimą ėmiau įsivaizduoti, kokiomis sunkiomis sąlygomis lageriuose gyveno žmonės, jei tai iš tiesų galima pavadinti gyvenimu. Mano pašnekovas nepriklauso pirmajam masiniam trėmimui, kuris vyko 1941 metais ir kurio metu buvo išvežta 20 tūkstančių Lietuvos piliečių. Visi jie buvo apšaukti liaudies priešais ir išdavikais. Toks pat kaltinimas 1948 m. buvo perskaitytas ir Juozui Meškuočiu. Dabar nėra lengva atsekti visas suėmimo priežastis: gal už tai, kad brolis Vytautas išėjo partizanauti ir miške per susišaudymą žuvo, gal už dalyvavimą slaptoje pagrindinėje lietuvių veikloje, o gal tiesiog už tai, kad nuo pat vaikystės namuose ir pradžios mokykloje buvo įskiepyta meilė gimtinei Lietuvai.

Nuteistas sovietų valdžios ir pripažintas politiniu kaliniu, jis buvo priverstas palikti mylimą kraštą ir išsiųstas į Kanjono lagerį Magadano srityje. Tuomet ir prasidėjo daugiau nei dešimtmetį trukusi vargo ir kančių epopėja.

Įkalinimo sąlygos buvo vienos iš žiauriausių, ir kiekviena diena, praleista Kanjone, prilygo dviems paroms, išgyventoms kituose lageriuose. Alkis, skurdas, šaltis – tai kasdienybė, kurios negalėjo išvengti nė vienas, čionai pakliuvęs. Maisto daaviniai buvo labai menki. Per maži net vaikui, o ką kalbėti apie sveikus, suaugusius vyrus. Lageryje Juozas Meškuotis svėrė 42–45 kg. Sunku įsivaizduoti tokio svorio jauną, darbingą vaikiną, tačiau, ko gero, taip atrodė visi politiniai kaliniai. Kyla klausimas: kaip tokiomis sąlygomis galima išgyventi? Anot pašnekovo, buvo du dalykai, padėję iškėsti baisiausią jo gyvenimo tarpsnį. Vienas iš jų – mintys apie šeimą. Nors lageryje nebuvo leidžiama turėti asmeninių daiktų ir net nuotraukų niekas neturėjo, tačiau žinojimas, kad kažkur, gal labai toli toli savame krašte, o gal klaidžiam ir atšiauriame Sibire, yra tave mylintys artimieji, suteikdavo dvasiai jėgų ir stiprino viltį nepasiduoti, kovoti su lemtimi. Tik mintys apie širdžiai mielus dalykus galėjo praskaidrinti 10 valandų trukdavusius sunkiausius, sveikatai kenksmingus darbus įvairiose kasyklose. Kartais būdavo situacijų, kai jokios mintys nebegalėdavo padėti. Imu įsivaizduoti, kaip jausdavosi žmogus, kurio darbo vietą jo paties draugai vadindavo morgu. Tokie sunkumai paveikdavo protą, atimdavo sveikatą. Tai patyrė ir Juozas Meškuotis. Žinoma, apie jokiais apsaugos priemones dirbant su radioaktyviomis medžiagomis net nebuvo kalbos, todėl neretai darbe kaliniai apsinuodydavo, sunkiai susirgdavo ir mirdavo. Jau pirmąją savo darbo dieną Juozas Meškuotis sužinojo, kad jo darbo vietą kaliniai vadino lavonine. Nors dauguma kalinių buvo jauni, tačiau tai neteikė jokių vilčių išgyventi. Vėliau vos ne vos J. Meškuočiui pavyko išvengti mirties gniaužtų. O buvo taip.

Susirgęs Meškuotis pateko į lagerio ligoninę. Jėgos seko, beveik negydė, kol atsitiktinai išgirdo gydytoją vokiečių kalbant, kad tam jaunuoliui (atseit, Juozui) nebedaug liko gyventi. Sukaupęs paskutines jėgas, Juozas ėmė ir paklausė vokiškai, kiek konkrečiai jam dar lemta. Gal tai pamalonino vokiečių, kad kalinys kalba gimtąja jo kalba, bet nuo to laiko jis ir vaistų parūpino, ir pasveikusį Meškuotį pripažino visai nedarbingu. Vokiečių gydytojo pastangomis J. Meškuotis tarsi gavo antrąjį kvėpavimą, nors gyvenimas dar ilgai nesikeitė ir toliau viskas tekėjo sena vaga. Sovietai kaip ir anksčiau su kaliniais elgėsi lyg su gyvuliais. Vardai ir pavardės buvo nereikalingi. Pašnekovas mena laikus, kai ant jo drabužių puikavosi antsiuvas su numeriu Pi-354. Tokiomis priemo-

nėmis buvo siekta žmones paversti bejausmėmis ir nieko nesuprantančiomis būtybėmis. Nors labai norėta sumenkinti lietuvių tautą, tačiau okupantams tai nepavyko, ir kuo daugiau tremtiniai buvo kankinami ir skriaudžiami, tuo labiau jie vertino savo pastangas ir savo tėvynę.

Kitas dalykas, padėjęs išgyventi lageriuose, anot Juozo Meškuočio, buvo žmogaus išradingumas ir išsimokslinimas. Tie, kurie mokėjo iš paprastų dalykų pagaminti naudingus buitines rakandus, galėjo palengvinti kasdienybę ne tik sau, bet ir lagerio draugams. Bene įdomiausias ir įspūdingiausias to laikotarpio Juozo Meškuočio kūrinys – tai akordeonas (jis saugomas Kėdainių krašto muziejuje. Pati groju akordeonu ir žinau, kad šį instrumentą sudaro šimtai tarpusavyje susijusių smulkių detalių ir kiekviena jų labai svarbi. Neužtenka mygtukus sudėti į jiems skirtas vietas, svarbu, kad kiekvienas atitiktų tikslų toną. Galbūt ilgai pasukęs galvą tai padarytų muzikas profesionalas, tačiau reikia prisiminti, kad Meškuotis gyvena lageryje, kur sąlygų kūrybai ir meistravimui visiškai nebuvo. „Jeigu žmogus turi didelį tikslą išgyventi ir dar būti naudingas Lietuvai, jis privalo pasitelkti visą savo išradingumą ir nepraleisti nė vienos pasitaikiusios progos“, – taip mąstė ir tuo pasinaudojo Juozas Meškuotis. 1954 m., jau po Stalino mirties, kai režimas buvo šiek tiek sušvelnintas, Kanjono lagerio kareivinėse kilo gaisras. Ugnis sunaikino keletą pastatų ir juose buvusį inventorių, todėl kai kuriems tremtiniams buvo leista pasiimti iš gaisravietės, ką ras vertingo. Juozas Meškuotis per tokius „pasivaikščiojimus“ į baraką tempdavo viską, ką dar buvo įmanoma pritaikyti buičiai. Iš konservų skardinių ėmė gaminti dubenėlius, iš metalo liekanų – šaukštus. O kartą, suradęs net 4 bajaranų ir 6 armonikų likučius, Juozas Meškuotis nusprendė ir juos atgaivinti. Pirmoji ilgai brandinta idėja buvo pagaminti armoniką, tačiau draugo latvio kritika, kuris buvo baigęs muzikos mokslus ir tikras šios srities specialistas, sumaišė visas kortas ir pakeitė planus, todėl lietuvis kalinys pasiryžo pagaminti 120 bosų akordeoną. Iš muzikai nebetinkamų instrumentų jis sugebėjo padaryti naudingą daiktą. Iš metalo dirbtuvių gavęs plieno sukūrė vibratorius, o iš medžio padarė apdailos juosteles. Kruopštus darbas tęsėsi ištisus metus, po darbo valandų. Apie muziką nieko nenutuokiantis asmuo to tikrai nebūtų įvykđęs. O Juozas Meškuotis nuo vaikystės iš tėvo išmoko groti įvairiais instrumentais, vėliau buvo pradėjęs lankyti Kaune muzikos mokyklą. Tik kaip lagerio sąlygomis galima suderinti tokio sudėtingo instrumento garsus? Juozas Meškuotis pasakoja, kad lageryje kiekvieną rytą tuo pačiu metu apie minutę laiko per garsiakalbius buvo leidžiamas natos La garsas. Tai buvo tarsi ženklas,

kuriuo remiantis buvo galima suderinti akordeono tonus. O kai po tremties šis instrumentas buvo pargabentas į Lietuvą, patikrinus paaiškėjo, kad net 420 virpesių atitiko tiksliai natas ir tik trys buvo netikslūs! Štai koks darbštumas bei gebėjimas kelia nuostabą, o kartu ir verčia susimąstyti. Pasirodo, net pačiomis sunkiausiomis gyvenimo sąlygomis įmanoma nuveikti didžius darbus. Tremtiniai ėmėsi visko, kad bent truputį galėtų pakeisti ilgametę rutiną. Lageryje Juozas Meškuotis iš Kaukazo riešutmedžio dar pagamino dvi gitaras. Muzikai jis paskyrė daug brangaus laiko. Kai jau buvo padaryti instrumentai, susibūrė ir orkestras, kuriam vadovavo karui baigiantis iš Austrijos sovietų pagrobtas dirigentas. Galbūt muzikavimas lageryje buvo vienintelis saviraiškos būdas. Be to, tai rodo, kad žmonės siekė bent trumpam praskaidrinti savo niūrią ir sunkią kasdienybę. Išradingumas ir kūrybinė veikla daugeliui suteikė jėgų tikėti ateimi. Tik savo pastangų ir draugų dėka jie kabinosi į gyvenimą ir išgyveno.

Dar viena ypatybė, išryškėjusi daugelyje lagerių, – tai įvairių tautų piliečių gausa. Gali pasirodyti keista, kad į lagerį pakliuvo skirtingų šalių, kultūrų ir tikėjimo žmonės. O gal tai įrodymas, kad SSRS vykdyto genocido mastas buvo milžiniškas. Be abejo, tremtis nukentėjusiuosius suartino ir tautybė nebetrukdė megzti ryšiams. Visi buvo tartum broliai. Kaip minėjau, Juozui Meškuočiui lageryje labai padėjo vokiečių gydytojas, kurį rusai palaikė disidentu ir pagrobę įkalino. Pagalbą teikė ir šaltkalvis gruzinas, ir dailidė lenkas, o ką jau kalbėti apie nuolat palaikiusius draugus latvius, estus ir netgi pačius rusus. Geriausiai lageryje sekėsi tiems, kurie mokėjo bent keletą užsienio kalbų. J. Meškuotis teigia, kad vokiečių kalbos mokėjimas daugelį galėjo išgelbėti iš sudėtingų situacijų. Tai padėdavo išsiderėti lengvatas ir užmegzti naujas pažintis. O jei tokie žmonės būdavo dar ir nagingi, tuomet galėdavo net praturtėti. Kadangi mano pašnekovas Juozas Meškuotis buvo daugelio sričių meistras, todėl į jį pagalbos kreipdavosi net ir karininkai, o tremčiai pasibaigus jis jau turėjo susitaupęs nemažą sumą pinigų naujo gyvenimo pagrindui. Deja, dar ilgai likimas buvo kupinas sunkumų, nemalonių staigmenų.

Netiesa, kad pasibaigus tremčiai, visi vargai irgi baigiasi. Juozui Meškuočiui grįžus į Lietuvą, prasidėjo nauji vargai. Namai buvo užimti, o jis pats Lietuvos padangėje tarsi neegzistavo. Didžiausias keblumas buvo tas, kad iš pradžių šeimai, kurią Juozas sukūrė su lietuve tremtine, neleido gyventi Lietuvoje, o Meškuotis visa širdimi troško, kad jo vaikai kalbėtų ir rašytų lietuviškai ir mokytųsi tik lietuviškoje mokykloje. Sako, jau buvo suradęs išeitį: šeima būtų

gyvenusi Latvijos kaimelyje, kuris buvo prie pat Lietuvos sienos. Tokiu atveju vaikai galėtų lankyti Lietuvos mokyklą. Tačiau susiklosčius palankesnėms aplinkybėms, tikslas buvo pasiektas ir Meškuočių šeima įsikūrė Lietuvoje. Sovietinė valdžia nuolat stebėjo buvusio kalinio ir tremtinio (išleistas iš lagerio, Juozas susirado savo mamą ir seserį, kurios irgi buvo tapusios Sibiro tremtinėmis ir kurioms vėliau buvo labai reikalingos nagingos Juozo rankos) gyvenimą bei veiklą. Nepaisant to, Juozas Meškuotis prisidėjo prie „Lietuvos Katalikų bažnyčios kronikos“ leidimo, palaikė glaudžius ryšius su arkivyskupu S. Tamkevičiumi, nuolat savo šeimoje puoselėjo meilę tėvynei. Jis sukūrė akmens skulptūras, kad kitiems primintų tai, ką patyrė pokario Lietuva.

Vis dėlto lageris ir tremtis paliko gilų randą šio žmogaus gyvenime. Tie metai buvo tiesiog ištrinti iš gyvenimo. Bet ne iš atminties. O prisiminimus padeda išsaugoti nuotraukos, kurių albumas saugomas Kėdainių krašto muziejuje. Dar šeši asmeniniai albumai guli paties menininko namuose. Juozas Meškuotis niekada gyvenime su niekuo nesipyko, todėl neturi priešų ir drąsiai kalba apie praeitį. Išėjęs iš lagerio dar šešerius metus rašė dienoraštį, kuriame aprašė daugelį skaudžių ir džiugių akimirkų. Atrodo keista, kad senolis pašnekovas nesiekia išgarsėti. O kai kalba pakrypsta apie dabartinę, t. y. nepriklausomą Lietuvą, nušvinta Juozas Meškuotis, prisimena Baltijos kelią, 1990-ųjų sausio įvykius, tėvo palaikų parvežimą iš Sibiro – tai jis padarė pirmas Lietuvoje! lietuvišką trispalvę Krakėse, Sąjūdį, Kovo 11-ąją... Šis žmogus yra labai šviesios atminties, visuomet noriai padeda tiems, kuriems reikia pagalbos, be galo myli vaikus, kurių užaugino trejetą, ir didžiuojasi mažaisiais anūkais: „Mano anūkai, – sako, – patys geriausi.“ Be to, kiekvienas krakiškis žino, kad Juozas Meškuotis myli ir medį, todėl juos sodina, skiepija, prižiūri.

Šio žmogaus gyvenimas dabarties dienomis yra nuo rašytinės istorijos neatskiriamas žinių šaltinis. Jis neleidžia užmiršti reikšmingų faktų ir mano kartai primena, už ką mūsų protėviai atidavė savo sveikatą ir gyvybę. Savo pasakojimą Juozas Meškuotis baigia žodžiais: „Lietuva yra mano tėvynė, ir tie, kurių gyslomis teka lietuviškas kraujas, privalo išmokti ją mylėti.“

Susimąstau. Imu svarstyti savo ir savo bendraamžių elgesį, mėginu suvokti, kodėl šiuo metu turėdami ilgai siektą ir išsvajotą laisvę jos nebebrangiame, nebevertiname, kodėl kai kam darosi nebesvarbi tautybė ir gimtinė. O gal pats laikas keisti savo mąstymą ir elgesį, nes Lietuva buvo, yra ir bus mūsų protėvių ir mūsų visų tėvynė.

Kai skirti du gyvenimai

Eglė Salatkaitė

Vilniaus Martyno Mažvydo vidurinė mokykla
Mokytojai Vida Naudužienė, Paulius Bakanas

Kartais į rankas patenka ne tik grožinės literatūros knygos, bet ir paprastų žmonių memuarai. Dažniausiai – tai tremties literatūra, kuriai parašyti neužtenka dienos ar keletos mėnesių. Liūdnos istorijos prasideda beveik prieš šešiasdešimt metų, 1941-aisiais, kai nuo Tėvynės, nuo protėvių kapų, senųjų trobų, žmonės buvo prievarta atskiriami ir be kaltės išvežami į gūdžias amžinojo išalo, Sibiro žemes: Vorkutą, Intą, Krasnojarską, Irkutską... Jauni ir seni žmonės, kurie iki tų baisių metų gyveno čia, buvo šaltakraujiškai išplėšti iš Tėvynės Lietuvos. Iki šiol ši mūsų tautos žaizda kraujuoja ir negyja. Kiekvieno lietuvių, kuris buvo įrašytas į vežamųjų sąrašus Sibiro glūdumon, istorijos pradžia buvo vienoda. Visus juos Sovietų Sąjungos kareiviai ištrėmė iš gimtųjų namų, negailestingai suvarė į gyvulinius vagonus ir išsiuntė mirčiai į nąsrus.

Todėl mes, gimę ir augantys laisvoje Lietuvoje, nelabai gilindamiesi skaitome tremtinių literatūrą ir negalime įsivaizduoti gūdžion šiaurėn vežamų nekaltų žmonių išgyventų jausmų. Galbūt, nuo metų tėkmės pageltusios nuotraukos mums labai daug pasakytų apie šių žmonių kančias ar šviesų vilties spindulį. Sklaidydama tarp pirštų trapius albumo lapus suprantu, kad jose yra mano kartos pradžia, o su ja ir mano močiutės – Stasės Grigaitės Karietienės, sunkus tremtinės gyvenimas.

Kadangi trėmimai tęsėsi ir po Antrojo pasaulinio karo, 1945-ųjų metų vasaris buvo lemtingas mano močiutei. Ji yra kilusi iš Panevėžio rajono, Margių kaimo. Šeimoje močiutė gyveno su tėvais ir dar keturiais broliais. Taigi

baigusi mokyklą ir būdama vos aštuoniolikos metų, ji jau dirbo mokytoja Kėdainių rajono Kuronių pradinėje mokykloje. Močiutė man minėjo, jog tada, dar būdama jauna, nemaniusi, kad pažįstamų kauniškių priėmimas pernaktoti sukels tokią didelę ir kupiną nežinomybės sumaištį jos pačios gyvenime. Šiuos žmones ji pažinojo ir anksčiau, žinojo, kad jie nepritarė Sovietų Sąjungos aneksijai, todėl platino antisovietinę spaudą. Studento, viešėjusio pas močiutę, ji pavardės jau nebepamena, o kiti buvo partizanų vadas Jonas Dambrauskas ir ryšininkas Karuža, kurio vardas, deja, močiutei išsitrynė iš atminties. Būtent šis žmogus vėliau ir išdavė ją. Pasirodo, jie jau buvo patekę į saugumo akiratį.

1945-ųjų vasario 26-oji niekuo neišsiskyrė iš kitų žemiškų dienų, tokia pat šalta, vėjuota, tačiau ji įsirėžė močiutei į atmintį visam gyvenimui. Tą dieną ji buvo suimta Pagiriuose ir arklių traukiamu vežimu išvežta tardyti į Ukmergės kalėjimą. Kaip ir kitomis dienomis, jauna mokytoja su drauge Joana Railaite-Slučkienė (Neringa) buvo Pagirių miestelio centre. Prie bevaikštinėjančių merginų pribėgo keli kaimo berniūkščiai ir padavė močiutei kvietimą į mokytojų susirinkimą, kuris turėjęs įvykti Siesikuose, Ukmergės rajone. Paėmusi kvietimą ir išvydusi, jog kvietime nurodytas susirinkimo laikas jau seniai praėjęs, močiutė aiškino berniūkščiams, kad šie apsiriko. Vaikai tik kvatojosi ir sakė jai paskubėti lipti į jau privažiavusį vežimą, nes susirinkimas svarbus, o susirinkę mokytojai tik jos ir telaukia. Taigi vilkėdama tik tai, ką apsirengė išeidama į miestą, be maisto ir drabužių atsargų, buvo išvežta į Ukmergės kalėjimą. Gal tada mažieji kaimo berniūkščiai neįtarė, kokią paslaugą padarė sovietų kareiviams, kurie močiutę lydėjo dviem vežimais. Vienas iš karininkų įsakė užsidengti veidą. Jau tada močiutė suprato, kad žvilgsnis į pažįstamo kaimelio vaizdus pro pirštus gali būti paskutinis.

Ukmergėje močiutė buvo tardoma rusų karininkų, tačiau apsimetė, kad nesupranta jų kalbos. Todėl tardymas vyko dalyvaujant vertėjui. Močiutė man pasakojo, kad iš tikrųjų norėjo laimėti laiko, kad spėtų pagalvoti, ką reikia atsakyti. Po šio tardymo, trukusio dieną, močiutė buvo nuvesta į kamerą. Tamsioje ir niūrioje kameroje buvo uždarytos dar penkios moterys, kurių močiutė visai nepažinojo. Visas nelaimėles siejo bendras nerimas ir nežinomybė dėl to, kas turės įvykti vėliau. Pirmąją dieną apie tai, kad močiutė suimta, niekas iš giminių nežinojo. Galiausiai sunerimusi ir išsigandusi jos mama išsiaiškino, kad dukra yra čia, Ukmergėje. Vienintelį daiktą, kurį motinai sargai leido perduoti kalinčiai mylimai dukrai, buvo sena skara, išsaugota iki šių dienų. Ji

buvo didžiulė, šilta, mažais kvadratėliais. Tautinių raštų motyvai tarsi bylojo, kad močiutė išsiveža dalį Lietuvos savo rankose. Tai buvo vienintelis Tėvynės prisiminimas Sibire. Po kelių dienų močiutę ir tas dar penkias moteris arklių traukiamais vežimais perkėlė į Lukiškių kalėjimą Vilniuje. Čia močiutė buvo priversta kalėti vienerius metus. Visus šiuos metus ji kalėjo niekieno nelankoma, nes tėvai ilgai nežinojo, kur jų dukra yra, o broliai buvo išsibėgioję po Lietuvą: vienas dirbo Kaune, kitas susirado užuovėją Panevėžyje. Močiutė buvo jauniausia šeimoje. Namai liko tušti, gyvenami tik prislėgtų tėvų. Manau, kad šie iš močiutės atimti vieneri gyvenimo metai kalėjime buvo jai tokia skaudi patirtis, kad ji nieku gyvu nenori apie juos šnekėti. Galiu tik mėginti įsivaizduoti, kaip slegiančios kameros ir kalėjimo sienos ją žlugdė, kiek ašarų jos matė, kiek prisigėrė ne tik mano, bet ir kitų močiučių ar senelių dejonų. Taigi tada, kai močiutė man nenoriai pasakoja apie savo vienus iš baisiausių metų, nekamantinėju jos, nes gerbiu tylą, kuri pasako apie išgyventus sunkumus itin daug. Nedaug yra jos prisiminimų apie šį laiką, gal tik vienas, kuris giliai įstrigo močiutės mintyse.

Tai buvo diena, kai visi nuteistieji turėjo būti išvežti į Sibiro glūdumą – Vorkutą. Lauke karaliavo vasara. Vilnius skendo liepų žieduose. Močiutė pasakojo, kad ankstyvą rytą visiems kaliniams liepė susirinkti į kalėjimo kiemą. Kiekvienas bandė pasiimti nors menką daiktėlį su savimi, tačiau karininkai viską atėmė. Močiutė tik spėjo ant savęs užsigaubti motinos duotą skarą. Tuomet, kai visus kalinius išrikiavo, niekam neleido stovėti – visus suklypdė čia pat – ant grindinio. Koks turėjo būti pažeminimas jaunai sielai, kokį turėjo sukelti bejėgiškumą toks klūpojimas, sugniaužus ant krūtinės motinos skarą. Kaip įmanoma susitaikyti su tuo, kad tave begėdiškai paklypdė žmonės, kuriems nieko pikto nepadarei. Vėliau nuteistieji pėsčiomis ėjo pro Tauro kalną, Pylimo gatve... Liepose dūzgė bitės, kvėpėjo medumi, o akyse nebeblizgėjo ašaros: visos buvo išverktos. Kai šie žmonės ėjo gatve, dar ruseno mažytė viltis duoti žinią savo artimiesiems. Jie slapčiomis mėtė žemėn mažas popieriaus skiauteles su užrašytais savo adresais, vildamiesi, kad kas nors radęs, duos žinią artimiesiems. Deja, žmonių viltys buvo surinktos negailestingų sovietų kareivių: jie lipo nuo arklių ir rinko tremtinių gyvenimus, plėšė į dar mažesnes skiauteles. Stotyje kaliniai buvo sulaipinti į gyvulinius vagonus, tada ši milžiniška eilė pajudėjo į Kauną, kur turėjo būti paimta dar dalis nuteistųjų, ne savo valia privalėjusių važiuoti į Sibirą.

Tada prasidėjo ilgoji ir tolimoji kelionė – 2500 kilometrų – į Vorkutą. Kaip močiutė pasakojo, traukinys raitėsi per Sibiro tundras ir taigas kaip gyvatė. Gyvatė, kuri tiek daug lietuvių ir kitų tautybių žmonių pasmerkė sunkiam likimui pragare. Matyt, jauno žmogaus požiūris, kad negali būti taip jau blogai, padėjo močiutei išgyventi dvylika dienų, valgant tik po samtį virtų kviečių. Vagone buvo kelios ukmergiškės, kurios per visą kelionę tapo vieninteliais žmonėmis, kuriais buvo galima pasitikėti. Visi „keleiviai“ vagone buvo sugrūsti tarsi silkės statinėje ir saugomi ir dieną, ir naktį. Vis dėlto trečią dieną keli vyrai bandė bėgti, traukiniui privažiavus didelį mišką. Deja, tai buvo labai nesėkmingas bandymas veržtis į laisvę, nes tuos vyrus kareiviai nušovė. Po šio įvykio niekam nebekilo minčių bėgti iš vagono.

Pagaliau nuteistieji pasiekė galutinį tašką – Vorkutą. Išlipusius iš vagonų žmones kareiviai paskirstė į barakus. Moterų ir vyrų barakus atskyrė vieline tvora. Prasidėjo penkerius metus trukęs sunkus gyvenimas toli toli nuo mylimos Tėvynės. Atsidūrę svetimoje aplinkoje, kur nėra tokių žalių lygumų ir žydro dangaus kaip Lietuvoje, žmonės turėjo išmokti gyventi kaulus geliančiame Sibiro šaltyje ir pilkoje aplinkoje. Netgi vietiniams gyventojams, nencams, reikėjo saugotis keturiasdešimties laipsnių šalčio. Nencai vilkėjo kailinius apsiaustus, kuriuose nebuvo rankovių, tik išpjautos vietos, kad būtų lengva greit iškišus ranką paimti daiktus. Močiutė pasakojo, kad nencams pasirodžius netoli barakų, ji su kitomis kalinėmis bandydavo juos pašnekinti, nes pati mokėjo rusiškai, tačiau šie bijodavo jų ir nesuprasdavo, ką jos šneka. Kiekvienas rytas prasidėdavo įspėjimu, kad bus nušauti tie, kurie žengs nors žingsnį į kairę ar dešinę. Tokia griežta tvarka buvo tam, kad būtų užtikrintas kalinių darbas. Močiutė pasakojo, kad jai teko dirbti aerouoste – ji kasė griovius. Žiemą teko nuo geležinkelio bėgių valyti sniegą. Dirbant tokį darbą buvo neišvengta ir mirčių. Kartą žuvo jauna vokiečių, kuri valė sniegą nuo bėgių ir negirdėjo siaučiant pūgai, kad atvažiuoja traukinys. Barake gyvenusios vokiečių pasirūpino laidotuvėmis – iš paprastų lentų sukėlė karstą, surengė gedulingus pietus, paprašė močiutės lietuviškai pasimelsti. Krikščioniškoji malda buvo vienintelis dalykas, teikęs vilties, tačiau kartais sargybiniai neleisdavo net palydėti mirusiųjų į kapines.

Vorkutoje gyvenimas lėkė taip pat greitai kaip ir Lietuvoje. Kai nereikėdavo dirbti, vyriausiosios barakų moterys mėgdavo siuvinėti servetėles. Kaliniai sugalvodavo visokių kitų užsiėmimų: būrė chorus, kūrė vaidinimus.

Tremtiniai stengėsi bent laikinai pamiršti nuoskaudas ir bandyti gyventi prastą gyvenimą. Žaviuosi, kad ištremtieji bandė paskatinti vieni kitus veikti, gyventi ir nenuleisti rankų. Močiutė pasakojo, kad tremtyje matė J. V. Gėtės „Faustą“, kurią vaidino ne profesionalūs aktoriai, o nuteistieji. Močiutei šis kūrinys buvo tarsi tylus maištavimas prieš įvestą griežtą tvarką Vorkutoje. Jame buvo parodytas būties esmės klausimas, kuris buvo aktualus nuteistiesiems. Lageriuose nebuvo pamirštas ir tikėjimas. Kunigai laikydavo mišias anglių kasyklose, dalydavo komuniją, klausydavo išpažinčių. Taigi iš močiutės pasakojimų dabar jau žinau, koks buvo didžiulis noras išgyventi tremtyje.

Mano močiutė į Tėvynę grįžo 1950-aisiais metais, mat „nepakako įrodytumų, kad yra kalta“. Kelionė atgal buvo ne mažiau varginga už kelionę tremtin. Močiutei buvo nupirktas bilietas į Kauną, tačiau ji išlipo Kaišiadoryse. Nenorėjo, kad purviną ir utėlėtąją pamatytų jos brolis. Slapta užlipusi ant traukinio stogo, be bilieto grįžo į Jonavą. Ten su savo kolega, mokytoju, su kuriuo teko anksčiau dirbti, naktį per mišką parskubėjo namo pas savo senelius. Jie nežinojo, kad močiutė grįžo iš tremties. Pasėdėję iki aušros prie namų, parvykėliai tyliai pabarbeno į langą, o senelis pamanė, kad beldžiasi partizanai. Išgirdęs mokytojo balsą: „Stasė sugrįžo“, senelis pyktelėjo, kad kažkas erzina senus žmones. Tokia ilga buvo mano močiutės kelionė į amžinojo įšalo sukaustytą Vorkutą ir atgal į mielą, šienų kvepiančią, rūtomis žaliuojančią Tėvynę Lietuvą.

Kai buvau maža, nesuprasdavau, kodėl močiutė vis pasakoja apie tremtį. Dabar supratau, kad tai niekada nemirštantis atsiminimas, kuris stipriai pakeitė mano požiūrį į Tėvynę ir žmogų. Nebūčiau sužinojusi apie tuometinį jauno žmogaus požiūrį į gyvenimą. Tokį, kai pasikeičia vertybės ir kai be galo vertinamas ir branginamas savas, gimtasis kraštas. Klausydama močiutės pasakojimų, supratau, kad Sibire ištremtieji turėjo susikurti naują gyvenimą, kuris vienus sužlugdė, o kitus sugražino į savąjį, lietuviškąjį gyvenimą. Dabar, kai gyvename laisvame pasaulyje, mūsų vertybės dažnai patys iškreipiame. Kodėl nebeturime tokio stipraus meilės Tėvynei jausmo kaip prieš šešiasdešimt metų? Kodėl nebėra ir vienybės jausmo? Nenoriu tikėti, kad tik toks skaudus įvykis kaip trėmimas gali priversti mus gerbti vienas kitą.

Žmogaus būtis Sibiro lageriuose Nijolės Gaškaitės-Žemaitienės laiškuose

Agnė Styraitė
Rokiškio rajono Pandėlio gimnazija
Mokytoja Violeta Kalaliūnienė

Pokario laikas lietuvių tautos istorijoje vienas iš tragiškiausių. Antroji SSRS okupacija atėmė iš Lietuvos laisvę, nepriklausomybę, tautiškumą. Ne-nuostabu, kad lietuviai, mylintys savo tėvynę, ėmėsi priemonių, kad grąžintų laisvę savo šaliai. Kilo masinis pasipriešinimas sovietų valdžiai. Miestuose ir miesteliuose ėmė kurtis pagrindinės antisovietinės organizacijos, kurios savo veikla siekė išsaugoti tautiškumą ir visiems laikams grąžinti Lietuvai laivę. Ne išimtis ir Pandėlio miestelis Rokiškio rajone. Viena ryškiausių mano krašto asmenybių, kovojusi prieš sovietinę santvarką, buvo Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė.

Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė gimė 1938 m. rugsėjo 27 d. Kupiškioje mokytojų šeimoje. Po karo su tėvais persikėlė į Pandėlį, čia pradėjo lankyti vidurinę mokyklą. Jau mokydamasi dešimtoje klasėje kartu su mokslo draugais ėmė kurti pagrindinę antisovietinę organizaciją, platino atsišaukimus, išleido šešis numerius antisovietinio-patriotinio laikraščio „Laisvės balsas“, kuriame buvo spausdindami Nijolės analitiniai straipsniai, eilėraščiai. Sunku patikėti, kad toks jaunas žmogus turėjo tiek drąsos kovoti prieš valstybės santvarką, rizikuoti savo laisve dėl laisvos tėvynės. Dabar tai atrodo nerealu, net sunku suvokti, kad toks jaunas žmogus jau suprastų, ką reiškia laisvė, ką reiškia mylėti savo tėvynę.

1957 m. Nijolė įstojo į Kauno politechnikos institutą, o tų pačių metų lapkričio mėnesį kartu su kitais bendražygiais prisiekė kovoti dėl Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės. Ji pasirinko Rūtos slapyvardį. Įsigiję spaustuvinį šriftą organizacijos nariai išspausdino porą šimtų atsišaukimų, Vasario

16-osios proga pasiuvo ir iškėlė tris tautines vėliavas (Kaune, Vilniuje ir Pandėlyje). 1958 m. Nijolė kartu su kitais sukūrė organizacijos „Laisvę Lietuvai“ programą, kurioje numatė Lietuvos valstybingumo atkūrimą ir aptarė būsimos demokratinės valstybės modelį. Naujųjų 1958-ųjų metų proga Kauno politechnikos instituto Statybos fakulteto salėje ji išplatino pluoštą atsišaukimų. Tačiau ši veikla netrukus baigėsi suėmimu.

1958 m. kovo 14 d. Nijolė buvo suimta ir nuteista pagal Rusijos Federacijos Baudžiamojo kodekso 58-ojo straipsnio antrą punktą septyneriems metams laisvės atėmimo. Kalėjo Kemerovo sr. Marijinsko r., Irkutsko sr. Taišeto r., Mordovijos ASSR Zubovo-Poliansko lageriuose.

Šie Nijolės Gaškaitės laišakai, rašyti iš lagerio 1960–1964 m., pateikia daug informacijos apie tuometinį gyvenimą Lietuvoje ir Sibire, apie tai, kaip gyveno, ką veikė jauni žmonės ir apie tai, kur jie atsidurdavo už savo veiklą. Laiškai, rašyti seseriai Danutei ir tėvams, ne tik padeda pažinti žmogų, jo veiklą, pasaulėžiūrą, bet ir atskleidžia autentiškas to meto lagerio sąlygas. Istoriniai faktai čia pateikiami per tai patyrusio žmogaus patirtį. Šiame darbe pabandysiu atskleisti lagerio buitį, aptarsiu Nijolės Gaškaitės-Žemaitienės gyvenimą, jos išgyvenimus. Taip pat remsiuosi buvusios Pandėlio vidurinės mokyklos mokytojos Danutės Gaškaitės atsiminimais apie jos seserį.

Tremtyje Nijolė praleido septynerius metus, tai sukėlė skaudžių nišdildomų išgyvenimų. Atskirta nuo artimųjų ji stengėsi palaikyti su jais kuo artimesnius ryšius. Kai tik rasdavo laisvesnio laiko, rašydavo laiškus „brangiems namiškiams“, „brangiam mamukui“, „mielai Danutei“. Pagarba ir meilė, išreiškiamą tėvams ir namiškiams, jau pirmuose laiškuose mane gerokai nustebino. Bėgalinis rūpinimasis tėvais neišnyko net atsidūrus toli nuo gimtųjų namų: „Kaip jaučiatės su sveikata, blogai, kad mamai vėl tas kraujo spaudimas ir kojos tinsta, reikėtų truputį pasigydyt“, – rašė Nijolė, o sesuo buvo jos geriausia draugė, su kuria kalbėdavo apie viską. Kone pats akivaizdžiausias Nijolės būdo bruožas buvo pagarba tėvams, ji išryškėja visuose laiškuose, dukra kreipiasi į juos kreipiniu „Jūs“. Laiškuose tremtinė apžvelgia daugelį temų, rašo tą, ką, jei būtų galėjusi, būtų papasakojusi žodžiu.

Atvežtai į lagerį, pirmiausia iš esmės pasikeitė gyvenimo aplinka ir sąlygos. Iš jaukios tėvų namų aplinkos persikelti į triukšmingą ir niūrų lagerį nebuvo lengva. Apie gyvenamąją aplinką mergina taip rašė tėvams: „Ir atsibodo amžinas triukšmas ir sambrūzdis, visur žmonės, labai mažas tas mūsų nar-

velis, norisi poilsio“, „Sėdžiu vėl normaliam kambary, sename savo kampely, groja radijas, matau veidus tų, kurių visas mėnuo nemačiau, susitvarkiau iki blizgėjimo patalą, spintelę, knygas, sausa...“ Šią niūroką ir slegiančią aplinką tremtiniai bandė bent truputį pagyvinti gėlėmis, tuo užsiimdavo merginos. Tačiau Nijolė apie gyvenimo sąlygas tėvams rašo labai nedaug, tik viename kitame laiške apie tai užsimenama. Matyti, kad tos sąlygos nebuvo geros, bet ji niekur nesiskundžia, nė viename laiške nėra jokios užuominos, kad čia blogai. Tik kartais nuskamba nusivylimo gaidelė, tačiau nuolat kalbama apie gimtųjų namų ilgesį.

Nijolei teko prisitaikyti ne tik prie pasikeitusios gyvenamosios aplinkos, bet ir prie naujų maitinimosi sąlygų. Lagerio gyventojai turėjo labai ribotas galimybes gaminti patys, bet teko prie to taikytis. Labiausiai tremtiniai pasiilgdavo šviežio naminio maisto, nes „o uogienių, šokoladų, visokių konservų čia tenka valgyti daugiau negu namuose“. Tačiau maistas, kaip ir gyvenimo sąlygos, keitėsi, t. y. gerėjo: „Jau gyvenam pagal naują režimą ir nieks iš esmės nepasikeitė, nieks nebadauja ir nebadaus, duoną tebenešam arkliams, o skanumynais nėra ko lepinti“, – rašė Gaškaitė. Rudenį ir vasarą sveikiau maitintis buvo palanku, nes išalkę miškuose ir grybų, ir uogų ar riešutų kaliniai pasirinkdavo ir taip pajvairindavo savo kasdienį meniu. Iš laiškų matyti, kad kartais prašydavo artimųjų, kad atsiųstų „banderolę“ (siuntinių).

Siuntinius tuomet griežtai kontroliavo: „Jei paštas įskaitys kaip siuntinį (dėl įpakavimo ar dėl svorio), tai ir čia skaitysis siuntiniu, net jei ten nebūtų jokių produktų. Ką pašte priima kaip banderolę, tai ir čia skaitosi banderole ir siuntiniui kelio neužkerta. Siuntinys turi būti ne daugiau kaip 5 kg su įpakavimu ir siųsti galima tik sukakus lygiai dviem mėnesiams nuo pirmojo, t. y. ne anksčiau kovo 8 d., jei neapsirinku. Po pasimatymo nešti į zoną maisto irgi galima iki 5 kg ir užskaitys kaip siuntinį“, – aiškino mergina namiškiams. Siuntiniuose ji prašė siųsti įvairiausių dalykų: maisto produktų (medaus, lašinių), knygų, drabužių (pirštinių, kojinių, suknelių), siūlų ir pan. Siųsti buvo galima viską, ką priimdavo pašte. Siuntiniai ir laišakai skleidė švelnumą, primindavo namus, o artimųjų linkėjimai padėdavo ištvirti sunkias dienas.

Didžiausią laiko dalį lageriuose kaliniai praleisdavo dirbdami. Laiškuose aprašomi daugiausia moteriški darbai, todėl apie vyrišką veiklą sužinojau nedaug. Dauguma moterų, tarp jų ir Nijolė, dirbdavo įvairius darbus: nuo darbų laukuose iki darbo siuvykloje. Darbas siuvykloje buvo fiziškai lengvesnis,

todėl čia dirbdavo tiek jaunos merginos, tiek pagyvenusios moterys, kurioms sveikata dar leisdavo judėti. Čia aplinka švaresnė, ramesnė, todėl būdavo mažiau dirbti. Tekdavo dirbti nuo ankstaus ryto, kartais net iki vėlyvos nakties. Šiame darbe Nijolė išvelgė ir pranašumų, ir trūkumų: „Nežinau, kaip eisis siūti siuvykloje, bet ir išmokti neblogai, nors mūsų fabrikai išleidžia labai jau neįvairią produkciją: vyriškus apatinius baltinius ir darbines pirštines. Mašinos varomos elektra, darbas švarus, tik liūdnoka, kad niekada jau neišeisim į laukus, nuobodu uždarytoms zonoje, bet jau visas uždaro, tai nieko nepadarysi“, – rašė Nijolė. Siuvykloje moterys dirbdavo lietingomis dienomis ir žiemą, kai lauke darbo nebūdavo. Kaip sakė mokytoja Danutė, jos sesuo buvo viskuo besidominti, išmokti dirbti ką nors nauja jai buvo įdomu net ir lagerio sąlygomis.

Orams pasitaisius, atėjus pavasario ir vasaros darbams, moterys buvo siunčiamos į laukus. Ten tekdavo dirbti viską: nuo daržų ravėjimo, bulvių kasimo iki darbo miškuose. Laiškuose atsiskleidžia tai, kad N. Gaškaitei fiziškai sunkesnis darbas laukuose buvo mielesnis, nes taip ji būdavo arčiau gamtos. Laiške seseriai ji rašo: „Eisim greit ant bulvių. Myliu tuos rudeninius laukus su voratinklių gijomis.“ Taip tremtiniai galėdavo pasijusti bent truputėlį arčiau laisvės. Bulviakasis – tai toks laikas, kai dirbti eidavo visi, kurie gali: kaliniai, viršininkai, buvo siunčiamos visos mašinos. Iki bulviakasio moterys ravėdavo daržus, tekdavo nudirbti ir kitokius žemės ūkio darbus: „Visą savaitę ėjom dirbti į mišką, valėm liniją aukštos įtampos linijai. Kur dirbsim kitą savaitę – nežinau. Bulves baigėm, dar lieka visokie burokai, kopūstai, labai nuobodus darbas“, – rašo Nijolė. Tekdavo ir šienauti laukuose, ir ruošti silosą. Tai mane labai nustebino. Net nemaniau, kad tuomet žmonės jau ruošdavo silosą: „Visą laiką užimti siloso ruošimu. Vežam ir vežam iš balų į sausas vietas“, – rašo Nijolė. Tėvynėje jauna mergina, gimusi inteligentų šeimoje, nebuvo pratusi prie fizinio darbo, bet čia, Sibire, tai buvo būtinybė. Reikėjo ir ištvermės, ir fizinių jėgų. Nijolė, su tuo susitaikiusi, kiekviename darbe netgi bandydavo rasti tam tikrų pranašumų.

Ne visi atlaikydavo tokią sunkią kasdienių darbų naštą. Kartais tekdavo kreiptis net į gydytojus, mat motorai siuvykloje pakenkė Nijolės širdžiai. Tačiau kilus rimtesnei problemai, prireikus operacijos, ne visada galėdavai sulaukti pagalbos. Paprasčiausiai trūkdavo specialistų, bet „lagery visai patogus

laikas, o laisvėje nebus kada, o čia galima poilsiauti, be to, per dvejus metus ir randas užaugtų, būtų nežymus“, – rašė Nijolė. Iš laiškų matyti, kad ji visur rasdavo teigiamų dalykų. Tokia ji, anot sesers, buvo ir laisvėje.

Nijolė buvo vienas iš tų žmonių, kuriems darbas buvo malonumas: „Apima kažkoks azartas ir, jei būtum galiūnu, galėtum iš entuziazmo dirbti dieną ir naktį. Tik du dalykai kliudo: tai, kad įskausta rankos ir kad laiko mažai lieka, ir dvasia jau taip pasiilgsta, taip pasiilgsta knygų, muzikos, žinių.“ Būtent kinas, muzika ir knygos padėdavo lagerio kaliniams išverti darbo sunkumus, sukurti jaukesnę gyvenimo aplinką. Dauguma lagerio gyventojų, kaip ir Nijolė, domėjosi kultūra, menu, knygomis. Gera knyga buvo vienas iš maloniausių laisvalaikio praleidimo būdų, padedančių užsimiršti, be to, lageryje buvo puikus laikas šviestis, nes laisvėje tam būtų skiriama, anot Nijolės, daug mažiau laiko. Beveik visuose laiškuose Nijolė rašė apie knygas, dėkojo artimiesiems už atsiųstą vertingiausią dovaną. Dabar tai atrodo keistoka, nes knyga bent jau jaunimui toli gražu nėra laukiamiausia dovana. Dabartinė situacija labai pasikeitusi. Juk retai jauni žmonės knygą laiko vertybe, jie turi daug kitų malonumų. O tada dvidešimtmetė tremtinė ne tik daug skaitė, bet ir apie kiekvieną kūrinį turėjo savo nuomonę, mąstė apie labai svarbias to laikotarpio problemas. Labiausiai ji žavėjosi Romenu Rolanu ir Tomu Manu: „Dabar skaitau visus R. Rolano raštus, jis man mylimiausias iš visų mūsų amžiaus rašytojų. Nuostabu. Tokia pat tautiškoji mūsų amžiaus siela, kaip ir pas Špenglerį smuiko muzika.“ Laiškuose taip pat radau Nijolės pasisakymų apie Dostojevskio, Antuano de Sent Egziuperi kūrinius. Iš F. Dostojevskio kūrybos jai labiausiai patiko „Užrašai iš mirusiųjų namų“. Taip pat ji vertino ir kitus jo kūrinius. Savo seseriai Danutei rašo: „Skaitau Dostojevskio „Biesus“. Ar, Danute, neskaitei? Tai iš paskutinių jo kūrinių. Labai puikus ir labai beviltiškas, tačiau ne „Idiotas“. Iš laiškų matyti, kad Nijolė ne tik pati daug skaitė, bet ir turėjo savo nuomonę apie kiekvieną perskaitytą knygą, apie tai rašydavo savo seseriai, rekomenduodavo, ką skaityti. Mane tai nustebino, juk ši jauna mergina ne tik nepalūžo, patekusi į nelaisvę, bet surado jėgų tuos septynerius metus praleisti pakankamai turiningai. Jai knyga tuo sunkiu laiku padėjo atsipalaiduoti, neužmiršti savo šaknų, gimtosios kalbos, bent šiek tiek priartėti prie tėvynės. Taip pat ji nuolat tobulėjo, lavinosi net ir tokiomis sunkiomis lagerio sąlygomis.

Dar viena pramoga lageryje buvo kinas. Iš laiškų matyti, kad buvo rodomi įvairūs filmai. Vieni filmai versdavo susimąstyti, kiti primindavo jų pačių ir toli nuo lagerio esančių artimųjų gyvenimus. Laiškuose minėti matyti filmai „Nurūkusi daina“, „Jei pašaukia draugas“, „Saša“, „Tyla“ ir kiti, bet didžiausią įspūdį padarė „Devynios vienerių metų dienos“: „Vakar pas mus antrą kartą buvo filmas: „Devynios vienerių metų dienos“. Toks puikus, kad žiūrėčiau dešimt kartų. Kokie puikūs tie žmonės, kurie viską, visą gyvenimą atiduoda žmonėms, darbui. Kai kurie filmai palikdavo neišdildomą įspūdį ir padėdavo gerai praleisti laiką.

Tremtyje buvo galima pasiklausyti radijo, tačiau transliuojama estradinė muzika patiko ne visiems: „Radijas grojo ištisas dienas lengvąją muziką, net jau šleikštu nuo tos saldžios estrados, kas per daug, tai per daug, pasiilgau rimtos muzikos“, – rašė tremtinė.

Savo laiškuose Nijolė taip pat rašė ir apie kitą, be galo pamėgtą laisvalaikio praleidimo būdą – juostų pynimą, mat ji nemėgo „visokių miesčioniškų siuvinėjimų, bet juostoms jaučiu ypatingą simpatiją ir dabar pradėjau vieną sumanymą: keletą juostelių įsiūti į pagalvėlę, bus gera dovana, nes kartais tiesiog nėra ko dovanoti, o čia tas taip nuoširdžiai įėjo į madą, kad jau nebežinau, kaip ir išsisukti. Iš tikrųjų menkas daiktelis ir taip malonu, nes už jos tiek draugystės ir žmogiškos šilumos“. Iš tikrųjų anksčiau siuvinėjusi mergina ėmėsi širdžiai artimesnės veiklos. Ne kartą tėvų prašiusi atsiūsti siūlų pluošto, mergina jautėsi sauganti savyje tautiškumą, be to, tai buvo puiki šventinė dovana. Neabejoju, kad pindama juostas Nijolė įpindavo tautiškų motyvų, taip pat savo meilę gimtajam kraštui.

Lageryje taip pat buvo švenčiamos šventės, dažniausiai artimų draugų būrelyje. Per šventes lageryje vykdavo įvairių renginių: „Praėjo trys dienos Spalio švenčių, net nepastebėjom. Šįmet šventėm geriau kaip kitamet, buvo koncertas, kinas, paskaita, bent trys susirinkimai, žodžiu, visos trys dienos žaibų prabėgo“, „šiandien nuo pat ryto iki pietų buvau baliuj. Seniai nebuvo tokios linksmos, šventiškos, nelagerinės dienos... Taip šiandien valgėm, gėrėm, dainavom, skaitėm eilėraščius, šokom. Įvairiausi žmonės, įvairiausi papročiai“, – rašė Nijolė. Toli nuo Lietuvos buvo švenčiamos ir Velykos, ir gimimo dienos. Jei kas turėjo tautinius drabužius, tai, be abejo, jais per šventes pasipuošdavo.

Nijolė užsimena ir apie lageryje veikusį klubą: „Jau buvo filmas naujam klube, tik dar nebaigta įrengti nauja zona, bet už poros savaičių atidarys ir bus kur pasivaikščioti, pasėdėti. Taip pat tremtiniai galėdavo žaisti stalo tenisą. Įdomus ir stebinantis faktas – nemaniau, kad tuo metu šis sportas galėjo būti populiarus, o tuo labiau – lageryje. Orams pasitaisius, tremtiniai turėjo galimybę pasimaudyti upėje, tačiau Nijolė plaukti nemokėjo, todėl užsibrėžė tikslą – būtinai išmokti. Kaip jai sekėsi, ar išmoko, laiškuose informacijos neradau. Vėl ryškėja šios merginos begalinis noras viską išbandyti, išmokti kuo daugiau naujų dalykų. Ji domėjosi viskuo – pradedant menu (pati kūrė eiles) baigiant sportu (žaidė tenisą, mokėsi plaukti).

„Pas mus savo jėgom sukūrėm kažką panašaus į kultūros universitetą, ruošiausi ir aš, jau praėjo Levitano vakaras. Atrodo, kad patiko mūsų bobutėms, turėjom daug jo reprodukcijų, o ir pats dailininkas labai puikus žmogus, ruošiausi su didžiausiu susižavėjimu ir pagarba“.

(Matyt, Nijolė skaitė apie dailininką ir pristatė jo kūrybą.) Nijolė nuolat domėjosi ne tik knygomis, bet ir muzika, daile. Savo tėveliams rašo: „Tiesa, ar Jūs nei vienas nebuvo Vilniaus paveikslų Galerijoje, buv. Katedroje. Rodos, kad ten nepaprastai puiku – ir koncertai, ir paveikslai. Kaip pasiilgau tokio gyvenimo. Pirmiausia nueiti ir išsiverkti, kad nuplautum visą matytą purvą.“ Šiuose žodžiuose išryškėja ne tik jos domėjimasis menu, bet pirmą kartą nuskamba ir apgailėstojimas dėl savo gyvenimo, dėl to, ką tenka patirti Sibiro lageriuose. N. Gaškaitė be galo trokšta grįžti į Tėvynę, išverkti visą skausmą, patirtas kančias. Šis skausmo motyvas yra vienintelis visuose laiškuose.

Savo išgyvenimus Nijolė išsakydavo ir kūryboje. Laiške seseriai Danutei ji siunčia ir vieną savo sukurta eilėraštį: „Siunčiu Tau vieną savo eilėraštką, irgi panašia proga. Nežinau, laisvėje aš kažkaip neturėjau gerbėjų, čia nors ir kita aplinka, bet jų gana daug, įvairiausių sluoksnių, tautybių, išsilavinimo, ir šitas klausimas gana sunkus, nes nei vieno žmogaus sielos negalima įžeisti ir kartu negalima pasigailinti mylėti; o koketuoti ir žaisti meile, kaip daro daugelis merginų, – nemoku ir nenoriu.“ Iš laiško seseriai Danutei suprantame, kad Nijolė lageryje turėjo gerbėjų, jos eilėraščių mielai klausydavosi.

*Tu nepyk, kad aš tau atsakiau,
 Nors akyse tavas liūdesys,
 Aš stengiuosi juokauti ir pačiai nejauku.
 Ir man gaila tavęs vis labiau,
 Nusisukt, nematyt tas akis,
 Ir nutilt... Tad kodėl vis plepu?
 Tu atleisk. Nežinai, kad naktis
 Ne miegot, – vien ilgėtis turiu
 Gal tavęs – ne tavęs – gal tokio ir nebus.
 Kai lapeliuose kužda žiogų paslaptis,
 Kai dangus puošias ryto variu,
 Laukiu aš. Tikrojo. Laukiu – tikiu.
 Tad suprask. Nemeluot juk man tau
 Arba sau. Ir numirt, neišvydus žvaigždės,
 Į kurią taip tiki ir veržies.
 Patikėk, kaip kada tai ir aš supratau:
 Man nereikia blizgučiais spindėt
 Noriu didžiojo spindesio: meilės – žvaigždės.*

1961-10-06 Nijolė

Eilėraštyje išryškėja romantiška Nijolės prigimtis, ilgesys meilės, artimo žmogaus. Bet iš laiškų galima pajusti, kad tokio žmogaus šalia nebuvo. Tiesiog kūryba, matyt, leido Nijolei išreikšti savo jausmus, išsakyti tai, kas jaudino, buvo paslėpta giliai širdyje.

Sibiro lageryje Nijolė Gaškaitė gražiausius septynerius savo jaunystės metus praleido toli nuo Tėvynės, nuo artimųjų. Bet niekada nuo jų nenutolo – ryšys nuolat buvo palaikomas laiškais. Ji viskuo domėjosi, kad dedasi Lietuvoje, klausė apie pažįstamus, klasės draugus, jų gyvenimą, veiklą. Labai nuoširdžiai rašė savo seseriai Danutei ne tik apie knygas, meną, bet ir apie artimus širdžiai žmones, nuolat klausinėjo apie savo tėvelio Alfonso Gaškos darbus, savo mamos mokytojos Anastazijos Gaškienės darbą, sveikatą. Ji visada buvo kartu su jais, o jie buvo su savo dukra. Didelis atstumas šios šeimos neišskyrė, o netgi galbūt suartino, nes laiškuose atsispindi labai nuoširdūs, be galo pagarbūs šeimos santykiai.

1965 m. iškalėjusi visą bausmės laiką N. Gaškaitė-Žemaitienė grįžo į Lietuvą ir apsigyveno Šiauliuose. Sugrįžo į normalų gyvenimą, bet toli gražu neketino užmiršti metų, praleistų tremtyje. Iki 2000 metų ji dirbo Genocido ir rezistencijos tyrimo centre, kuriame ypač išsamiai tyro partizaninio karo Lietuvoje istoriją, su kitais autoriais išleido keletą knygų apie partizanus. Ji analizavo lietuvių tautos genocidą ir pasipriešinimą sovietų okupantams. Pati kovojusi su okupantais, buvusi politinė kalinė, ji į tautos pasipriešinimą ir jo slopinimą žvelgė lyg iš vidaus. Iki pat mirties N. Gaškaitė nagrinėjo partizaninio karo istoriją, parašė ir išleido studiją „Pasipriešinimo istorija 1944–1953 metai“ (1997 m.), monografiją apie Joną Žemaitį „Žuvusiųjų prezidentas. Jono Žemaičio biografija“ (1998 m.), partizanų spaudos publikacijų rinkinį „Partizanai apie pasaulį, politiką ir save“ (1998 m.), „Prisikėlimo apygarda“ (1998 m.), romaną „Užverstų šulinių vanduo“ (2000 m.).

Už tautos kultūros, mokslo ir filosofinės minties turtinimą bei ugdyimą 1999 metais N. Gaškaitei-Žemaitienei paskirta Stasio Šalkauskio premija, už pasipriešinimo okupantams tyrimus 2000 metais suteikta Lietuvos valstybinė premija, tais pačiais metais rašytoja apdovanota Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino 4-ojo laipsnio ordinu. Todėl tikrai manau, kad Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė yra viena iš gerbiamiausių mūsų miestelio žmonių.

Iki to laiko, kol perskaičiau Nijolės Gaškaitės-Žemaitienės laiškus, apie gyvenimą lageriuose girdėjau tik blogus dalykus: apie nežmoniškas gyvenimo sąlygas, apie nepakeliamai sunkų darbą ir griežtą kontrolę. Savo laiškuose apie lagerio sunkumus Nijolė kalbėjo kiek įmanoma mažiau, nenorėdama jaudinti artimųjų. Taigi pažintis su gerąja gyvenimo tremtyje puse man padėjo susikurti tam tikrą kontrastą tarp to, ką jau žinojau, ir to, ką sužinojau dabar. Iš laiškų susipažinau su lagerio buitimi, daug realiau suvokiau tas gyvenimo sąlygas, kuriose atsidūrė daugybė Lietuvos laisvės kovotojų. Tremtiniai, skaitydami knygas, žiūrėdami užsienietiškus filmus, klausydami įvairios muzikos turėjo galimybę pažinti įvairias kultūras, lavinti save. Laiškais palaikytas ryšys su artimaisiais padėjo nenutolti nuo tėvynės. Filmai, knygos, muzika – visa tai palaikė kalinių dvasią, padėjo likti tvirtiems. Nepalūžusi dvasia, sunkumus atlaikęs kūnas ir grįžusi laisvė gražino mums tokius iškilius tėvynės mylėtojus kaip Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė. Dabar, gyvendami laisvoje Lietuvoje, turėtume dažniau susimąstyti apie tai, kiek reikėjo tada, pokario metais, sovietiniu

laikotarpiu, stengtis dėl nepriklausomos tėvynės ateities. Šiandien, susipažinę su tremtinių ir lagerio kalinių gyvenimo sąlygomis, galime kelti klausimus istorijai: už ką mūsų tautai buvo skirta tiek išbandymų. Bet atsakymo jau niekas nepateiks. Taigi lieka patiems mums vertinti istorinius faktus ir asmenybių vaidmenį toje istorijoje. Manau, kad rezistencijos dalyvės, rašytojos Nijolės Gaškaitės-Žemaitienės vaidmuo tikrai yra svarbus ir ne veltui ji buvo įvertinta Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino 4-ojo laipsnio ordinu.